jaunosios kartos kultūros žurnalas **26** 1973 metmenys

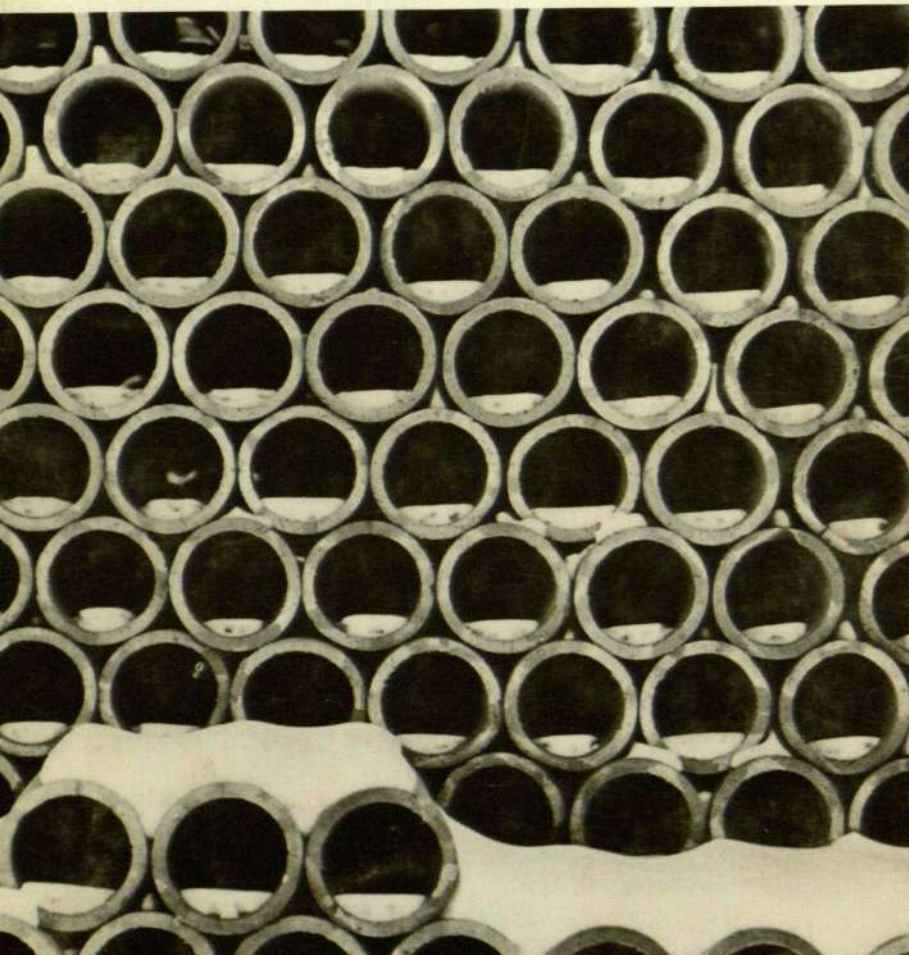

metmenys

Liūnė Sutema, Pastoralė 3 • *Algirdas Julius Greimas*, Jonas Kossu - Aleksandravičius 6 • *Vincas Trumpa*, Jonas Aistis, 1904-1973 17 • *Tomas Kuršys*, Eilėraščiai 47 • *Aldona Veščiūnaitė*, Raumeningos moterys pakuoja mano liūdesį 51 • Rimas Vėžys, *Psichedeliška dilema* 52 • *Živilė Bilaišytė*, Liūnės Sutemos daiktai ir žodžiai 53 • *Bronius Vaškelis*, Jurgio Baltrušaičio kolizijos kelyje į lietuvių literatūrą 67 • *Br. V.*, Iš poeto Jurgio Baltrušaičio archyvo 92 • *Petras Melnikas*, Pasivaikščiojimas 94 • *Austė Pečiūraitė*, Pirotechnika 101 • *Vytautas Kavolis*, Mitologiniai modeliai civilizacijų analizėje 104 • *Algirdas Landsbergis*, Blogio veidai trijose lietuvių dramose 124 •

Apie sąvokinį meną, Kęstutis Paulius Žygas 135 • *Žemdirbių kultūros studija*, Marija Gimbutienė 141 • *Gyvenimo tiesa teziniame romane*, Liūtas Mockūnas 146 • *Mitai ir mokslai egzilyje*, Skirmantė Kondratienė 151 •

Lietuvos TSR
VA[illegible]INĖ
BIB[illegible]TEKA

Pu 27-1146

Dailės darbai: K. Lapšys 28 - 46; *Ž. Mikšys* 26, 65, 100, 105; *H. Vepštienė* 66 ir viršelyje

PASTORALĖ

LIŪNĖ SUTEMA

Naktys — : tekančio smėlio užnešti
žvejų kaimai — graužia akis. . .
turgavietė po prekybos —
sutrypta vynuogių kekė, pajuodus žuvis. . .
sunku užmigt alkanam —
apleistos žaidimų arenos,
muziejuose suslėpti žaislai:
skydai, durklai ir peiliai.
Tu dar neužmigai?
Naktys tuščios — taip tuščios,
net pradingo skliautai. . .
virš mūsų ištempti
gladiatorių ir žvejų tinklai,
tankūs, nesuplėšomi —
mes seniai nebeskaičiuojam
ir nebegaudom žvaigždžių. . .

Iš visų kraštų,
atrieda, artėja, velias miglų kamuoliai —
vienintelį likusį namą paskandina,
vienintelį likusį žiburį užgesina,
ir tavo labąnakt užslopina
šiurpia vėsuma —
nematomos akacijos šaka
subraižo man veidą. . .
Laša migla.
Naktis visai tuščia.
Mes išdėstome dovanotus, surinktus
karo ir žemės drebėjimo vaizdelius
ir vedžiodami pirštais bandom apčiuopt
kas tai buvo —
miestas, laivai, lėlė, ranka?
Ir ką mes darysim, jeigu staiga
pabudę ims verkti vaikai?
Ką parodysim jiems, kad nuraminus?
Ką duosim, kad priglaudę prie savęs
ir suspaudę tarp rankų drėgnų
vėl užmigtų?
Naktys, tuščios iki pat skliautų,
skamba verksmu vaikų.
Kokiame tinkle juos supsim,
gladiatorių ar žvejų?

Sapnai pilni rausvų, sidabrinių
ir juodai taškuotų žuvų,
plaukiančių akių gelmėse,
skraidančių, nardančių erdvėje —
(ir kodėl neišmokau megzti tinklų?)
bevandenėse mariose taiso laivus žvejai,
prieš šimtmetį išplaukę,
ir dainuoja —
išdžiūvusių ežerų dugnuose
skamba varpai, ir giedodami
paskenduoliai renka žvaigždes
tebežėrinčias — pilnos saujos
jonavabalių...
Sapnai pilni angelų
vanagų sparnais, ištiestais skridimui —
(kad tik nepabustų vaikai...)
ir šventųjų su rykštėm, lelijom,
saulėgrąžų žiedais
virš beveidžių galvų —
Sapnai per pilni —,
jau net mėlynplaukiui
vaikystės vaiduokliui ir žaliajam vandeniui
vietos nėra...
Sapnai per pilni, o pabust negali...
Akys pilnos nardančių žuvų —
Ir kodėl neišmokau megzti tinklų?

JONAS KOSSU-ALEKSANDRAVIČIUS

Intymus žmogus ir intymumo poezija

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Pridera, sako, kad mirusieji laidotų savo mirusiuosius. Švelni, kūniškoji, Asyžiečio žodžiais, mirtis gali tad būti proga pasikalbėti su Jonu Kossu - Aleksandravičiumi, užmegzti šį nespėjusį, negalėjusį įvykti mirusiųjų dialogą. Nes gyvais numirėliais mudu esame, tur būt, jau seniai, nuo to laiko, kai pamažu išblėso ir galop užgeso pasaulis, kuriame gyvenome, ilgesiai, kuriais gyvenome, vertybės, pagal kurias bandėme gyventi.

Visai nepriimtina man senųjų išmintis, teigianti, kad apie mirusiuosius tereikia sakyti tiktai gera, arba tylėti. Tai kadaise išgyvento švento mirties siaubo likučiai. Mirusiajam, atvirkščiai, svarbu — jei iš viso jam kas svarbu — kad kas nors į jį kalbėtų, kad jis kam nors rūpėtų, kam nors būtų reikalingas: taip bent mirštantieji apie prasmingą mirtį galvoja.

Jeigu mirtis yra, kaip sakoma, tiesos minutė, tai su mirusiais turi būti lengviau kalbėti, negu su gyvaisiais,

jiems nesivaržant galima visą teisybę į akis pasakyti: paneigusi melą ir pralaužusi vienišumą, jų mirtis gali tada kartais išsprogti naujais, kad ir popieriniais, pumpurais.

° ° °

Gyvenimas taip susiklostė, kad mudviejų dialogas su Kossu buvo tiktai banalus pasikandžiojimas. Kartą prabėgomis, diskretiškai, rodos, priminiau jam triušio istoriją, jos raktą užmesdamas už tvoros. Nepatiko. Bandžiau dėkoti jam, kad supažindino mane su Aleksandru Bloku ir jo dvylika apaštalų: negi aš kaltas, kad, rusiškai nemokėdamas, savą rusų poezijos antologiją galėjau susidaryti tik iš Kossu - Bloko, Churgino - Majakovskio, Radausko - Mandelštamo, Lukauskaitės - Esenino žodinių interpretacijų. — Tauraus patriotizmo pagautas, Kossu neprisipažino, išvadindamas mane chamu nuo Balbieriškio, ranka dangų parėmusiu.

Tai tokie buvo mūsų vieši pokalbiai — autentiško dialogo ilgesio antifrazės. Kai žmogus dar vaidini gyvenimą, drovumas juk neleidžia nei padėkos nei šilumos žodžiais išsireikšti. Negalėjau gi aš jam su patosu dėkoti už visa tai, ką iš jo gavau. Negalėjau jam sakyti, kad jis mane išmokė savo gyvenimą gadinti, einant per jį į mėnulį ištiesta ranka; negalėjau sakyti, kad, atsilygindamas, aš jį išmokiau niekam nereikalingos senosios prancūzų kalbos gramatikos, tuo būdu prisidėdamas ir prie jo gyvenimo gadinimo. Bet skaitydamas apie save, ranka dangų parėmusį, prisiminiau šią vaiko į mėnulį ištiestos rankos metaforą ir šypsojausi suradęs tikrąjį anų metų savo Kossu.

Dėkingas aš Kossu ir už savo vadinamąją mokslinę karjerą: „nebūk durnas, nestudijuok literatūros", sakė

jis man, „išvydusiam pasaulį platų" ir norinčiam ištirti filosofijos gelmes ir dailiuosiuose menuose surasti gyvenimo prasmę; „literatūros universitetuose neišmokstama, jinai mylima arba nemylima. Studijuok kalbą, tai bent šio to išmoksi". Taip pasidaro lingvistai ir nubrėžiami gyvenimo keliai.

Toks tai buvo mūsų pirmasis susitikimas 1936 m. Grenoblyje: jei man užteko vieno Kossu sprikto pastūmėti mane kalbotyros link, tai vargšas Kossu patsai sau kilpą ant kaklo užsivėrė, atskleisdamas tuo pačiu vieną slaptą savo asmenybės aspektą, vieną iš didžiųjų lietuviškų dorybių — atkaklumą. Paskirdamas Kossu stipendiją į užsienį, kažkoks ministeris neatsargiai išsireiškė, kad jis ten jokių diplomų nepadarysiąs, tegu pasižvalgąs truputį po pasaulį. Ir štai Kossu, įtūžęs tokiu giliu ir šaltu įtūžimu, kaip mokėjo įtūžti tiktai Krėvės Šarūnas, prisiekė sau „jiems parodysiąs", parveždamas daug pažymėjimų, diplomų ir doktoratų. Ką parodyti, Dievuliau mano? Ir kam parodyti?

Tai karaliui! Tai labai skubu!
O aš gerai žinau likimo pirštą:
Sugrįši — ir karaliaus to nebus. . .
Gal tas karalius šiandien miršta?

Ir taip šis „žyginis arklys" pasikinkė geriems septyneriems metams, nutaręs tapti mokslininku ir apvainikavęs šią karjerą keturių Evangelijos vertimų į senąją provensalų kalbą palyginimu. Septyneri į dulkes subyrėję metai, iš kurių išliko vien tik niekam nereikalingas *beau geste*.

o o o

Taip prasidėjo, ant mokslinių pagrindų, mūsų draugystė. Nežinau, ar galima kalbėti apie draugystę tarp

didžiausio, premijomis apdovanoto, ano meto poeto ir ką tik atakusio studentėlio, ant kurio lūpų mokslo ženkle ėmė drauge džiūti ir motinos pienas ir alaus putos. Tai buvo greičiau niekados tiesiogiai neišsakyti mokytojo ir mokinio santykiai, sutampėję per tris metus diena iš dienos drauge nešamo mokslinio jungo ir daug maišų suvalgytos druskos dėka.

Kossu mėgo kalbėti, visi žino, kad jis ir mokėjo kalbėti. Aš gi, jo autoriteto ir savo neiškalbumo — o gal tiesiog neturėjimo, ką pasakyti — priblokštas, buvau geras klausytojas. Užtat klausiausi ir mokiausi gyvenimo iš žmogaus, kuris pats nemokėjo gyventi, mokiausi Lietuvos iš žmogaus, kuris sirgo Lietuva, mokiausi suprasti lietuviškąjį kultūrinį gyvenimą, kaip jį suprato pirmoji Lietuvoje išaugusi karta. Turėjau aš, tiesa, vėliau dar ir kitų mokytojų: Churginą ir Radauską, Lukauskaitę, Melngailį ir Borutą, — ir tokiu būdu, negyvenęs, galima sakyti, tarpokario lietuvišku gyvenimu, pritapau prie „senosios" kartos, iš toli — o kartais ir iš augšto — žiūrėdamas į savo bendramečius egzistencialistus ir žemininkus, didžiosios krizės augintinius. Iš čia ir mano šiokia tokia kompetencija kalbėti apie aną mirusį pasaulį, kalbėti, o kartais ir liudyti, tiesiogiai ar spekuliariniai.

* * *

Jonas Kossu - Aleksandravičius visomis savo išgalėmis priklausė Kazimiero Binkio poetinei plejadai. Binkis jam buvo tas niekad nepasiekiamas pavyzdys, pagal kurį jis nuolat bandė rikiuoti savo elgseną. Kiekvienam, pažinusiam Binkį, aišku, kiek vidujinių prieštaravimų į Kossu gyvenimą įvedė tokio nepatogaus herojaus pasirinkimas, toks sunkus *Imitatio* kelias.

Be Kazio Borutos, savo rūšies lietuviško André Malraux, nematau aš ano meto pasaulyje jokio kito mitinio personažo, kuris galėtų prilygti Kazimiero Binkio statūrai. Jo legenda, tiesą pasakius, lydėjo mane dar nuo pačios vaikystės. Kaip šiandien prisimenu, kai kartą, važiuojant iš Kupiškio į Subačių, suaugusieji nutarė sustoti ir apžiūrėti Binkio pragertą jo žmonai priklausiusį Noriūnų (?) dvarą. Atsimenu tą milžinišką dviaugštį rūmą, išdidų savo baltomis kolonomis ir liūdintį savo sutrūnijusiomis languinėmis ir išdaužytais langais: koks šaunus man, vaikiščiui, tada pasirodė Binkis, sugebėjęs tokį dvarą pragerti! Ir kai vėliau, legendai padedant, pragertų dvarų skaičius nuolat augo, kai Kossu pasakojimų dėka ryškėjo Binkio darbai ir žygiai, kai teko pažinti jo sambūvių draugą Borisą Melngailį, kitą gyvenimo poetą ir dvarų pragėriką, — niūrioje, kasdieniškoje mūsų Lietuvėlės padangėje Kazimiero Binkio ir jo paladinų joja nusidriekė kaip fantasmagorija, kaip kunigaikščių tautos trankymųsi į Maskvos vartus ir žirgų Juodojoj Jūroj girdymo simbolinis pasikartojimas.

Tai, žinoma, nežabotas romantizmas, ir dostojevskijada, ir Gösta Berlingo absurdiški žestai, ir vokiškojo ekspresionizmo paradoksalumai. O tačiau svarbiausia: po visu tuo glūdintis savito gyvenimo stiliaus ieškojimas, gyvenimo, kuris realizuotų poeziją, kuris identifikuotųsi su poezija, kuriame eilėraščiai būtų tiktai trupiniai, karts nuo karto nubyrantys nuo herojų apvalaus stalo. Sociologiškai imant, tai drauge ir reakcija, gimusi iš nusivylimo atkurtos Lietuvos menkyste, ir barokiškas lietuvių tautos „kunigaikštiškumo" — vienos iš Binkio mėgstamų temų — teigimas. Vienaip ar kitaip, ši įvairių įtakų ir nuotaikų samplaka išsivystė į autentišką lietuviškojo *šaunumo* koncepcija, kurią reikėtų skaityti vie-

na iš pagrindinių ano meto Lietuvos kultūrinį gyvenimą išaiškinančių kategorijų. Juk Bernardas Brazdžionis, pavyzdžiui, viename labai rimtame pasikalbėjime buvo išgelbėtas ir pripažintas poetu tik dėl dviejų „šaunių" jo eilučių:

o tai gerai, kad mano tėvas biednas mirė,
o tai gerai, kad tu — visas turtas mano.

O Kazys Boruta, nors ir išsiskyręs iš šios draugijos savo nostalgija žestą paversti aktu, buvo ne tik gražiu šaunaus gyvenimo pavyzdžiu, bet ir gyvenimo šaunumo — savo *Baltaragio malūne*, knygoje, kurią Kossu visą savo gyvenimą norėjo parašyti — mokytoju. Užtat ir suprantama, kad Henrikas Radauskas, su savo pašaukimu į auksakalystę, su savo klasikinės muzikos ir kinietiškų vazų kolekcijomis, nepriklauso tai pačiai rašytojų kartai, nebuvo jos net tikru poetu laikomas.

° ° °

Lengva įsivaizduoti septintos klasės gimnazisto Jono Aleksandravičiaus apstulbimą, kai jį jo viena klase augščiau moksluose pasistūmęs „vyresnysis brolis" Antanas Miškinis — kuriam jis visą gyvenimą išsaugos ištikimybę ir naivią admiraciją — pristatė Kazimierui Binkiui, apipylusiam jį savo gražbylyste, paradoksais, improvizacijomis, lengva atspėti, kokia semantinė katastrofa jį pritrenkė, kai jam staiga paaiškėjo, kas yra „tikrasis gyvenimas". Galima įsivaizduoti, jau kiek vėliau, ir tą tragišką žaidimą kaukėmis, kai Jonas Aleksandravičius, nusivilkęs savo kasdieniška sąskaitininko švarkelį, išeidavo, pavirtęs į Kossu - Aleksandravičių - Kossu, pagal jo penkių suviliotų gražuolių inicialus — į naktinę poetinę puotą, kurioje būdavo pasigeriama ir

žodžiais ir degtine. Ironiškos grimasos, dvi sunkios kaukės žmogui, kurio širdis — vienas didžiulis sopulys.

Stebiuosi savo nesugebėjimu galvoti apie Kossu kitaip, negu figūratyvinėje skalėje: vietoje sąvokų, apibrėžiančių jo asmenybę, vietoje abstrakčių jo poezijos apibūdinimų nuolat skverbiasi po mano plunksna vaizdiniai ir simboliai. Man jis — tai vaikas, bandąs rinkti pienes paupio pievoje, — o tos pienės, vos pasiektos, subyra, palikdamos tuščią kotą rankutėje. Arba vėl: tai už kampo užsikniaubęs, aikčiojantis berniukas, kurio draugai be jokio pagrindo, taip sau, nepriima žaisti. Ar pagaliau: į kamuolį susirietęs, žiaupčiojantis, žado netekęs, smūgį žemiau juostos gavęs paauglys. — Tai vis nepoetiški įvaizdžiai kalbant apie poetą ir poeziją. Bandau pasakyti: jis man įsikūnijimas to beprasmio, maudžiančio skausmo, kurio niekam nepasakysi, kurio niekas neišklausys. Sunku rasti gerus, švelnius žodžius, kalbant apie žmogų, kuriam negera gyventi, apie ištikimą, gerą šunelį, „geriausią iš šunų", apie nukankintą Kristų, kurio kančia neatperka jokios žmonijos.

Jono Kossu - Aleksandravičiaus poetinis pasaulis — tai tuščia vieta, kurios centre, kaip išbujojęs jurginas —atvira žaizda. Ir tai vadinasi intymumo poezija. Tuščios vietos abstrakčiomis sąvokomis neišsakysi, tik poetinei kalbai, poeto kalbai kartas nuo karto pavyksta perduoti vieną kitą poetinės tiesos iliuziją.

Ir štai toksai žmogus dienomis sėdi prie atviros buhalterijos Didžiosios Knygos, o naktimis ūliavoja Binkio baronų draugystėje: asmeninė beprasmybė dangstosi *po socialinėmis, antrojo laipsnio nesąmonėmis*. Tai poeto gyvenimas. Manau, kad apie jį neverta daugiau ir kalbėti. Socialiniai ir spatiotemporaliniai kontekstai keitėsi: jam teko sutikti, kaip ir kiekvienam, ir džiaugs-

mų, ir nelaimių, ir paguodų. Tačiau kam buvo lemta gimti pavargusiam, tas ir miršta pavargęs, gal vis tik su rusenančia viltimi, kad jam pavyko

Trupučiuką džiaugsmo sopuliu suteikti
Ir į tavo širdį pereit nejučiom. . .

* * *

Kokia Kossu - Aleksandravičiaus vieta, kokia jo svarba lietuvių poezijoje? — Prisimenu, kadaise žaidėme su Henriku Radausku tokį neva tai intelektualinį žaidimą, sudarinėdami idealią lietuviškosios poezijos antologiją. Nepaisant mano pastangų, Radauskas priėmė į ją tiktai dešimtį Kossu eilėraščių. Žinant Radausko reiklumą, jo sąlygų, kurias jis statė sau ir kitiems, griežtumą, šitokia atranka gali būti laikoma didžiausiu komplimentu, Kossu poezijos augštos vertės pripažinimu. Nereikia pamiršti, kad tuo pačiu žaidimu žaidęs prancūzų literatūros istorikas Albert Thibaudet iš gausios kūrybos Lamartine'o, didžiojo romantizmo lyriko, iki šių dienų kasmet virkdančio šimtus tūkstančių gimnazisčių, teatrinko tiktai šešis išlikusius eilėraščius.

Šiandien ir aš pats gal būčiau kiek labiau rezervuotas šiuo klausimu. Kossu poezija — intymumo poezija ir, kaip tokia, pagal definiciją, ji negali būti tobula. Kitaip sakant, jos tobulumas pasireiškia ne visame eilėraštyje, bet greičiau posmelyje, o dar dažniau — vienoje laimingoje eilutėje. Tarp visai išbaigtų eilėraščių man prisimena dabar, iš atminties, gal toks „Upeliai juokias po ledu" ar gal viena iš retų jo baladžių, pasakojanti Karaliaus šuns mirtį. Šiaip jau gi vykusi intymumo išraiška, man rodos, niekuo nesiskiria nuo klasicizmo apibūdinimo, kuris tegali būti surastas tik barokiniame ap-

supime. Tokia poezija artinasi prie savo tiesos išsakymo labai pamažu, tai vingiais, tai barokiškais išpūtimais, tai vėl tik švelniais prisilytėjimais. Ir staiga, nelauktai, kažkas atsitinka, žodis prilimpa prie kūno, eiliakalio ir jo skaitytojo paširdžius užlieja kutenanti šiluma, ir eilutė stojasi lyg įkalta į granitą. Štai kad ir eilėraštis „Lakštingala", paimtas iš *Užgesusių chimeros akių*: jo ištisos trys strofos prasideda vienodai, lyg inkantacija,

Atėjo pasaka. . .

ir tik ketvirtoji strofa išsako vienu žodžiu visą eilėraštį:

Atėjo pasaka į žalią naktį,
Atėjo pasaka į mus —
Nuversti sunkų karsto akmenį,
Versme atverti troškimus.

Atėjo pasaka ir mus ištiko.
O versmės niekad neišdžius,
Nes džiaugsmas liejasi į nykumą,
Nes plaka daugelis širdžių.

Šis pasakos „ištikimas", kurį lietuviškai net gana sunku suprasti, ir yra poetinės kalbos evidencija, vienu žodžiu subsumuojanti ir poeto santykį su kūryba, ir žmogaus santykį su grožiu. O tuo tarpu niekam, tur būt, neateis į galvą skaityti poetiškomis eilutėmis nei

Versme atverti troškimus,

nei

Nes plaka daugelis širdžių.

Kossu yra tad tikras poetas — tiesos skelbėjas, bet jo poetinės tiesos yra trumpos ir taiklios, kaip žaibo

švystelėjimai. Tai eilučių, o ne poemų meistras, bet tuo pačiu ir mūsų poezijos klasikas. Tokių deimantinių eilučių yra pilna išbarstyta visoje jo prieškarinėje poezijoje, ir dažnas iš mūsų jas nešiojasi su savimi. Gal verta ta proga paminėti ir paties Kossu konfidenciją: pagal jį, viena eilutė, ir dažniausia, būtent, pirmoji eilutė yra iš tiesų lyg ir Dievo dovana, iš kažkur nukrentanti bet kada ir bet kur; visa kita — tai eiliakalio darbas ir tuštumų užpildymas.

Klaidinga tačiau būtų manyti, kad poetinė eilutė, kokia jinai bebūtų, pati viena gali atlikti poetinės tiesos išsakymo funkciją. Štai kad ir kitas eilėraštis „Man tave čia Dievas siuntė"; jo kulminacinis punktas, neabejotinai paskutinis posmas:

Tu matai, kaip ledas šunta? —
Taip, sakai, matau.
Man tave čia Dievas siuntė,
Tik mane ne tau. . .

Aišku, kad karališkoji eilutė:

Taip, sakai, matau.

atskirai paimta, nieko bendro su poezija neturi, kad net ir įrašyta į visą paskutinę strofą, jinai dar nesugeba perduoti tos paprastos tiesos — tarpžmogiškos komunikacijos neįmanomumo. O tuo tarpu tai, tur būt, viena iš gražiausių Kossu eilučių.

Jei lietuviškoji literatūros kritika nebekartotų amžinai tų pačių pasakėlių apie tai, kaip mūsų poetai myli gamtą, kaip gražiai jie ją moka vaizduoti, koks turtingas jų žodynas, kokios gražios jų metaforos ir simboliai, galima būtų šiuo nekomunikabiliškumo komunikavimo vaizdiniu ir užbaigti šį Kossu poezijos poetiškumo pagerbimą. Dabar gi, atrodo, reikia dar pabrėžti Kossu

vartojamų poetinių priemonių skurdumą, darantį iš jo originalų ir gerą poetą. Šis poetinės kalbos taupumas pasireiškia visų pirma beveik visišku simbolizmo nebuvimu: net ir plačios, viso posmo apimties metaforos jo čia pat kruopščiai išaiškinamos:

Net pilnatis skliaute sustingo,
Kaip perlas paristas stiklu —
Ištryškusi tyra lakštingala
Pabėrė džiaugsmo ištеklių.

Ir visiems aišku, kad reikalas eina apie autoriaus išgyvenamą džiaugsmą. O jei kas dėl to suabejotų, paskutinė eilutė tai dar patvirtina:

Šaltinio krištolas lakštingala
Ir džiaugsmas liejas iš nakties...

Kaip ir kiekvienas klasikas, Kossu yra tad realistinis poetas, nes jo poezijos tikslas yra paprasčiausiai išsakyti visą savo asmenišką realybę. Užtat ir suprantama, kodėl metaforas jo poezijoje pakeičia palyginimai, kodėl net ir juos jis randa reikalo paaiškinti:

Praeitis, kaip uodas zyzia —
Nekantraut imi,
O naktis, kaip Mona Liza,
Šypsanti rami.

Šis teisybės ieškojimas — kai savęs apnuoginimas atitinka poetinės kalbos suprastinimą — sutaiko Joną Kossu - Aleksandravičių žmogų ir poetą.

Ilsėkis tad, Kossu, savo šypsančioje ramioje naktyje: karalius sulaukė tavo vežto pašto.

JONAS AISTIS, 1904 - 1973

Šis tas apie žmogų ir poetą

VINCAS TRUMPA

Foto A. Kezio, S.J., 1971

Kai š. m. birželio 13 d. mirė Jonas Aistis, abu didieji Washingtono dienraščiai įsidėjo jo nekrologus su nuotrauka. Viena mano bendradarbė, nešina *The Washington Post*, nustebusi sako man: „Žiūrėk, nežinojau, kad mūsų bibliotekoje dirba tokie įžymūs rašytojai". Aiškinau, kad keistu likimo sprendimu trys patys žymiausi mūsų poetai rado prieglobstį Kongreso bibliotekoje: Henrikas Radauskas, Jonas Aistis ir Alfonsas Nyka Niliūnas.

Nors toji bendradarbė, kuri pati rašo ir verčia eiles ir pasisiūlė ir Aistį versti, tur būt, kasdien matydavo Aistį praeinant pro šalį ar stabtelėjant prie manęs vienu kitu žodžiu persimesti, niekados nepagalvojo, kad

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

štai čia yra poetas. Tur būt, ir tas, kuris kasdien kalbėtųsi su Aisčiu, bet nieko nežinotų apie jo poeziją, vargu galėtų pasakyti, kad čia štai su juo kalba poetas. Galėtų pasakyti, kad tai labai šnekus žmogus, mėgstąs sparnuotą žodį, anekdotą ir perdėjimą, gal net piktokas, bet ypač nemėgstąs literatūros žmogus. Apie nieką Aistis taip labai nevengė kalbėti, kaip apie poeziją. Tiesa, jis rašė ir apie Miškinį ir Binkį, ir apie Girą ir Baltrušaitį, bet kaip mažai jis ten kalbėjo apie juos kaip apie poetus. Kartais lyg, rodos, galėtum pagalvoti, kad Aisčio akivaizdoje kalbėti apie kitą kokį poetą būtų lyg šventvagystė, lyg anasai minėjimas Viešpaties vardo be reikalo. Įdomu, kad ir paskutiniame savo viešajame pasikalbėjime su spauda, kurį paskelbė *Akiračiai* (1973 m. vas. mėn.), jis kalba apie viską, bet nieko apie poeziją. Kiek man žinoma, vieną vienintelį kartą Aistis sulaužė šią tylą, bet ir ten jis prisipažįsta, kad žodį „poetas" jis taria tokiu pačiu tonu, kaip teisiamasis taria žodį „kaltas".

Užtat, tur būt, galima visiškai atskirai kalbėti apie Aistį, kaip apie žmogų, ir apie Aistį, kaip apie poetą. Bet ar verta kalbėti apie žmogų, kuris yra par excellence poetas, vienas pačių didžiųjų mūsų poetų? Juk praėjo tie laikai, kada apie kokį iškilų poetą buvo galima pasakyti, kad jis buvo batsiuvys ir dar be to poetas. Apie Aistį, kaip apie poetą, nedrįsčiau kalbėti, nors jis pats gal ir truputį pravėrė duris į tai. Vienoj savo pagarsėjusių *Milfordo gatvės elegijų* jis rašė nesutinkąs su kai kieno skelbiama mintimi, jog apie istorijos dalykus teturi teisės kalbėti tik istorikai. Tai, esą, diktatūros atrūgos. Ir pats Aistis labai daug apie istoriją prišnekėjo. Bet kiek toliau toje pačioje elegijoje jis išmintingai priduria: „Labai malonu rodyti sumanumą ten, kur nesi

kvalifikuotas". Be abejo, galėčiau nueiti tokio sumanumo demonstravimo keliu ir kalbėti apie Aistį, kaip apie poetą; galėčiau, pavyzdžiui, įrodinėti, kad kaip tik pirmasis jo eilėraščio „Kalba vėjas šile ir vanduo akmenyse" variantas yra pats geriausias, nors jis pats atrinko trečiąjį variantą savo poezijos rinktinei.

Nors nuo Aristotelio laikų poezija ir istorija buvo išskirtos, tačiau nevisiškai ir neamžinai. Nežinau, kiek istorija padeda poezijai (Aistis sakėsi be ašarų akyse negalįs skaityti Christburgo sutarties!), bet be poezijos istorikas tikrai negalėtų išsiversti. Kaip mes atkurtume senųjų graikų gyvenimą be Iliados ir Odisėjos, prancūzų — be Rolando giesmės, vokiečių — be Nibelungų, suomių — be Kalevalos. Jokie kiti istoriniai šaltiniai neleis taip gerai pavaizduoti XVIII a. lietuvių gyvenimo, kaip Donelaičio *Metai*, o mūsų Atgimimo — Maironio *Jaunoji Lietuva*. Tiesa, daugiausia tai yra epinė poezija, o Aistis — lyrinis poetas, intymių giesmių kūrėjas. Bet ir tose intymiose giesmėse daug istorijos. Štai kad ir eilėraštis „Vaiski valanda", parašytas 1934 m.:

Nešu gyvenimą, kaip sunkų lažą
Keliu baudžiauninkų prastu:
Čionai, pasauly, laisvės maža,
O priespaudos apstu.

O ką bekalbėti apie tokius eilėraščius, kaip „Karaliaus šuo", arba „Vienas kraujo lašas", kurie ne tik išėjo iš istorijos, bet kurie jau tiesiog įėjo į istoriją. Sunku, tur būt, būtų rasti mūsų poezijos istorijoje eilėraštį, kuris būtų tiek daug cituojamas, net vedamuosiuose, kaip anas kraujo lašas. Net nė Radausko „Ne pranašas esu".

O be to Aistis buvo ne tik poetas; jis lygiagrečiai reiškėsi, kaip aktyvus spaudos žmogus, gyvai ir dažnai

kandžiai reaguodamas į įvairius dienos ir likiminius tautos klausimus. Ir čia istorija buvo viena mėgiamiausių jo temų. Būtų galima net pasakyti, kad bent vienu atveju Aistis (tada dar Kossu - Aleksandravičius) padarė nemažą pasitarnavimą Lietuvos istorijai. Mirus prof. Jonui Yčui 1931 m. Aistis buvo vienas tų, kuris labai karštai puolė mūsų universiteto Lietuvos istorijos katedrą už apsileidimą ruošiant jaunesnių istorikų kadrus.Tas priekaištas nebuvo visiškai be pagrindo. Tiesiog ar ne Aistis prisidėjo prie to, kad istorijos katedra šiuo atžvilgiu smarkiai pasitempė ir, tur būt, bene geriausiai išsprendė jaunesniojo personalo problemą, bent Humanitarinių mokslų fakultete.

Įdomu, kad paskutiniais savo gyvenimo metais Aistis dar labiau palinko į istoriją. Jis buvo užsimojęs parašyti romaną iš senųjų prūsų gyvenimo ir baisiai smarkiai studijavo senąsias kronikas ir dokumentus. Mirčiai artėjant gailėjosi, kad šio romano nebegalės užbaigti. „Daugiau nei dešimt metų, kai intensyviai galvoju apie savo tautą", rašė jis savo *Elegijose*. Ir kritiškai jis į tą tautą žiūrėjo ir ieškojo jos praeityje daugiau klaidų negu didvyriškų pasiekimų. Ir ne be aistiškos ironijos ir labai teisingai jis rašė: „O kai paskaitai kurios nors ponios parašytą Lietuvos istoriją, tai visas sutirpsti iš puikybės ir džiaugsmo". Nors ir jis pats mėgo ta istorija puikuotis. Bene paskutinis jo straipsnis turėjo būti apie Koperniką, siekiant įrodyti, kad jis nebuvo nei lenkas, nei vokietis, o tik gryniausias prūsas, vadinas, lietuvis. Su nemažu pasitenkinimu Aistis išskaitė senose knygose, kad Bolonijos universitete Kopernikas užsirašė, kaip *Borussus torunensis*. Deja, berods ir šio straipsnio jis nebesuspėjo užbaigti.

Ne kiekvienas žmogus lygiai taip pat susitinka su mirtimi. Kai kurie moralistai ir egzistencialistai norėtų, kad žmogus visą laiką turėtų mirtį prieš akis, nes mirtis ne tik yra jo gyvenimo įprasminimas, bet ir jo nuolatinis rūpestis. Rodos, tik apie mirtį galvodamas žmogus ir tampa žmogumi. Gyvulys apie mirtį negalvoja, nebent paskutinę mirties akimirką. Mirtis ir mirties baimė žmogui yra pagrindinė jo gyvenimo situacija. Teisybė, mirtis ir žudymas mūsų laikais padarė tokią „pažangą", kad susirūpinimas visu tuo iš tikrųjų gali pavirsti žmogaus „tikruoju rūpesčiu" (Heideggeris).

Kiti apie mirtį galvoja kaip apie svečią, nors gal ir ne visados laukiamą. Man atrodo, prie šios antrosios grupės priklausė ir Jonas Aistis. Jis net ištisą eilėraščių rinkinį pavadino *Imago mortis* (Mirties atvaizdas). Ir labai gerai pavadino. Mat, iš tikrųjų, tai ir tėra tik mirties atvaizdas, o ne pati mirtis.

> Iš kažkur šalta mirtis atjoja:
> Barška kaulai, dalgis žvanga.
> Ir gyvenimas kaip šuo po kojų
> Cypia susirangęs.

Aišku, kad mirtis nebūtų nei šalta nei karšta, jeigu ji būtų tikra mirtis, o ne vien tik mirties atvaizdas. Ir gyvenimas nebūtų tik šuva po kojų. . . Poetinis žaidimas? Taip. Ir kai Aistis kalba apie žmogų kaip apie žemės dulkę, kuris į dulkę ir pavirsta, jis taip pat kalba ne apie visą žmogų, bet tik apie vieną jo dalį, ir, tur būt, ne pačią reikšmingiausią. Patį elegiškiausią *Imago mortis* rinkinio eilėraštį Aistis pavadina „Pastorale"

M. 1973 Nr.26

Savo poezijos rinkinyje jis ją sugretina su eilėraščiu „Kūrimo valanda". Juose abejuose vaizduojamas saulėlydis — senatvės ir mirties simbolis. Savo vienintelėje poetinėje išpažintyje „Poesis et veritas" Aistis rašo: „Tas pats gamtos reiškinys — saulėlydis Pastoralėje skaudus, Kūrimo valandoje giedras (Nežinau, ar tuo kas galėtų nepatikėti)". Tikrai kiekvienas patikės. Bet truputį toliau tas pat Aistis apie tą pačią „Pastoralę" rašo: „Eilėraštis graudus, bet giedras". Vėl galima būtų pakartoti, kad mirtis negalėtų būti nei graudi nei giedra, jeigu ji Aisčio poezijoje nebūtų tik žaidimas, tik mirties atvaizdas. Net ir toje pačioje „Pastoralėje", be abejo, viename pačių gražiausių Aisčio eilėraščių, tą saulėlydį — mirtį galima pavadinti tam tikru žaidimu, ypač pirmąjį ir paskutinį jo posmą:

O Viešpatie, koks vakaras, koks nerimas,
Koks sielvartas mane apėmęs!
Toli balti laivai liūliavo mariomis —
Balti, kaip baltos chrizantemos...

Už šilo spinduliai nusilpo bekyšodami
Ir, tartum skęstančio ranka, paniro.
Ir medžiai, šermenų giesmes giedodami,
Pravirko, ir, lyg vargonai, gaudė girios...

Gal kaip tik dėl to šaukimosi į Viešpatį, į kurį Aistis taip paprastai ir taip konkrečiai tikėjo, kaip į tai tikėjo jo mama, tėvas ir senelis, ir mirtis jam tebuvo kažkoks žaidimas su skambančiais piemenų varpeliais ir su vargonuojančiomis giriomis.

Bet ar galima žaisti, kai mirtis iš tikrųjų atsistoja tiesiai prieš akis? Kiekvienas esame liudininkai, kad net ir stipriausias žmogus, ir tikintis ir netikintis, sugniūžta tokioje akistatoje. O Aistis tokioje akistatoje gyveno ne

dienas, ne mėnesius ir ne metus, bet ištisą virtinę metų. Jau savo *Elegijose*, kurios pasirodė 1969 m., bet kurias jis rašė per paskutinįjį savo gyvenimo dešimtmetį, jis, gali sakyti, su piktu atvirumu prisipažino: „Aš pats vis ir vis daugiau įsitikinu, kad mane tiktai karsto lenta teišties. Ir čia turiu pranešti draugams ir priešams džiuginančią žinią, kad aš čia per ilgai neužsibūsiu ir neužsimaūsiu". Vietoj žaidimo su mirtimi čia jau išlenda ironija ir kokia makabriška ironija.

Kurie buvo arčiau per pastaruosius keletą metų, žinojo, kaip ir pats Aistis žinojo, kad ateina mirtis. Kai negailestingas vėžys įsiveisė į jo vidurius, mirtis jau nebebuvo kažkas tolimo, su kuo dar galima pažaisti. Bet pirmoji operacija pasisekė. Jis atgavo jėgas ir vėl bandė žaisti. „Žiūrėkit, ko gero aš dar jus visus palaidosiu". „Nelabai tai malonus užsiėmimas", atsakiau truputį susijaudinęs, ypač dėl to, kad man pačiam toji pati mirtis dar taip neseniai ir taip nemielaširdingai žvelgė tiesiai į akis. Žinoma, tokiais pasakymais Aistis ne draugus (ir ne priešus) laidojo, bet tik norėjo išsakyti savo neišvengiamą likimą.

Antroji operacija jau beveik nebepaliko jokios vilties. Noras gyventi ir... rašyti didelis. „O kad dar taip metus kitus, kad galėčiau užbaigti savo romaną". Skausmai didėja, jėgos senka, bet Aistis vis dar kasdien Kongreso bibliotekoje, dar studijuoja Koperniko gyvenimą. Bet mirtis jau ne be imago, nebe atvaizdas.

> O saulė leidosi balta, pailsusi:
> Ji leidos nežinion į rūką tirštą —
> Mačiau, sutąsė spindulius konvulsijos,
> Mačiau ir vakarą, kaip žmogų, mirštant,

rašė jis tada. O dabar tie baisūs skausmai. Jūs nežinote, kaip sunku mirti", kartojo jis artimiesiems. Ir tas sun-

kumas ne metafizinis, ne moralinis, bet grynai fizinis. Be abejo, prisiminė Aistis ir savo šilą ir šilainę, kadaise mamos į škaplerius įaustą, ir vienas paskutinių jo norų buvo sugrįžti ten. Pagaliau birželio 13 dieną Jonas Aistis užmerkė paskutinį kartą savo akis. Užgeso chimeros akys amžinai...

Nuo gegutėlės iki elegijų

Savo poetinėje išpažintyje „Poesis et veritas", kuri yra atspausta jo straipsnių rinkinyje *Apie laiką ir žmones*, Aistis rašo: „Aš visą gyvenimą stengiausi būti paprastas ir aiškus". Ir tos pastangos nebuvo veltui. Jau 1930 m. parašytame eilėraštyje, kuris parinktas jo rinktinės prologu, skaitome:

> Nebūk naivus, brangus skaitytojau,
> Nebūk naivus ir nejieškok daugiau:
> Kaip ant dangaus, giedrai išlytojo,
> Nėr debesų, taip čia — žmogaus.

Žinoma, „žmogaus" didžiąja raide, apie kurį tiek daug kas yra pasišovęs kalbėti, ypač šiais žmogaus nuopuolio ir kosminės didybės laikais. Tik ne Aistis. Nemėgo jis ne tik žmogaus didžiąja raide, bet ir poeto. „Su eilėraščiu, mat, būna, kaip su ratlankio dėjimu: reikia sudėti visus stipinus ir tada lanką dėti", rašė jis toje pačioje savo poetinėje išpažintyje. Nors savo elegijas jis sakėsi rašęs ne liaudžiai, bet „vadams ir vadeliams", bet greičiau siekdamas jiems kailį išvelėti. Iš čia ir jo ironija.

Tiesa, kartais Aistis bando pasišaukti į pagalbą pasaulio didžiuosius: ir Aristotelį, ir Tomą Akvinietį, ir kokį nors Ispanijos vyskupą. Bet ir vėl greičiau iš jų pasi-

šaipyti norėdamas, negu jų išmintimi žavėdamasis. Pavyzdžiui, Aristotelis jam tereikalingas tam, kad būtų patvirtinta, jog poetai yra paperkami žmonės. Ir ne iš Tomo Akviniečio jis mokėsi *veritas, consonantia, claritas* (tiesos, sąskambio, aiškumo), bet iš savo senelio, kaimynų sodiečių ir amatininkų, kurių vaizdinis taiklumas ir pastabumas jį labiausiai stebindavo. „Tasai žmonių pastabumas buvo mano tikra poetikos mokykla", rašė jis vėl savo poetinėje išpažintyje.

Tur būt, būtų galima pasakyti, kad Aistis labiau mėgo sofistus, o ne filosofus, ypač jų lietuviško derliaus. Jis tiesiog laikė „negandu", kai mūsų filosofai ėmė nagrinėti literatūrines temas, o poetai filosofuoti. „To negando pasekmės gali būti tikrai liūdnos". Savo elegijose mūsų filosofiją ir sociologiją jis tiesiog išvadino „skysta tyre". Kuriuos mūsų filosofus čia jis turėjo galvoje labai aišku. Rodos tuo Aistis lyg norėtų pasakyti: ot, kad tie „filosofai" būtų tokie išmintingi, kaip mano senelis ar daugiavaikis kaimynas, būtų ir giesmė kita. Ir kai Aistis perkėlė tą išmintį į gegutėlę vyšnių sode, arba į šilainę škaplieriuose, jis pasiekė tikrai augštos poezijos. Tačiau ne visur tokios išminties pakanka.

Aristotelis ne tik kalbėjo apie poetų paperkamumą, bet, aiškindamas skirtumą tarp istorijos ir poezijos, dar nurodė, kad istorija kalba apie tai, kas atsitiko, o poezija — kas galėtų atsitikti. Vienas kraujo lašas, gal būt, ir būtų galėjęs išgelbėti tėvynę, bet jos neišgelbėjo nei upeliai kraujo. Ir apie tautos likiminius klausimus poetas gali rašyti ir „žąsies paslėpsnio papurusia plunksnele" ir iki baltumo įkaitintu yldeginiu, o istorikas ir filosofas ir vieno ir kito turėtų vengti. Metafora ir hiperbolė yra neišvengiamos poeto palydovės ar tai kalbant apie devynis vilkus vieną bitę bepiaunant, ar apie žio-

gelius šokant menuetą. Bet istorikas vargu patikės, kad L. Gira iš karto sušveitė 67 totoriškus koldūnus.

Jonas Aistis buvo nepamainomas pašnekovas. Artimieji jo bendradarbiai jį šnekučiu ir vadindavo. Ir labai įdomus pašnekovas. Tas jo šnekumas pasireiškia visuose jo prozos raštuose. Piešdamas rašytojų siluetus jis pademonstruoja tokį pat taiklų pastabumą, kaip anie jo sodiečiai amatininkai, kad ir palygindamas Igno Šeiniaus cilinderį su alaus bačkute. Tarpais jis aštrokas ir net piktas. „Argi ne žmogiška pasijuokti iš artimo silpnybės", prisipažįsta Aistis. Ir ne tik iš artimo, bet ir iš artimiausių, net ir iš paties savęs.

Toks buvo Jonas Aistis, nepaprastai įdomus žmogus ir tikrai didelis poetas.

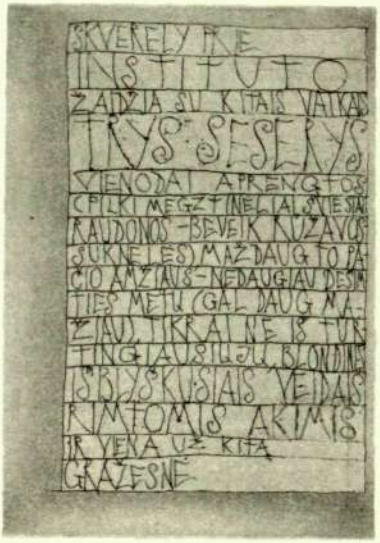

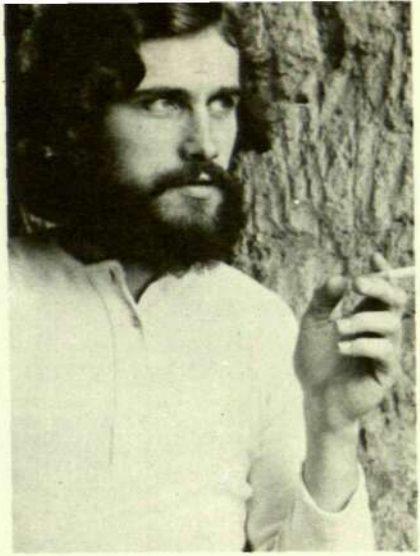

KĘSTUTIS LAPŠYS

gimė 1947 m. Solbad Hall, Tirolyje, Austrijoje. Studijavo Vienoje: meno institute, meno akademijoje ir Vienos universitete. Dalyvavo parodose Austrijoje, Italijoje ir Amerikoje. Gavo pirmąją premiją II Pasaulio Lietuvių Jaunimo Kongreso Chicagoje 1972 m. dailės parodoje.

Tikrovė, realumas ir jų atvaizdavimas visuomet priklauso nuo tam tikros galvosenos sistemos — pasaulėžiūros. Mistiški, paslaptingi dalykai mūsų racionalioj, moksliškai pagrįstoj galvosenos sistemoj visada turės atrodyti fantastiškais, tuo tarpu jie bus stipria sudėtine tikrovės dalimi *animistinėje* galvosenos sistemoje. Tikrovė yra subjektyvi sąvoka, ir jos supratimas visada bus sąlygojamas žmogaus pasaulėžiūros.

Mano darbą galima suprasti kaip bandymą, per mano subjektyviai atvaizduotą tikrovę, pažadinti žmoguje jo refleksijos ir asociacijos galimybę. Simbolika turėtų padėti žiūovui ne tik atpažinti per intelektą *suprastus gyvenimo reiškinius, bet dar labiau atidengti jų galimus* mistiškus pagrindus ir pirmykštes normas. Simbolinis atvaizdavimas kreipiasi į emocijų abstrahavimosi sugebėjimą. Konvencionalūs formalizmai ir estetika, kurie man yra vien tik priemonės geresniam *savitarpio supratimui, apeliuoja į intelekto abstrahavimosi sugebėjimą.*

Mano darbui svarbiausia yra supratimas (išvada, pažinimas), kad absoliuti, galutinė tiesa tikrovėje neegzistuoja. Tikrovė gali būti atvaizduota grrnai (faktų konstatavimas), ir jinai gali būti atskleista identifikuojančiai; bet šis atvaizdavimas visuomet bus subjektyvus.

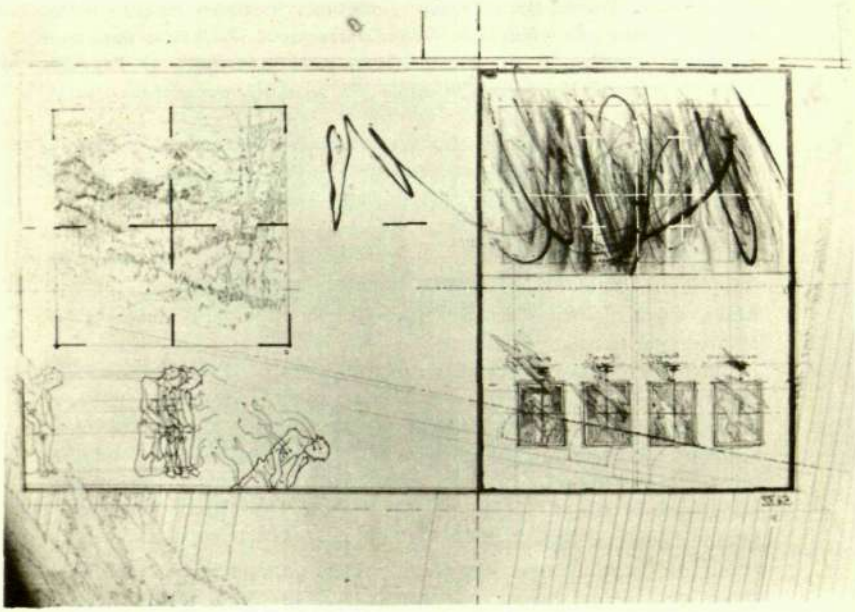

Rūpintojėlis miręs (I-ji dalis „Keturiems dideliems lietuviams"), pieštukas, 1972

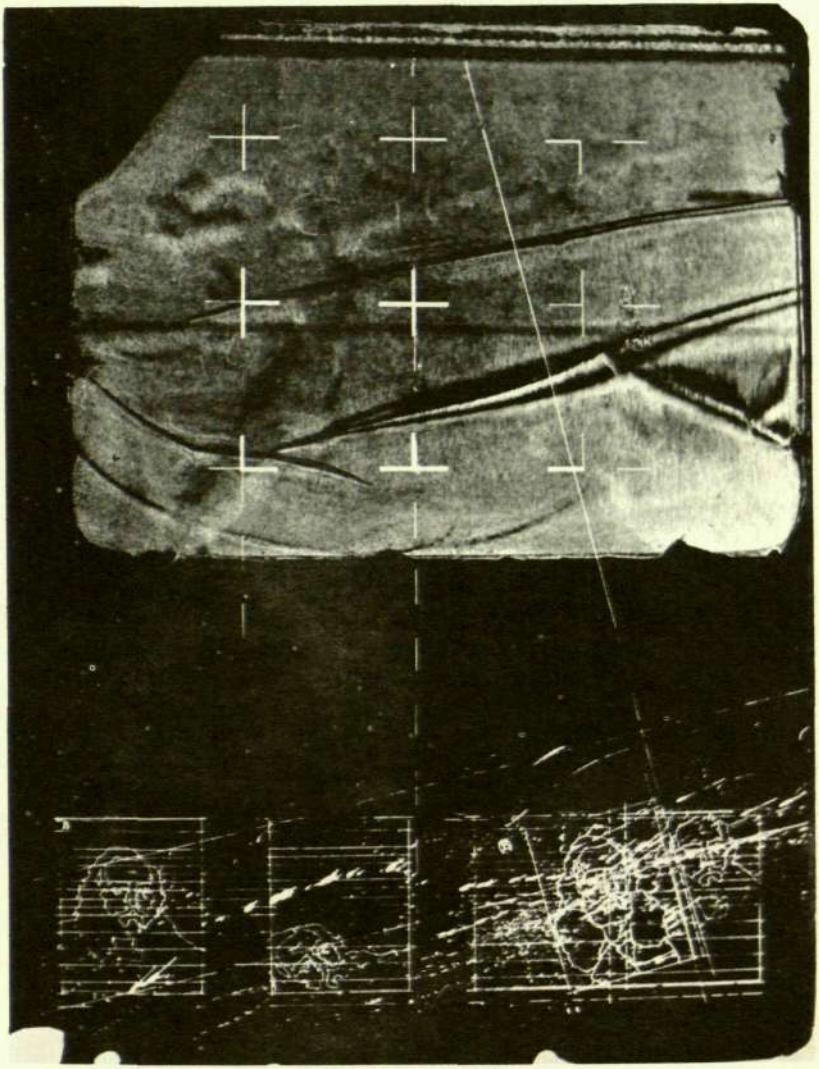

Lietuvos žemė ir laisvos mintys — po taikikliu (II-ji dalis iš „Keturiems dideliems lietuviams"), litografija, 1972

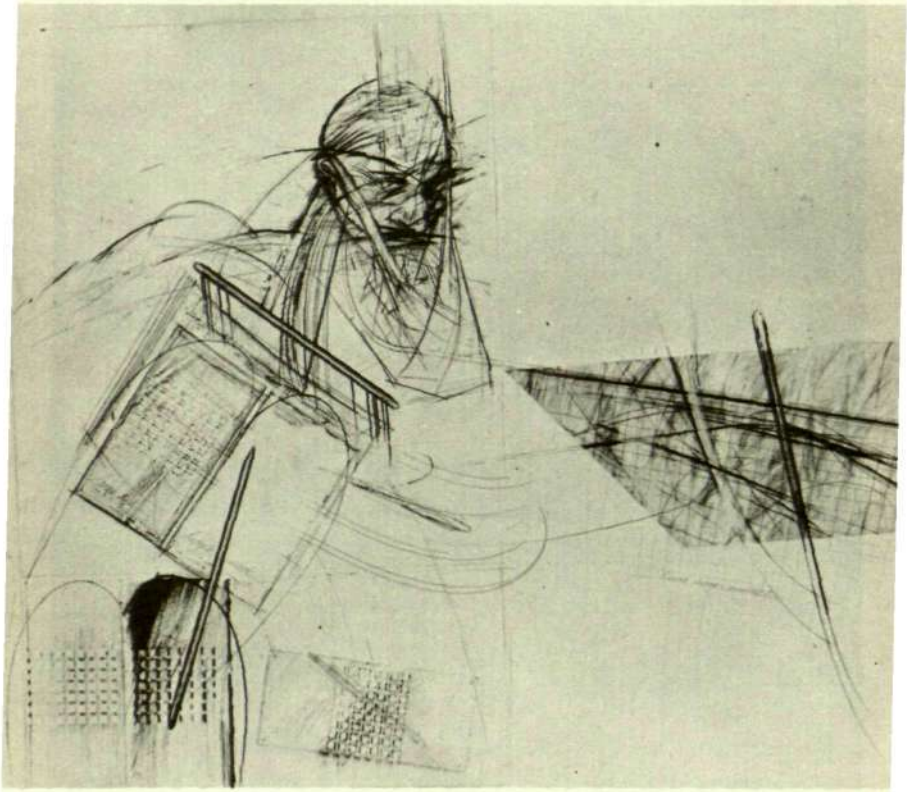

Geležiniai plaučiai už rūkymą, pieštukas, 1973

Šokis, kurį matant norisi dainuoti... verkti... mintys vedančios į žiląją praeitį..., tapyba, mišri technika, 1972

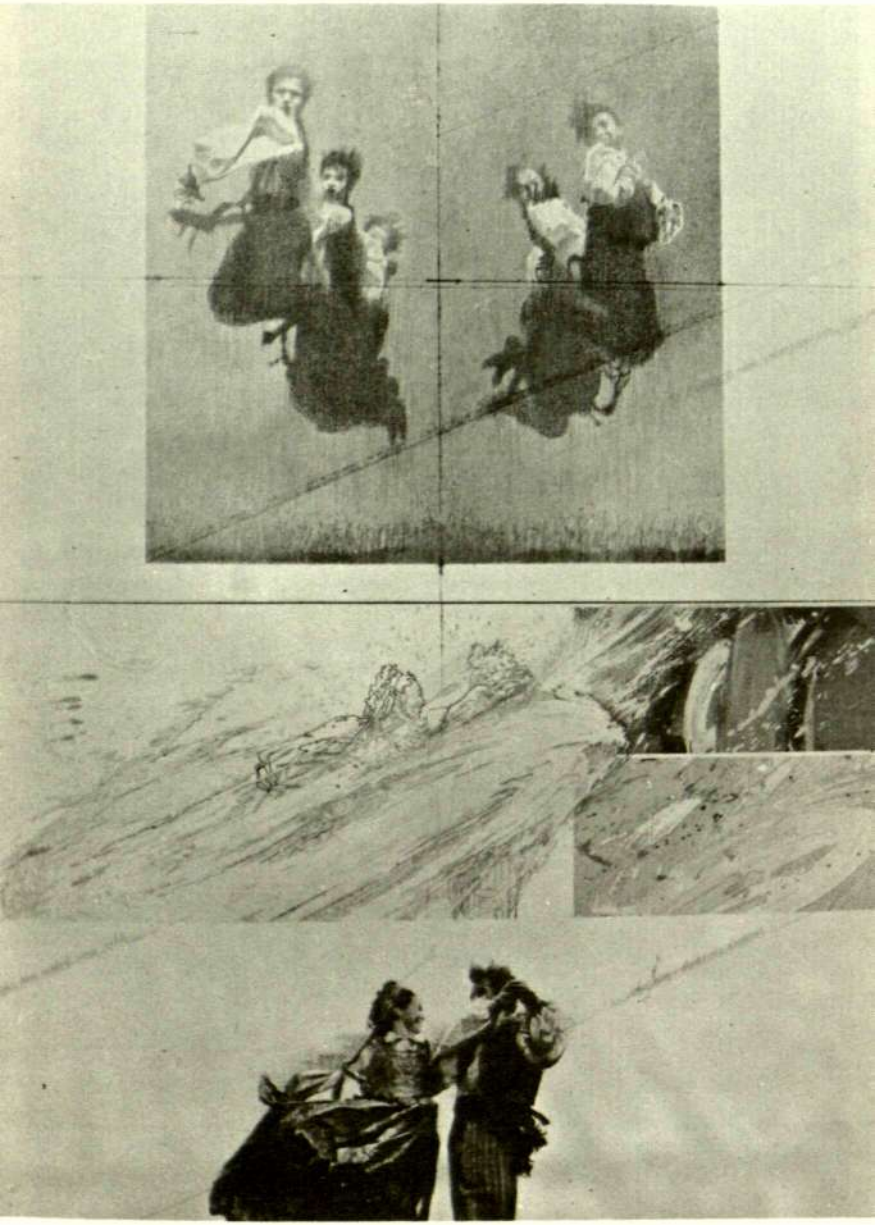

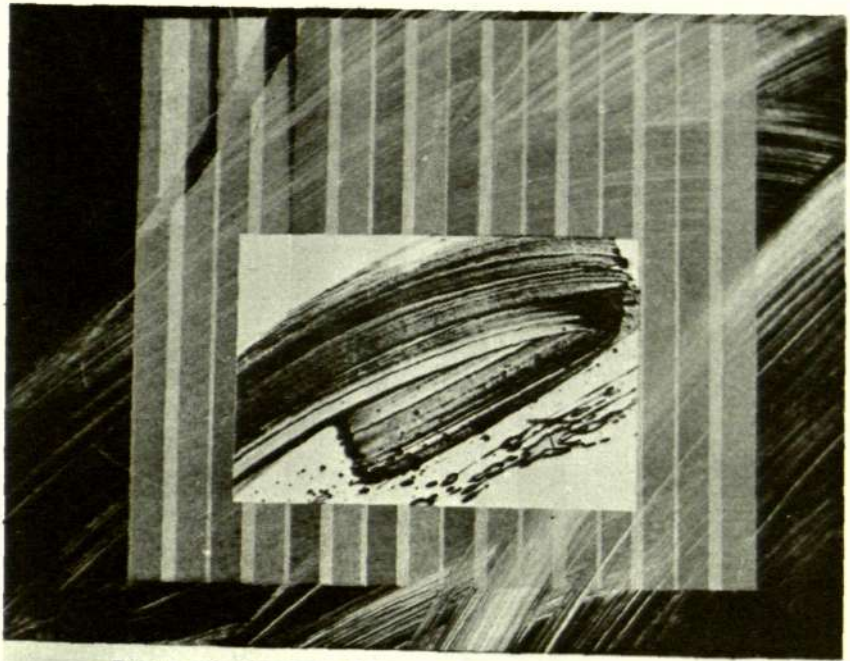

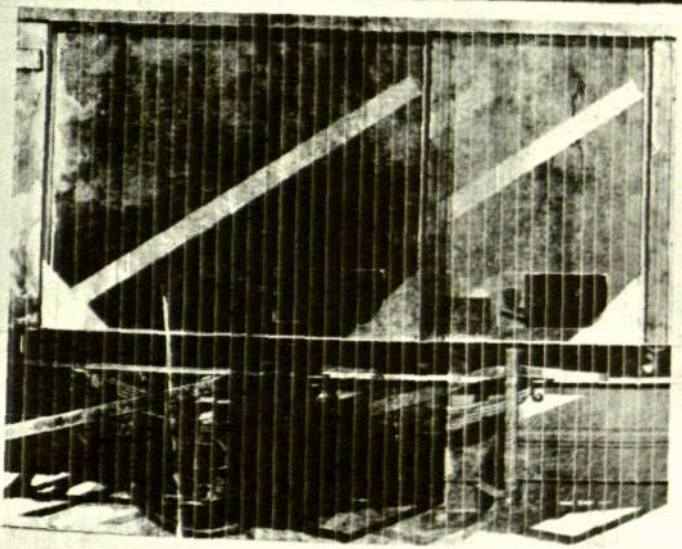

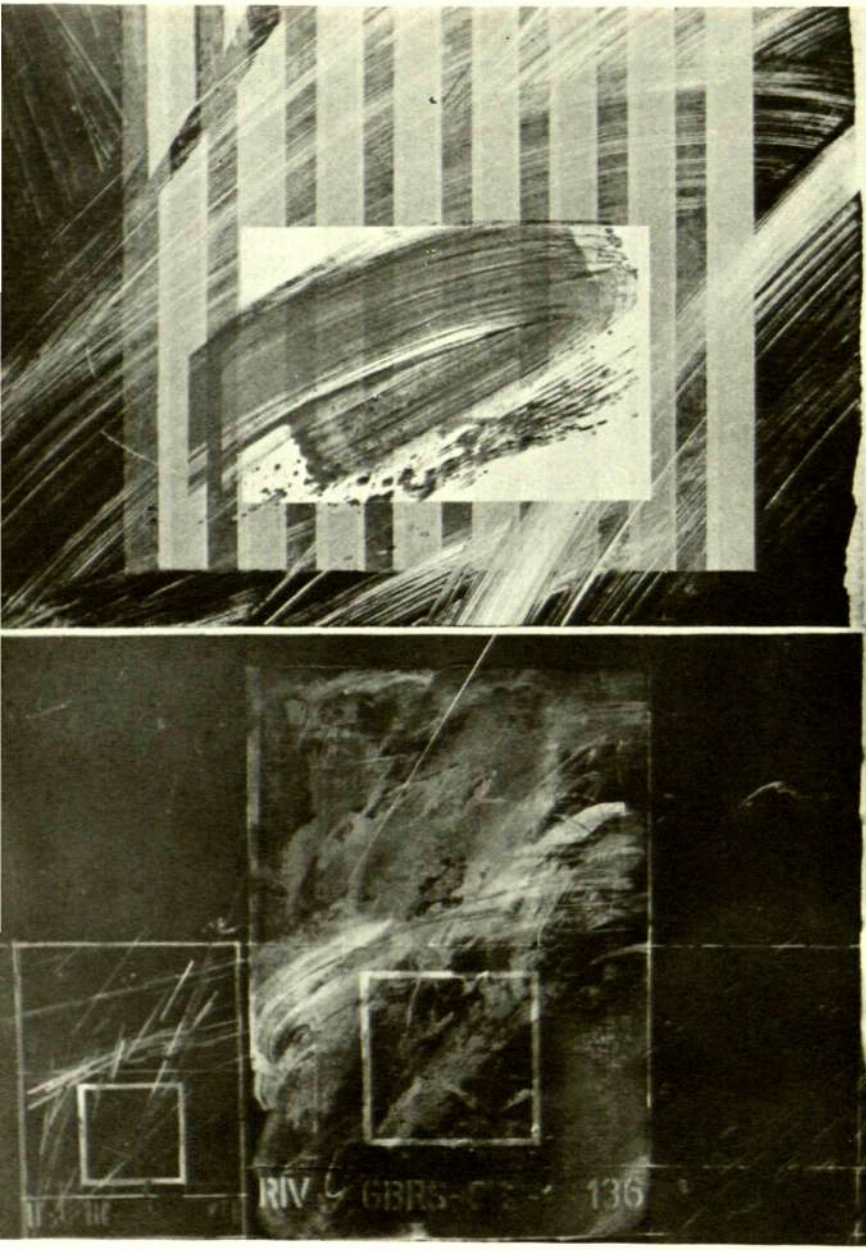
136

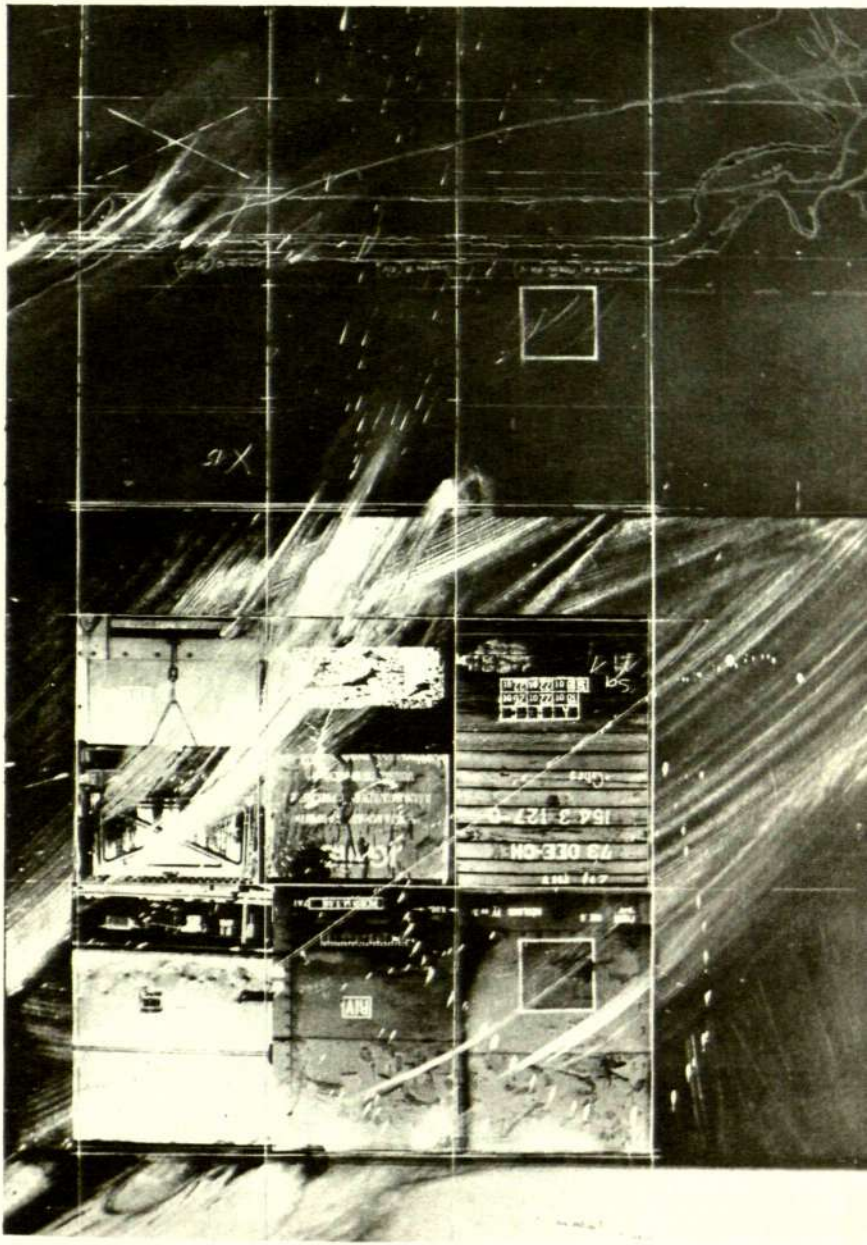

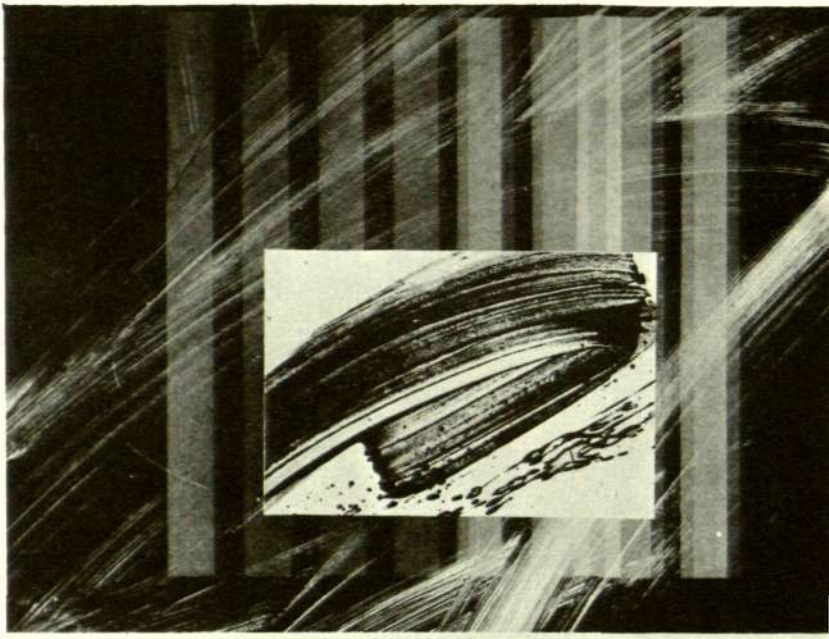

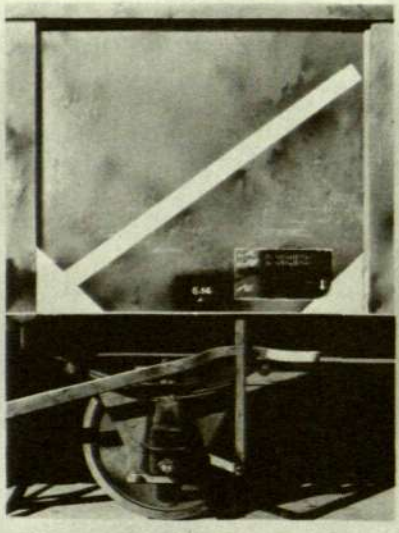

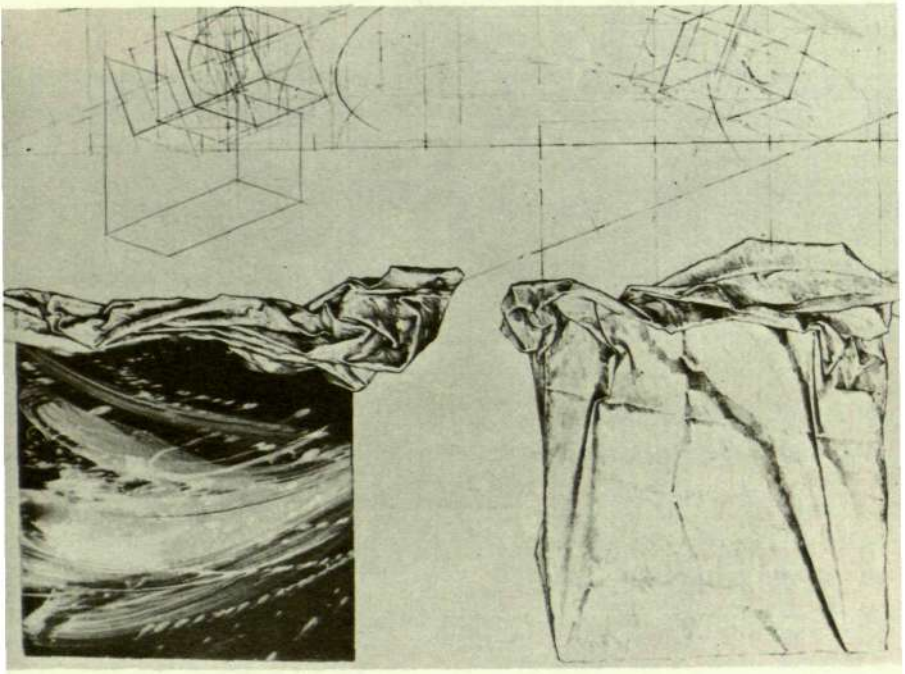

Paminklas estetikai, litografija, 1973

Vagonas nr. 1 — gamtos segmentacija (iš ciklo „Traukiniai... traukiniai...“), litografija, tapyba, kolažas, 1972

Vagonas nr. 2 — greitis, energija, judėjimas (iš ciklo „Traukiniai... traukiniai...“), litografija, tapyba, kolažas, 1972

Vagonas nr. 3 — greitis, jėga ir estetika (iš ciklo „Traukiniai... traukiniai...“), litografija, tapyba, kolažas, 1972

Vagonas nr. 4 - 9 — gamta (iš ciklo „Traukiniai... traukiniai...“), litografija, tapyba, kolažas, 1972

Vagonas nr. 6 - 14 — paminklas greičiui ir estetikai (iš ciklo „Traukiniai... traukiniai...“), litografija, tapyba, kolažas, 1972

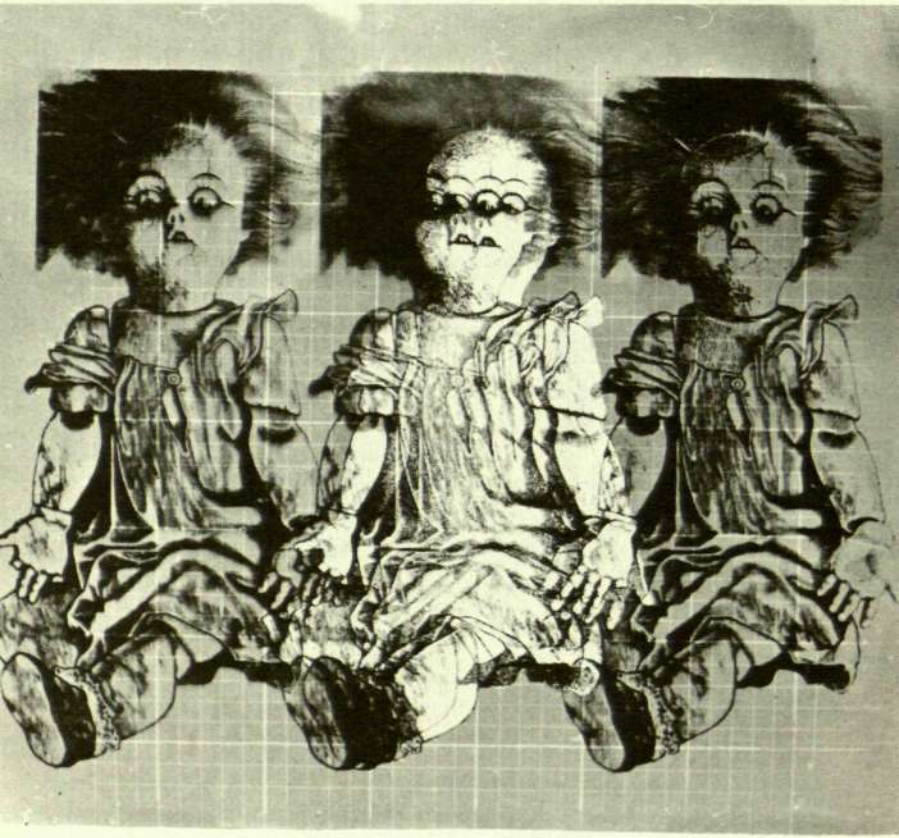

Išgąstis (iš ciklo „Žmogus — lėlė"), litografija ir pieštukas, 1972

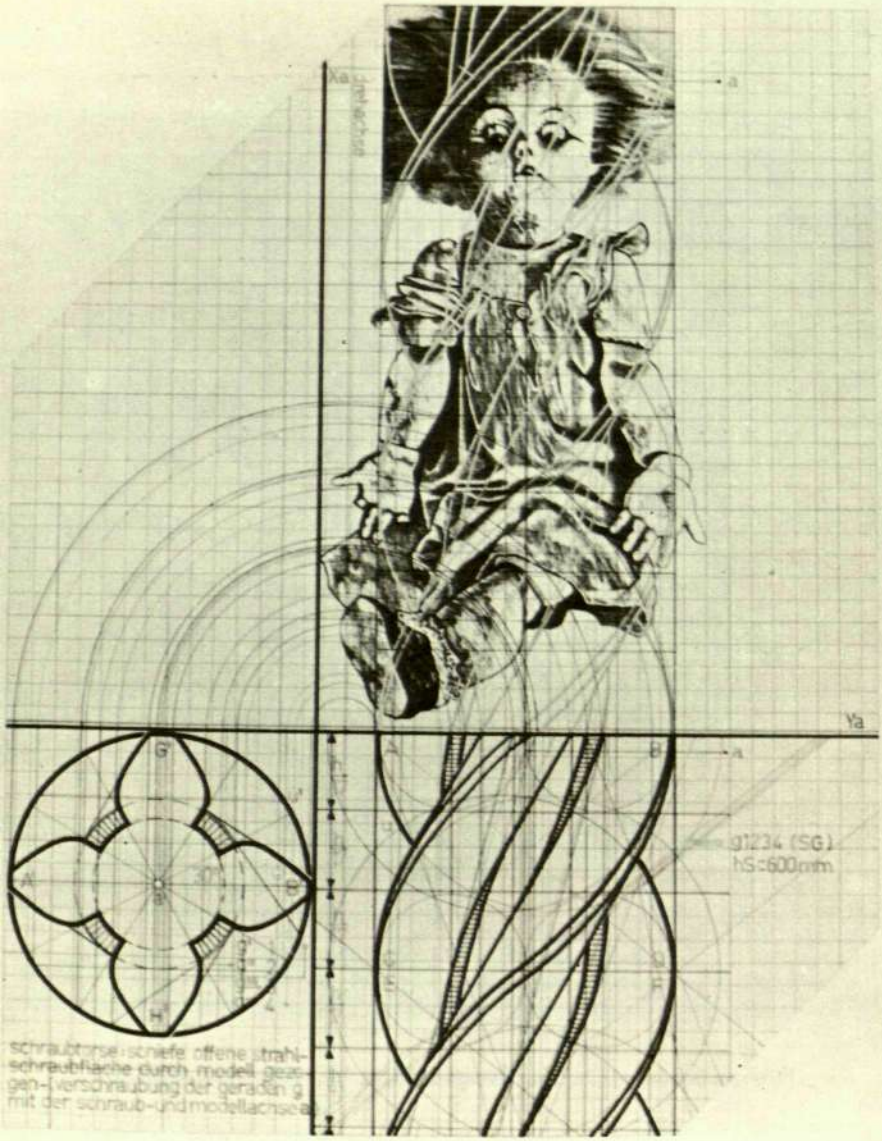

Technikos įtakoj (iš ciklo „Žmogus - lėlė"), litografija, pieštukas, 1972

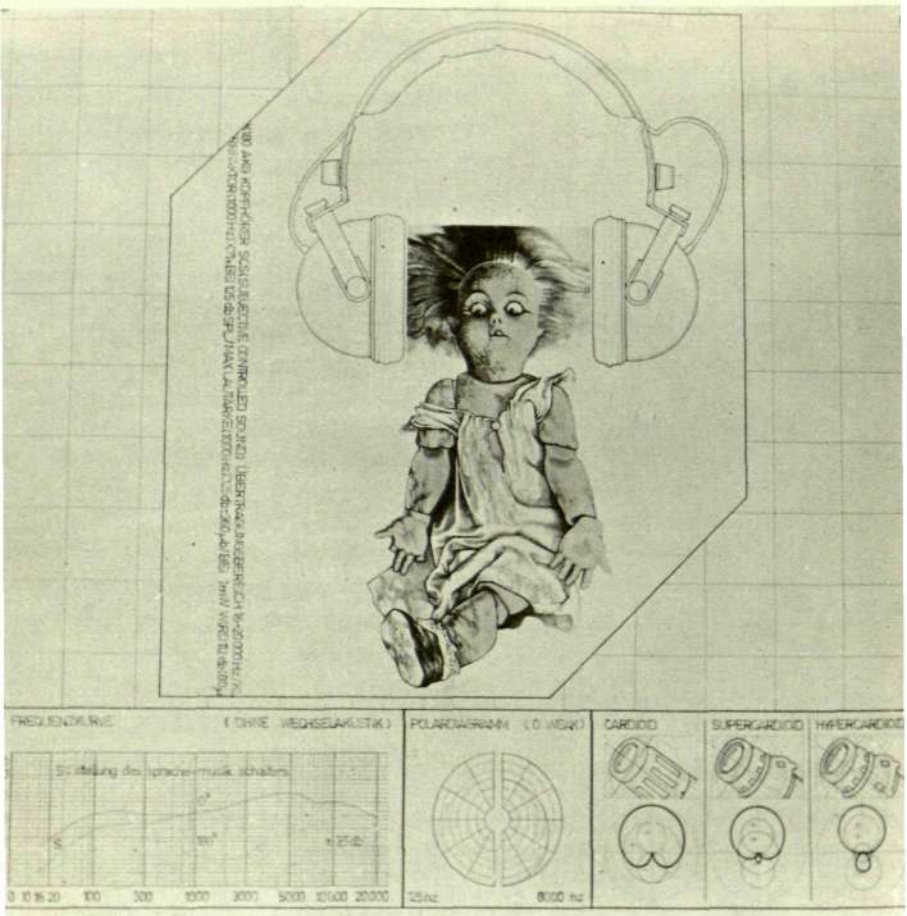

Informacijos įtakoj (iš ciklo „Žmogus - lėlė"), litografija, pieštukas, 1972

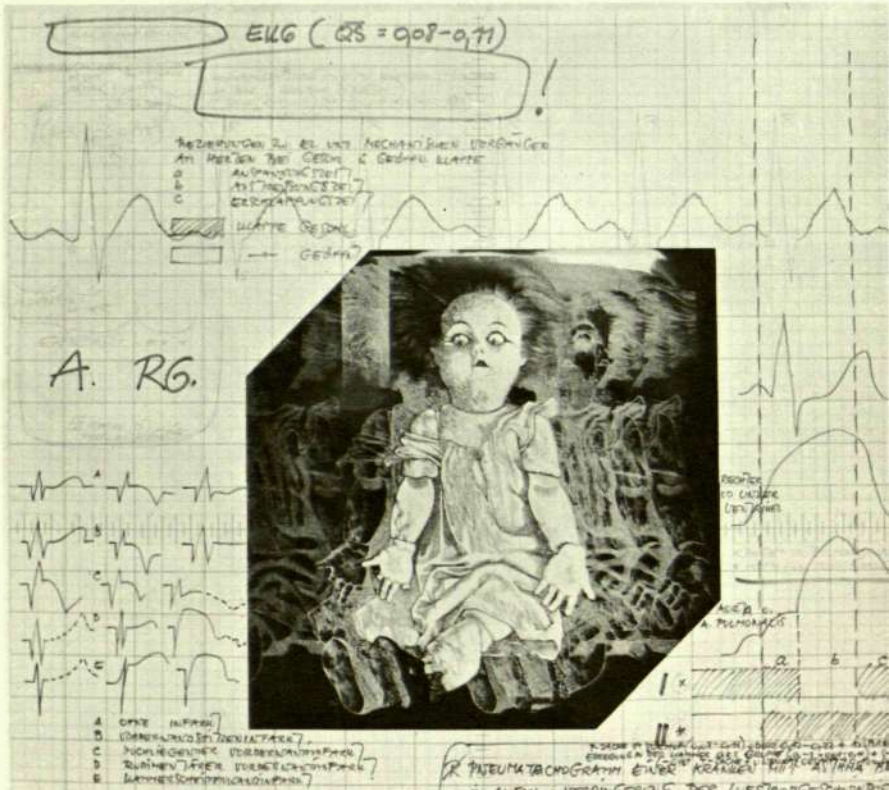

Medicinos įtakoj (iš ciklo „Žmogus - lėlė"), litografija, pieštukas, 1972

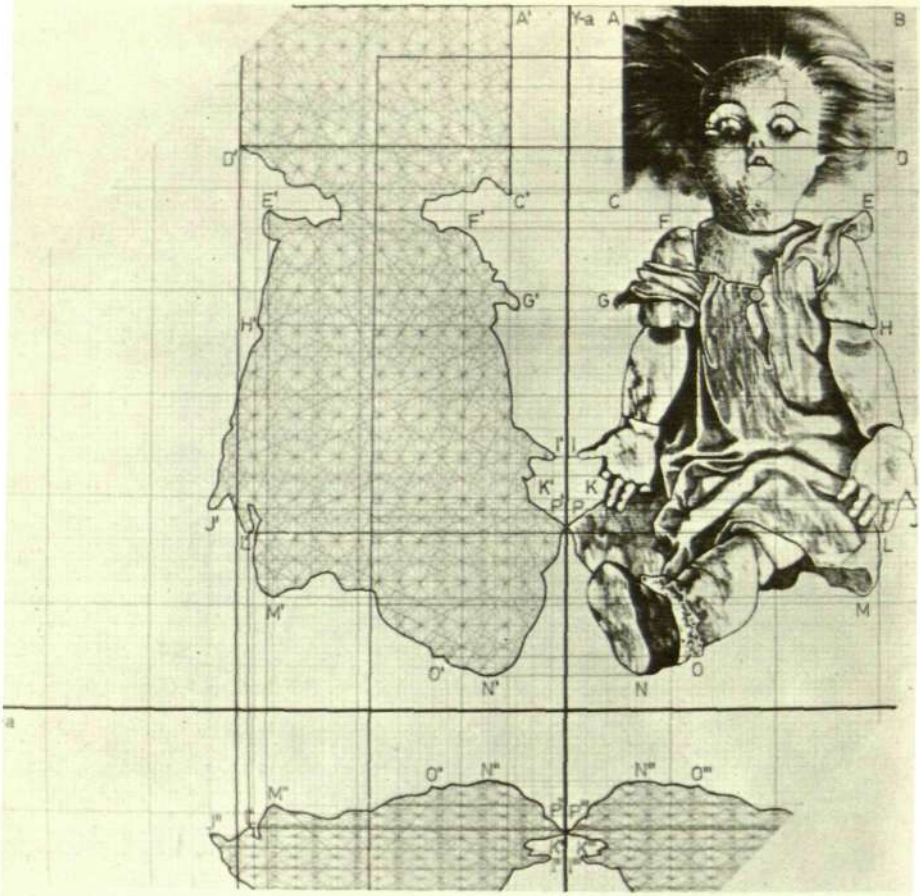

Projekcijos į civilizacijos pageidaujamas plokštumas (iš ciklo „Žmogus - lėlė"), litografija, pieštukas, 1972

Pasikeitimai lūpų ir burnos ertmės srityje arba ,Dedicated to Dr. Jekyll & Mr. Hyde and six of his Performers' (antroji dalis), tapyba, mišri technika, 1972

Pasikeitimai lūpų ir burnos ertmės srityje arba ,Dedicated to Dr. Jekyll & Mr. Hyde and six of his Performers' (antroji dalis), tapyba, mišri technika, 1972

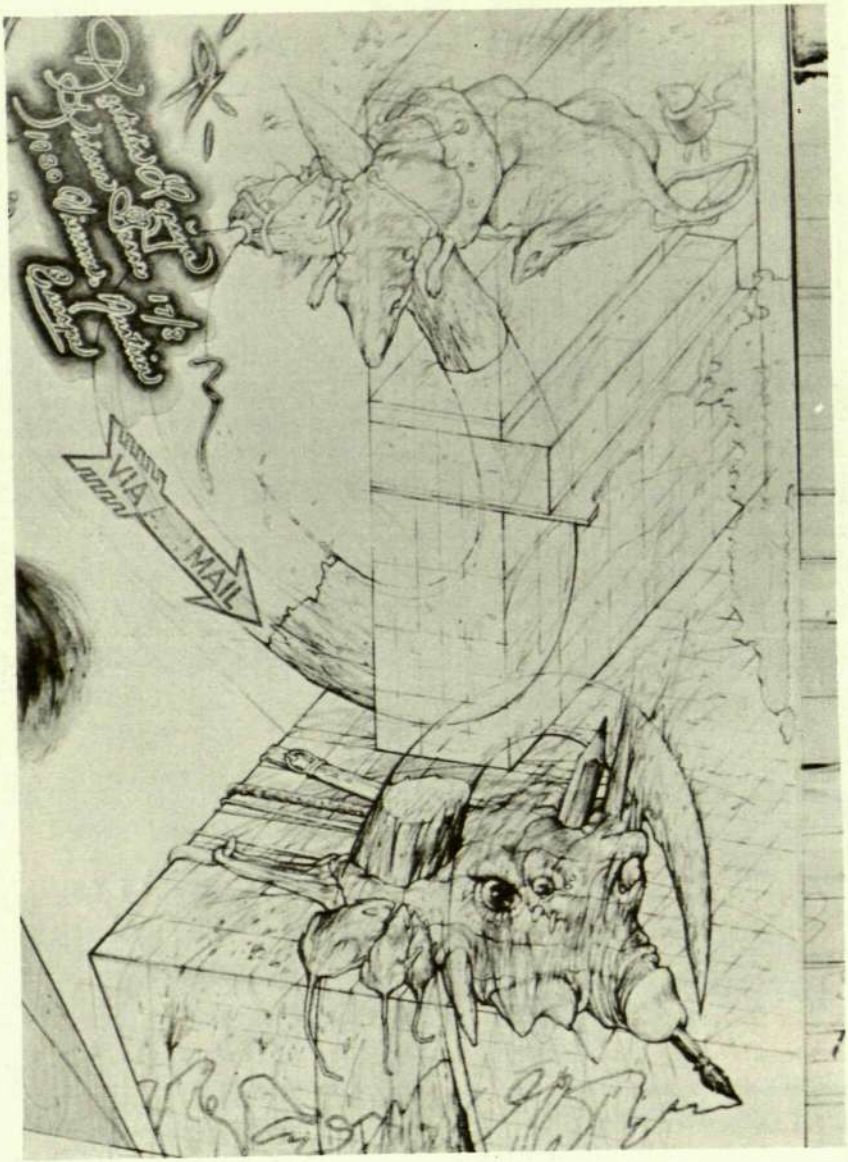

Siuntinys iš anapus ten...“ (detalė iš „Protas ir emocija“), mišri technika, 1973

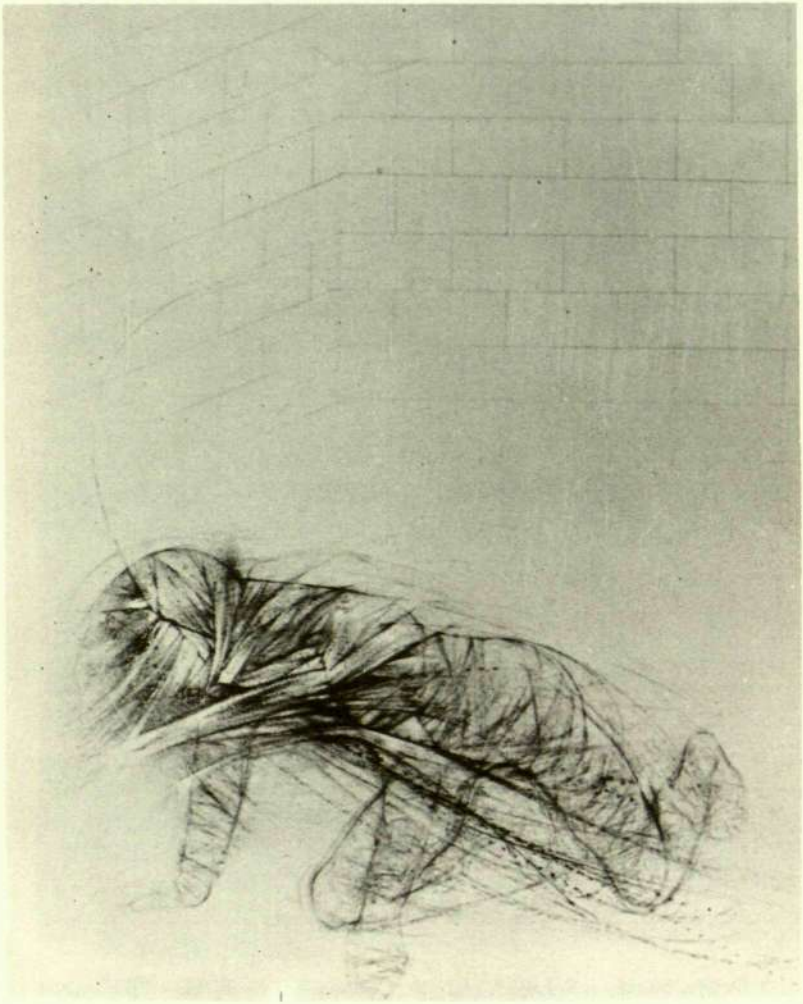

Pirma pagalba — paskutinė pagalba, pieštukas, rašalas, 1973

Dviejų žmonių refleksija (detalė iš „Civilizacijos problema — pastangos ištrūkti iš izoliacijos"), pieštukas, 1973

TOMAS KURŠYS

pakėlęs galvą virš vandens
žiūrėk dienos akim —
atplauks

kas atminty ilgai gyvens
ir lūžtančiu balsu
paklaus:

ar aš dar aš ar tyluma —
pro šnarančių smilčių
balsus. . .

paskui kalbėdamas prasmegs
o senis bėgs miškais
baisus

išeik Strazdeli
į laukus ir nusijuok
atmetęs ilgus plaukus

giedos visi aplinkui
paukščiai

ir vienas
keistas toks
su dantimis
o dulkės

vakaro raudonos
ant skvernų

IV

labas dievuli
pabėgau nuo jų
tavęs nepažįsta

tu keistas tikrai
taip — greitai
pražūsim...

aš vėl tave šiandien
išdrožiau — mažesnį
lyg išdavystė

gyvensi sakiau — ilgiau...
šešėlių augmenija tamsoje
šlamės Tėve mūsų

° ° °

lyg beprasmis keistas
kankinys
žiūri Žemė į save
apuokų akimis

kam gyvenimą
b ū t i m rašai — — — — —

RAUMENINGOS MOTERYS PAKUOJA MANO LIŪDESĮ

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

nuo žemės pakraščio atklydus karvė
baigia ėsti saulėlydžio spalvas
apsunkę nuo apsisprendimų tavo šviesūs
kambariai
suyra
kai raumeningos moterys
žvaliai
pakuoja mano liūdesį
spengiantis stiklinis balsas
aštriai supjausto vakarą
dienos užsirakina
kaip peržengti?

didžiajam eukalipte paukščiai renkas
rytoj jie iškeliaus
gal net ir už žvaigždžių
namai tokie maži paliko

PSICHEDELIŠKA DILEMA

RIMAS VĖŽYS

Su manim negerai:
aš manau,
kad esu apelsinas.
Užsidaręs kambaryje
tupiu kampe
vienišas
ir bijau
žmonių.
Bijau,
kad manęs
nepajudintų,
nes pavirsiu
į sunką.
Prieš metus
buvau
visai normalus.
Prieš metus
buvau
citrina.

LIŪNĖS SUTEMOS DAIKTAI IR ŽODŽIAI

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Foto J. Dovydėno, 1973

Poezijoje, ypač dvidešimtajame amžiuje rašytuose darbuose, identiteto definavimas dažnai iškyla pagrindine tema. Liūnės Sutemos poezijos kelias, nuo pirmojo rinkinio iki naujai išleistojo *Badmečio*, eina dienoraščio pareigas, kuriame galima sekti šią savęs arba poetinio „aš" ieškojimo kelionės kroniką. Ši savęs nusakymo kelionė, jungianti ilgą laiko tarpą, prieina tam tikrą kulminacinį tašką *Badmečio* rinkinyje, bent laikiną uždavinio išsprendimą. Ar čia surandamas poetės asmeninis „aš", ar tai poetinės kaukės suobjektyvintas „aš", mums nėra esminis klausimas; svarbesnis yra faktas, kad *Badmetyje* tas „aš" prabyla naujai stipriu balsu, atranda šiam laiko tarpui atitinkamus atsakymus ir efektingas definavimo priemones. Tuo būdu po ilgų klajonių, analizių, ir ne-

pasitikėjimų atrandama, kuo galima tikėti, kaip, kur, kokiais atvejais; taip nustatomos naujos tikrovės naujos ribos.

Kad pilniau supratus „savęs" ieškojimą ir atradimą, reikia grįžti į pirmuosius Liūnės Sutemos poezijos rinkinius, surasti ir sekti specifinį augimo siūlą. Nuo pirmo kontakto su šia poezija iškyla du pagrindiniai poliai: išorinė tikrovė ir „aš" personažas, tarp kurių įtampos pilname pasaulyje svarstomas, sprendžiamas klausimas realybės, kuria būtų galima tikėti. Žodis, kalba yra priemonės vykstančiame svarstyme, ir, pasekant šį poetės nueitą kelią, apčiuopiamai jaučiamas augantis pasitikėjimas žodžiu kaip priemone ir kaip nurodymu, kur eiti ir kodėl. Paraleliai vyksta atsigręžimas nuo išorinio pasaulio į save ir savęs definavimas vidinės tikrovės rėmuose, kur vidinė tikrovė vis stipriau nuskamba kaip vienintelė tikrovė, verta dėmesio, kaip vienintelė aplinka, kurioje „aš" gali augti.

Pirmasis žingsnis aplinkos keitime yra ryškėjantis nepasitikėjimas išorine tikrove — nors pirmame rinkinyje *Tebūnie tarytum pasaka* išorinė tikrovė laikoma svarbia. Patys pirmieji žodžiai nustato santykį tarp asmens ir jį supančių daiktų. Čia sutinkamas abejonės impulsas, kuris verčia poetinį „aš" pakartotinai save charakterizuoti, lyg stengiantis save įtikinti. Nors pirmoji eilutė drąsiai teigia, „Aš esu", jis pavirsta abejojančiu,

> Jei esu, mano siauras šešėlis,
> tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
> tau ir kitiems,
>
> (*Tebūnie*, 11)

Savęs buvimo ribos nustatomos šešėlio kintančiose rolėse — jis pildo tilto, jauno medžio vaidmenį „tau ir ki-

tiems", ir šiuose daiktuose, šiose rolėse „aš" išreiškia save. Daiktų vaidmuo kol kas nepakeičiamai svarbus, čia ir kituose rinkinio eilėraščiuose: kalbama apie lietų, saulę, paukštį, žiedą, medį, naktį, mėnulį, vėją ir saulėleidžius, namus ir žemę. Temos, kurios pilnai išvystomos *Badmetyje*, randamos čia pradinėje formoje: „šaka... [kuri] žydi, bet vaisių nemegs" (15); išdavimas, „palaimink mano lūpas, / kad jos neišduotų Tavęs" (27); vienuma, „Ilgesys. / Ištroškęs ir alkanas" (32). Bet ar tai iš baimės ar iš alternatyvių priemonių stokos, poetinis „aš" pakartotinai save išreiškia daiktuose:

> Jei būtum tikėjęs naktim,
> kurioj sukniubo visi šešėliai
> ir išskrido žvaigždės, lyg paukščiai gelsvi,
> pralaužę narvus,
> tu būtum tikėjęs manim, —
>
> (29)

„Aš" ir naktis, „aš" ir išorinė tikrovė, glaudžiai susiję poetinėje kalboje per visą rinkinio plotą, „Mano lūpos neramios... praviros durys / alsuoja svaigiu sapnu" (35), ir „Aš tik virvė, viena iš daugelio, / liauna, besipinanti kilpon" (37). Bet tuo pačiu metu jaučiasi neramumas, kyląs iš priversto priklausomumo nuo daiktų ir nuo supančios tikrovės; kalbėdama apie ją supančius namus, medinius paukščius, poetė rašo:

> kai aš apkartusi nusigręžiu nuo jų,
> mano akyse šaukiasi gyvenimo,
> mano akyse ilgisi rudens.
>
> (36)

Pradedama atrasti, kad šios išorinės tikrovės neužtenka ir įtampa tarp to, kas yra aplink, ir to, kas vyksta viduje, didėja:

ir pavasarį, kai pro tankius lapus,
prasilauš, lyg balti balandžiai žiedai,
žydės ir manasis šauksmas:
noriu grįžti namo —
(Tik širdyje paliks tas pat negijąs:
negaliu. . .)

(47)

Tačiau pirmame rinkinyje poetei trūksta priemonių, vidinių ir stilistinių, šią įtampą pilnai suprasti, išreikšti ir išspręsti kitais, efektingesniais būdais.

Antrame rinkinyje, *Nebėra nieko svetimo*, išryškėja žodžio, kalbos, rolė poetinio „aš" apibrėžime, tuo pačiu iškeliant ryškesnį nepasitikėjimą daiktais ir didėjantį supratimą, kad šalia išorinės tikrovės egzistuoja vidinė tikrovė:

Vasaros mums neužteks —
atydžiai žiūriu
į šešėlių ir saulės žalumą
kartodama vis tuos pačius
kasdieninius žodžius

(*Nebėra*, 10)

Nors poetė dar vis apsupta daiktais, jie pradeda virsti simboliais, abstrakčiai reprezentuodami realybę ir jos „vienuma / didėja" (13). Kalbama apie paukščius, vilyčias, sraunias ir gilias upes, rudenį ir derlių, gatves ir lietų, bet dabar vyksta sąmoningas ieškojimas savęs juose ir jų simbolinėse reikšmėse:

Noriu pirkti skliauto rėžį.
kad galėčiau pamatyt,
koks derlius nyksta manyje.

(21)

Ryškėjantis savęs supratimo dėsnis išsakomas kalbant apie žodžius,

Tavo mėlynas paukštis sugrįžo.

. . . . . .

Aš kalbinu jį kasdieniais žodžiais
ir matau, jisai nesupranta manęs —

(45)

nes poetė mato ją supančią tikrovę tolstant nuo jos. Iš šio tolimo proceso tiesiogiai kyla nepasitikėjimas tikrove, daiktais — nusakytu „aš" ir netikrais žodžiais, kurie dar nemoka šios problemos išspręsti. Bet nepasitikėjimas verčia ieškoti savęs visokiais būdais ir visur,

kai radau tave,
tu buvai apleistas žemės rėžis,
man pažadėtos žemės rėžis,

. . . . . .

Noriu būt tau lietum ir sniegu,
kad pajėgtum gyvent dar metus
savyje, kaip žiemkentis rugys —

(50 - 51)

Ieškojimas savęs kitame ir žodžiuose neatneša tikro atsakymo, tik didesnį nepasitikėjimą, bet tuo pačiu pradeda rodyti kelią į savęs supratimą,

tuomet gal ir aš turėčiau aną
palaimintą tikrumą,
žodžių, kuriuos kalbu,

(52)

Savęs nusakymas, poetinio „aš" apribojimas daiktais ir išorine tikrove veda į beprasmę vienumą (42). Kai pabaigai poetė rašo *mirčiai, „kai saulė išduos tu paimsi / neprijaukintą mane"* (56), ji išreiškia tą svetimumą, („aš — neprijaukinta), kuris skiria vidinį pasaulį nuo viso, kas jį supa daiktinėje realybėje. Tas atsiskyrimas, platėjantis tarpas atneša nedarnumą, niekuo nepasitikėjimą, išdavi-

mo jausmą, kurį reprezentuoja Bevardžio Šventojo kūnas, žydintis šventoriuje raudonai, ir brolis Judas, „negalėdamas ilgiau tikėt ir džiaugtis / mūsų vaikiška daina" (23), ir kaltinamoji žemė „kam ji tokia silpna" (43). Ir nors „nebėra nieko svetimo", ir visa išorinė tikrovė darosi lygiai pažįstama, tuo pačiu nebėra nieko savo, kuris aiškiai nusakytų poetės „aš" ribas, taip kad vienintelė išeitis yra augti „savin, neviltin".

Trečiame rinkinyje, *Bevardė šalis*, įžengiame į suabstraktintą pasaulį, kuriame pagaliau padirbamos priemonės surasti save. Žodžių tikrumas iškyla, pasaulis svetimėja ir tolsta, tik retkarčiais atlikdamas simbolinį vaidmenį, daiktai lieka vien tik simboliais, ir net jų simbolinė prasmė lengvai kinta. Čia vyksta išdavimas ir jaučiama kaltė šiame atsitolinimo nuo išorinės tikrovės procese. Čia kalbama „spalvom, / ilgesingom — liūdnom" (7), bet šie žodžiai, nors

> . . .liūdni ir šešėly,
> bet tikri — ,
> ir gera į juos žiūrėt.
>
> (*Bevardė*, 7)

Poetės „aš" supranta, kad „niekas nepasiges, / niekas nenuliūs" (9), bet tuo pačiu tikimasi, kad „rytoj ir vėl bus jauku" (10). Šis išorinės tikrovės praradimas yra bauginantis; sunku atsisukti į save, į vidinį pasaulį ir pripažinti jo subjektyvumui pasitikėjimą. Todėl randame vaizdus iš pirmo vaikystės nusivylimo, „kai išbėgę žaist neberadom / savo mažo pasaulio" (11), kartojamą „savy nepakartojamą žaizdą" (13), ir klausimą:

> Argi begalima rašyti krauju,
> kai auga kiekviename Drebulė,
> išdavusi Žilviną —
> ir jo nebėra.
>
> (17)

Per šiuos vaizdus galime suprasti tą jausmą, kuris užvaldo, kai yra bandoma atsitolinti, atsipalaiduoti nuo apčiuopiamos realybės. Bet daiktai yra nereikalingi, juos „išskalavo pasąmonė" ir todėl, poetė gali pripažinti, „dabar ir vėl esu laisva / ir galiu abejoti" (14). Linų mėlynumas, drobės šiurkštus vėsumas reprezentuoja pasaulį, negalintį nusakyti aplinkos, kurioje poetė pajėgtų atlikti reikalingą uždavinį — savęs atradimą. Išorinė tikrovė tampa vis svetimesnė, ir žengiame į laikotarpį, kur „aš" supranta, kad daiktai negali privesti prie „savęs" definavimo, bet taip pat negali ar bijo galutinai atsipalaiduoti ir atsisukti visu veidu į vidinę tikrovę. Ši įtampa išsiveržia cikle „Nieko neatiduosiu", kur vyksta kova tarp ištikimybės išorinei tikrovei ir vidiniam pasauliui: nors nieko nenorima atiduoti — bet taip pat „žemės nereikia mylėti — / ji visuomet jausis išduota" (31). Kalba dabar priversta atlikti išorės nuo vidaus atskyrimo pareigas: „kiekvienas norės kalbėt jų [Augintinių] kalba" (36), bet kalba atskiria svetimą nuo savo ir dabar nebegalima grįžti į tai, kas svetima. Poetė negali atsižadėti nei Žmogaus, nei Gyvenimo, ir todėl — vykstančiame konflikte sudėta tiek skausmo, tiek intensyvumo, kad „galėčiau aiškiai ir garsiai / išpažint atkakliųjų kalba" (40). Visa, kas svetima, poetė dabar grąžina — atiduoda realiai tikrovei, nes tik tokiu būdu bus galima save atrasti. Paskutiniai rinkinio eilėraščiai yra lyg pasiruošimas „aš" definavimo proceso paskutinei pakopai: „Nenoriu būti atpirkta" yra jos aiškus pasisakymas už norėjimą pačiai surasti save savyje, nes atsakymo kito duotame atpirkime, svetimame išoriniame pasaulyje nėra,

> Išsaugojau save
> visiems nusikaltimams,
> kuriems atpirkimo nėra —
>
> (62)

Tai paneigimas viso kito šalia savęs, kuris tuo pačiu yra be atpirkimo, laisva valia, savimi pasitikint išėjimas ton bevardėn šalin, kuri egzistuoja vidinio pasaulio ribose.

Badmetyje dienoraštinis augimas tęsiamas toliau; užrašomas pozityvus, giliausias „aš" vystymasis. Tęstinumas lengviausiai ir aiškiausiai įrodomas pirmame rinkinio eilėraštyje „Niekieno žemė", kur galutinai atsižadama paskutinių prisirišimų prie daiktinės tikrovės: atsiminimų rūbas išaugtas, medinės klumpaitės sudėvėtos, praeitis išleista pavėjui. Kontrastas tarp eilėraščio, pavadinto „Niekieno žemė", pirmame rinkinyje, kur vijokliai, vynuogynas stengiasi atstoti rėmus, kuriuose būtų galima save definuoti, ir šio, *Badmečio* rinkinyje, negali būti ryškesnis. Ankstyvesnio „Niekieno žemės" eilėraščio gale randame prašymą, „palaimink mano lūpas, / kad jos neišduotų Tavęs" (*Tebūnie*, 27), išreiškiantį simbolinę baimę, kuri iškyla žvelgiant į savęs supratimo klausimą, klausimą, kuris išsprendžiamas tik *Badmečio* „Niekieno žemėje". Atsakymas — atsižadėjimas, išdavimas visos išorinės aplinkos, kuri turėjo nustatyti vertybes ir tikrovę, bet kuri aiškiai nepajėgė to uždavinio išpildyti. „Metas deginti daiktus" (*Badmetis*, 10) yra tiesioginis išsprendimas problemos, kuri tęsiasi per keturis rinkinius ir aštuoniolika metų. Kalba, žodžiai yra dabar tapę svarbiausia, efektingiausia priemone šiame procese, kur vyksta vidinio pasaulio — niekeno žemės apribojimas, švarinimas: „Metas sudeginti / Žodžius, kuriems daiktų nebėra" (14). Bet kur ankstyvesniame rinkinyje paukštis buvo simboliu išorinio pasaulio, kuris nesuprato poetinio „aš" ir jo kasdienių žodžių, dabar paukštis kyla iš sudegintų daiktų pelenų, ir tampa vidinio pasaulio išraiška,

ir skardena jis Niekieno žemėje
tarp Jūsų ir Anų
pakilęs iš pelenų
Tavo ir mano ir Tavo
kalba —

(17)

Poetės ranka keičia simbolių reikšmę, bet ne išorinę formą, tuo pačiu nurengdama jų daiktinę tikrovę ir jiems perėjus per ugnį, pakilus iš pelenų, įvesdama juos į vidinio pasaulio simbolių sistemą. Tas subtilus metaforų kitimas vyksta ne tik paukščio rolėje, bet ir ugnies, rūbo, nakties, vaisiaus ir kitų simbolių vaidmenyse ir orientacijose.

Šiame rinkinyje kalbama apie kalbą, bet pati kalba *Badmečio* eilėraščiuose yra intensyvesnė, taiklesnė negu iki šiol ji buvo bet kuriame rinkinyje. Čia sutraukti ryškūs sielą iliustruoją vaizdai. Kur *Nebėra nieko svetimo* ar *Bevardė šalis* rodo laisvai plėtojančiuosius tapinius, kuriuos paliesti galima lyg per miglos ar per vandens švelninantį sluogsnį, kurių spalvos liejasi iš vienos į kitą, čia juodu tušu piešiamos aiškios linijos, drąsiai, nors „skaudžiai aštru" (*Badmetis*, 9). Užtenka lygiagrečiai sudėti dvi ištraukas, pirmą iš *Bevardės šalies* rinkinio,

Kiekvienas dabar norės, bet netesės...
Ne visuose yra
vingiuota Mėnulio gatvė,
kur saulėgrąžos tebežydi,
pasąmonėj, po vandeniu, po žeme —

(*Bevardė*, 37)

antrą iš *Badmečio*,

Nusivyki laidyklę iš mano plaukų,
ir išsukęs aukštai virš galvos,
svieski,
paleiski mane!

(Badmetis, 20)

kad pamačius šią naujai sutrauktą, nudailintą, tikslią kalbą, kuria siekiama vidinį pasaulį išsakyti ir nupiešti kiek galint aiškiau ir aštriau. Ši nauja poetinės kalbos evoliucija atspindi rinkinio puslapiuose savęs ryškinimo procesą, kuris vyksta viduje, ir jį nusako „išgelbėtais žodžiais".

Atsisakiusi išorinės tikrovės, poetė gali eiti tiesiai prie klausimo, „kas aš esu?". Eilėraštyje „Pavasarį" iškeliamas vienas būdas jam atsakyti: „Mano šešėlis turi žydėt" (21), „laukiu tyli" (23), „tik ravėju, ravėju/ ir atkakliai tyliu" (25). Atsakymo procese pats klausimas, „kas aš?" aštrėja, darosi tikslesnis, nors tai nevisada priveda prie optimistiškų išvadų. „Vigilijoje" iliustruojamas beviltiškumas, kuris išauga sutikus uždavinio sunkumą:

Mano žodžiai tiktai vienamečiai augalai,
patys sėja save
ir skursta kasmet kitur
ir vysta kasmet kitaip.

(26)

Slepiamos gėlės, neužgriūnantis dangus, neprasiverianti žemė, giria, išaugusi iš gijų kamuolio, slibinai devyniom galvom, senutė Deksnienė, tai elementai, reprezentuoją kontaktą tarp išorinės realybės ir poetinio „aš", kurie virsta liaudies pasaka, surrealistiškai save atreprezentuodami iš tolo. Poetiniam „aš" jie nebeimponuoja, nes šios tikrovės jau atsisakyta, ir jų vaidmuo keičiasi

beveik mums bežiūrint. Bet jie negali užimti konkrečios rolės naujoje vidaus aplinkoje, jie tik fantazijos svečiai, ir todėl rašoma, „Nežinau, ką kalbėsiu rytoj", nors šio eilėraščio pabaigos skambesys pereina iš minorinio „nežinau" į pusiau mažorinį „Žinau, kad kalbėsiu rytoj" (36), leidžiantį pasitikėti savim.

Savęs definavimas žodžio priemone tęsiamas įvairiais vaizdžiais portretais, pilnais pagauto judesio. „Aš ginuos" (38), „Stoviu ant buvusių laiptų ir šveičiu" (39), „Sėdžiu ant buvusio slenksčio ir klausaus" (39) dramatizuoja veiksmą, atskleidžiantį vidinį pasaulį. Išorinės tikrovės problemos iš tolo paverčiamos ledine pasaka, antitezėmis: „Visa buvo melas — / Visa buvo tiesa" (46), įkūnytomis pasakoje, kuri tada įkūnijama vidiniame pasaulyje. Susidūrimai: melas - tiesa, praeitis - ateitis išsprendžiami paprastu sugretinimu ir artėjama prie pilnesnio savęs supratimo: „Visa tebėra melas — / Visa tebėra tiesa" (48). Eilėraštis „Tikrovė" tiesiogiai sumuoja nueitą ir eisimą kelią „aš" apribojime, išsako visa, kas buvo, ir visa, kas bus, cikliniame judesyje: Vakaras - Naktis — Rytas - Diena - Vakaras. . . Čia rašoma „Dieną dairausi savojo veido" (56), bet jaučiamas poetinio „aš" pasireiškimas. „Savaitgalio žaidimuose" dramatizuojamas laiko bėgimas savęs supratimo sąvokoje. Čia girdimas aidas *Bevardėje šalyje* pareikšto „Išsaugojau save / visiems nusikaltimams" (*Bevardė*, 62):

Girdo mane aguonų pienu,
saldžiu ir lipniu — ,
kad būtų siela išganyta,

. . . . . .

Aš ir taip paženklinta
visais siaubo ir atkaklumo ženklais,

(*Badmetis*, 67 - 68)

ir galime suprasti, kad Liūnės Sutemos „aš" ima savarankiškai egzistuoti, „Neužmigdys manęs / ir neužsnūsiu!" (68). Naujos rolės nustatymas vidinio pasaulio rėmuose įrodomas ir negalima tuo balsu netikėti:

Raganauju —
niekas manęs nemokė,
ir nepaveldėjau —
išplėšiau paslaptį iš užgniaužtos saujos,

(73)

Šio personažo aktyvus dalyvavimas savęs nustatymo procese: „išplėšiau" vietoje pasyvaus rolės priėmimo iš išorinio pasaulio rodo, kaip toli nueita savęs supratime, savęs definavime, kaip suprasta, kiek savimi pasitikima: „O pamačiau save: / dviburnę, vienaakę" (73).

Eilėraštyje „Badmetis" ryškiai susikristalizavęs centras — „aš" ima svarstyti klausimą, sutiktą pirmą kartą aname realios išorės ir daiktų pasaulyje ir dabar įvestą į vidinį kontekstą: „tavęs" rolė, vieta ir reikšmė iškyla nauju impulsu. Tai save komplikuojąs savęs santykiavimas su vidine tikrove,

Juodos dėmės delnuose —
kaip galiu paliesti tave
ir mylėti?

(81)

„Tavęs" vieta šioje naujai definuotoje tikrovėje neaiški ir neužtikrinta, nes ir viduje,

Badmetis —
viskas tapo valgoma...
Ir kodėl turėčiau išsaugot tave?

(82)

Ten nutrūksta ši kelionės dalis. Kaip toliau vystysis poetinio „aš" definavimo procesas, galima tik spėti paėmus vienon rankon impulsą „susideginti ir išlikti" (15), kiton „Badmečio" juodas dėmes ir tamsą, kur „gerosios laumės veido / nei plaukų nebėra", kur „viskas tapo valgoma" (82).

Tuo galima bent šiuokart baigti Liūnės Sutemos nueito poetinio kelio apžvalgą. Poetinio „aš" definavimo procesas, sektas istorinio vystymosi judesyje, nėra vienintelis jos poezijos koncentravimasis, bet jis nepakeičiamai svarbus tuo, kad kitos poetinės problemos prie jo šliejasi ir priklausomai auga jo šešėlyje. Atskleidus šį svarbų klausimą ir išanalizavus jo vystymąsi, galima žvelgti tolyn ir ryškinti tuos uždavinius, kurie gvildenami šio saviprasmės tinklo — klausimo pynės tarpuose. Supratus poetinį „aš", darosi ryškesnė poetinė visuma, kurią šis „aš" mezga poezijos rinkinio puslapiuose.

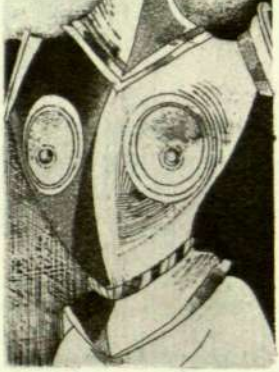

JURGIO BALTRUŠAIČIO KOLIZIJOS KELYJE Į LIETUVIŲ LITERATŪRA

BRONIUS VAŠKELIS

Jurgis Baltrušaitis apie 1935 m.

Jurgio Baltrušaičio gyvenime buvo daug prieštaravimų, bet, tur būt, daugiausia jų iškildavo jo santykiuose su Lietuva. Ilgą laiką nieko bendro neturėjęs su lietuvių tauta, Baltrušaitis tampa ir išbūna 20 metų jos įgaliotas ministeris Sovietų Sąjungoje. Nuo studijų laikų įsijungęs į rusų kultūrinį gyvenimą ir tapęs žinomu rusų rašytoju, savo gyvenimo saulėlydyje ima kurti lietuviškai.

Tokie neįprasti, atrodo, sunkiai suderinami, dalykai kaip tik kelia susidomėjimą ir spėliojimus. Tur būt, Baltrušaitis niekad nebuvo nutolęs nuo Lietuvos? Turėjo būti koks nors tokių įvykių brendimas, raida?

Pats Baltrušaitis apie tai kalbėjo labai mažai ir gana miglotai. Jo bendraamžininkai Baltrušaičio gyvenimo prieštaravimus bandė vienaip ar antraip aiškinti. Žodžiu ir raštu pareikštos vienu ar kitu metu jų nuomonės apie Baltrušaitį, atrodo, yra susidariusios dažniau iš nuogirdų bei gandų, negu iš tiesiogės patirties. Baltrušaitį gaubė kažkokia neaiškumo skraistė. Daug kas apie jį girdėjo, bet mažai kas jį arčiau pažino, ir dar mažiau jį suprato. Atsiminimuose apie jį diplomatas Petras Klimas pastebi, kad Baltrušaitis „buvo tarsi vaikščiojanti paslaptis".[1] Tačiau kai kuriems, arčiau jį pažinusiems, Baltrušaitis atrodė kartais keistokas, užsidaręs, bet be ypatingos paslaptingumo aureolės. Baltrušaičio veiklos laikotarpiu stokota perspektyvos aprėpti visą jo sudėtingą asmenybę: diplomatą, simbolistą poetą, svetur gyvenantį lietuvį. Buvo beveik neįmanoma įsibrauti į jo slaptuosius sielos kampelius ir suprasti jo dvasines kolizijas ir prieštaravimus.

Kuo toliau tolstame laike nuo Baltrušaičio, tuo labiau artėjame prie jo supratimo. Per atrandamus gausius Baltrušaičio laiškus, jį pažinusiųjų prisiminimus, subtilesnes biografines nuotrupas, ima ryškėti Baltrušaičio vidinis paveikslas. Ar jis kada nors visai išryškės, dar per anksti spėlioti.

[1] Čia ir toliau cituojami P. Klimo prisiminimai apie J. Baltrušaitį paimti iš keturių mašinraščio puslapių, saugomų Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institute Vilniuje.

I

Baltrušaičiui buvo lemta gyventi atokiai nuo savo tautos ir jos visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo. Dvidešimtmetis Baltrušaitis atvyksta 1893 m. į Maskvą, kaip kad atvykdavo šimtai kitų lietuvių studijuoti. Vieni baigę studijas grįždavo į tėvynę, kiti pasilikdavo Rusijoje. Baltrušaitis buvo vienas iš negrįžusiųjų.

O jis svajojo grįžti ir jai dirbti! Tuo metu Maskvos universitete studijavęs W. Tomaševičius prisimena, kad iš visų svetimšalių, lankiusių lenkų studentus,

> mieliausias buvo lietuvis, pavarde Baltrušaitis. Augštas, gražus vaikinas, vaikščiojo vasarą ir žiemą su juoda plačiais bryliais skrybele ir juodu pledu, kurį dėvėjo ispaniškai (taip spėju, nors nė vienas iš mūsų ispano nė akyse niekad nematė), užsimetęs vieną pledo skverną ant kairio peties. Mėgome dėl to, kad sudarė labai malonią, neeilinę nuotaiką. Buvo filologas, taip pat retenybė tarp mūsų, poliglotas (žinojo vienuoliką kalbų), mokėjo mintinai nesuskaitomą daugybę eilėraščių, mėgo ir mokėjo deklamuoti. Be galo mylėjo savo Lietuvą, mėgo pasakoti apie ją, apie jos gamtą, žmones ir legendas. Svajojo apie laimingą valandėlę, kad, užbaigęs studijas, sugrįš į tėvynę, į savo penatus, ir dirbs dėl jos išlaisvinimo.[2]

Veda rusę. Greit susibičiuliuoja su simbolistais — Balmontu, Briusovu, kurie šokiravo to meto visuomenę savo eilėmis ir elgsena. Su jais steigia spaustuvę „Skorpionas", žurnalą *Svarstykles*, dalyvauja dekadentų, mistikų, simbolistų ir kitokių -istų susirinkimuose, vakaruose. Į lietuvių sambūrius Baltrušaitis nesilanko. Mėnesius, kartais metus praleidžia Europos kurortuose bei miestuose, važiuoja pro Lietuvą, bet ne į Lietuvą.

[2] Wincenty Tomaszewicz, *Ze wspomnień lekarza* (Warszawa, 1965), psl. 40.

Rusų periodikoje ima pasirodyti Baltrušaičio simbolistiniai religinio - mistinio pobūdžio eilėraščiai ir jo atlikti moderniausių dramų ir romanų vertimai iš keliolikos kalbų. Ne vienas besirūpinantis savo kalba ir savo tautos likimu lietuvis norėjo, kad Baltrušaitis rašytų lietuviškai. Užklaustas Baltrušaitis jausdavo reikalą, nors ir nevykusiai, aiškintis. Jonas Kriaučiūnas prisimena, kad, susitikus su Baltrušaičiu dar XIX amžiaus pabaigoje, jis nusiskundė „draugais lietuviais, kurie jo eilėraščių nenorį pripažinti vertais poezijos vardo. Todėl jis esąs pradėjęs rašyti rusiškai. (. . .) Tiek lietuviškieji, tiek rusiškieji jo eilėraščiai man atrodė visai neblogi ir aš abejus nuoširdžiai pagyriau. Bet mano pripažinimo jam nepakako, ir jis lietuviškai daugiau neberašė".[3]

O vis dėlto Baltrušaitis ir liko Baltrušaičiu, o ne kokiu Bieloglazovu ar Bielozubovu. Ir Jurgis, o ne Georgij ar Gregorij.

Visuomenė savo iškilusiuosius stebi, vertina ir moko. Ne kartą buvo mokytas savo tėvynainių ir Baltrušaitis. Tipiškiausias, tur būt, iš tokių buvo Adomas Jakštas. Susipažinęs su Baltrušaičio rusiškąja poezija, jis Baltrušaitį pastato greta kito lietuvio „kosmopolito" — M. K. Čiurlionio:

> Ką jiems galėjo duoti vargšė, visų apleista jų tėvynė?! Nieko. Kas galėjo joje suprasti jų aukštas svajones?! Niekas. Na, jie ir kreipėsi kitur, kitiems dievams apsiėmė tarnauti. Čiurlionis nenupiešė nė vieno lietuviško veido, nepaliko net savo žmonos bei vaiko portreto. Kas sava, kas lietuviška, kas artima — jam buvo nemiela; egzotiškumas, keistumas — tai jo idealas. Tas pačias ypatybes randame ir pas J. Baltrušaitį. Išsižadėjęs Lietuvos, jis nė minėti jos nemini savo eilėse. Nepamilo jis nė priglaudusios jį Rusijos. Apie ją irgi nėra pas jį ne žodelio. Jo vienatinė tėvynė — tai kosmopolitiškai

[3] J. Kriaučiūnas, „Spraga mano gyvenime", *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 7, psl. 170 - 171.

parnasiškoji svajonės sritis su savo „krikštolo pilimi" ir kitokiais panašiais gražumais... Kaip pavadins Baltrušaitį ateityje lietuviai, neapsiimam spėti. Galiu tik drąsiai pranašauti, jog jis, kaip inteligentas, savo krašto nė kiek nemylėjęs ir jam netarnavęs, neras Lietuvoje meilės.[4]

Pirmasis pasaulinis karas. Baltrušaitis yra jo sukrėstas iki pačių sielos gelmių. 1915 - 1916 m. laiškai, rašyti bendraminčiui simbolistui Viačeslavui Ivanovui,[5] pilni nuogąščio ir samprotavimų apie rusų pralaimėjimus bei tikėjimu rusų pergale. Šaukiasi Dievo teisingumo ir mielaširdingumo Dievo rykšte - karu plakamai Rusijai. Kaip Baltrušaitis rūpinasi Varšuvos ir kitų Rusijos imperijos vietovių praradimu! Tuo pačiu metu buvo vokiečių užimami vienas po kito Lietuvos miestai, bet Baltrušaičio laiškuose nėra apie tai nė mažiausios užuominos. Atrodo, Baltrušaičio žvilgsnis aprėpia visą Europą, stabteldamas ties ryškesniais žemėlapio taškais. Tėviškė — Lietuva lemtinguose imperijų sprendžiamuose įvykiuose tebuvo mažas dėmesio nevertas lopelis!

Karo banga atbloškia tūkstančius lietuvių į Maskvą. „Kosmopolitas" ir Lietuvos „nė kiek nemylėjęs" Baltrušaitis atveria savo namų duris ir dosnią širdį nelaimės ištiktiems savo tėvynainiams. Visuomet vengusį politikos Baltrušaitį randame politinės partijos „Santara" pradininkų tarpe. Lietuviai inteligentai Maskvoje nusprendžia

[4] A. Jakštas, „Dainiai rašiusieji nelietuviškai", *Mūsų naujoji literatūra* (Kaunas, 1923) psl. 345 - 346.

[5] J. Baltrušaičio laiškai V. Ivanovui saugomi Respublikinėje Bibliotekoje Vilniuje. Taip pat toliau šiame straipsnyje cituojami J. Baltrušaičio laiškai — V. Krėvei, B. Sruogai, L. Girai saugomi Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institute Vilniuje, J. Urbšiui — Respublikinėje Bibliotekoje Vilniuje, A. Djakonovui — Lenino Bibliotekoje Maskvoje.

„leisti naują dailės, mokslo ir politikos mėnesinį žurnalą *Saulėtekis*, skiriamą mūsų jaunuomenei, pažangiajai inteligentijai". Organizatorių laišką, siuntinėtą po Rusiją ir net į JAV - nes pasirašo: „Redaktorius - leidėjas Jurgis Baltrušaitis".[6]

Lietuva budo ir kratėsi svetimųjų jungo. Skubėjo namo iš Rusijos lietuviai. Baltrušaitis ir dabar negrįžta; tampa valdininku Maskvoje — pradžioje Liaudies Švietimo Komisariato Teatro skyriaus repertuarinės sekcijos, o vėliau Maskvos Meno Tarybos Teatro ir muzikos poskyriaus vedėju. Susikūrus socialinei, savišalpinei Maskvos rašytojų sąjungai, priglaudusiai ne vieną prie naujos santvarkos nepritapusį rašytoją (vėliau tapusiai vadinamąja „Visos Rusijos Rašytojų Sąjunga"), Baltrušaitis išrenkamas į jos valdybą.[7] Kurį laiką dirba šios draugijos pirmininko M. Geršenzono pavaduotoju, o šiam atsisakius, tampa pirmininku. Tos draugijos narys E. Lundbergas prisimena Baltrušaitį, kaip pirmininko pavaduotoją: „Šonu, aplenkdamas šiandienybę, praeina Baltrušaitis. Jis ne aklas, jis mato, bet taip stipriai susiūtas jo lietuviškas skeletas ir taip tvirta jo abstrakčios prislėgtai maldingos poezijos sandara, kad jo niekas nejaudina".[8] Vl. Lidinas, buvęs tos draugijos valdybos nariu, susitikdavo su Baltrušaičiu posėdžiuose:

[6] Laiškas A. Rimkai, saugomas Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institute Vilniuje.

[7] Apie šios sąjungos veiklą, o ypač pirmuosius jos veiklos metus, labai maža tikslesnių duomenų. Paprastai be jos vardo bei vienos kitos frazės, nieko sovietinės enciklopedijos bei kiti panašūs šaltiniai neduoda. Šios sąjungos archyvai dar neprieinami.

[8] E. Lundberg, *Zapiski pisatelia* (Berlin, 1922) psl. 213.

Ateidavo tikslus ir susikaupęs, kalbėdavo nedaug, neleisdavo daug kalbėti ir kitiems, bet jo portfelis būdavo išsipūtęs nuo popierių ir raštelių: Baltrušaitis apsiimdavo sutvarkyti daugybę dalykų ir, tur būt, jis viską, ką būdavo pasiryžęs padaryti, kruopščiausiai įvykdydavo.[9]

II

1920 m. vasarą Maskvoje vyksta Lietuvos taikos derybos su Sovietų Sąjunga. Lietuvių delegacijai vadovauja Baltrušaičio artimas draugas T. Naruševičius. Baltrušaitis dažnai apsilanko viešbutyje „Kniažnij dvor", kur buvo apsistojusi delegacija. Daugelį vakarų delegacijos nariai praleidžia jo bute. Pasirašius taikos sutartį, Baltrušaitis paskiriamas Lietuvos atstovu Sovietų Sąjungoje. Šiose pareigose išbūna iki 1939 m. pavasario. Pastoviai gyvena Maskvoje. Koks buvo Baltrušaičio, tampriai susijusio su rusų literatūra, kultūra ir visa aplinka, kelias atgal į lietuvių tautą?

1920 m. rudenį, po 27 metų, Baltrušaitis - negrįžėlis atvyksta į Lietuvą priimti iš Lietuvos vyriausybės įgaliojimų. Pirmi ryšių su Lietuva ledai pralaužti. Kasmet kelis kartus, daugiausia tarnybiniais reikalais jis lankosi Kaune. Po diplomatinių pranešimų Užsienių Reikalų Ministerijoje ir prezidentūroje, kelias dienas tesitęsiančių pasitarimų Baltrušaitis atsikvėpia „Konrade", „Metropolyje" bei pas draugus. Anot P. Klimo, atvykusį į Kauną Baltrušaitį „visi apspisdavo, norėdami ką nors sužinoti apie ‚Maskvos mįslę' ".[10] Pradžioje su Lietuvos laimėjimais ir rūpesčiais jis susipažįsta diplomatinėje plotmėje.

[9] Vl. Lidinas, „Jurgis Baltrušaitis", *Pergalė*, 1963, Nr. 9, psl. 168.

[10] P. Klimo atsiminimai apie J. Baltrušaitį.

Po to seka lėta pažintis su kultūriniu Lietuvos gyvenimu.

Sprendžiant iš Baltrušaičio laiškų, išsivystė nuoširdi, šilta Baltrušaičio draugystė su V. Krėve, B. Sruoga. Su jais dalinasi literatūrinėmis naujienomis, savo kūrybiniais rūpesčiais. Daugiausiai per juos jis susipažįsta su to meto lietuvių literatūra, ir jie traukia Baltrušaitį į lietuvišką Parnasą. Iš Baltrušaičio pasikalbėjimo su H. Blazu aišku, kad 1930 m. Baltrušaitis jau buvo susidaręs nuomonę apie lietuvių kultūrinį gyvenimą. „Kultūrinis gyvenimas yra atsistojęs ant tvirtų kojų ir dėl ateities bijoti netenka".[11] Pirmojo nepriklausomojo dešimtmečio literatūrą vertina aukščiau už ankstyvesniąją:

> Anuomet buvo dainuojama sulig svetimu balsu. Senesniosios kartos rašytojai, daugiausia svetimos kultūros išauklėti, kurdami stengėsi kurti tautiškai. Aš vartoju tą žodį mistiška prasme, įdėdamas į jį visos dvasios brangenybes, kurias tauta turi. Bet jų kūryboje tas tautiškumas dirbtinas. Iš jaunesnės kartos, išauklėtos savose sąlygose, galima daugiau tikėtis, nes jai dirbtinumas nereikalingas, ji gali semti iš pirmojo šaltinio, tik intuityviai pagaunamų tautos dvasios lobių.[12]

Tiktai lietuviškas teatras, anot Baltrušaičio, „dar randasi lopšyje". Baltrušaičio gyvenime teatras užėmė pirmą vietą po poezijos, o kartais net ją kuriam laikui nustelbdavo. Tik paskaičiuokim, kiek jis išvertė rusams d'Annunzio, Esmanno, Hamsuno, Hauptmanno, Heibergo, Ibseno, Maeterlincko, Soederbergo, Strindbergo, Schnitzlerio, Wilde ir kt. dramaturgų veikalų! Tokie pasaulinio masto teatro meistrai, kaip Craigas, Mejer-

[11] H. B. (H. Blazas), „Jurgis Baltrušaitis", *Naujas žodis*, 1930, Nr. 10, psl. 210.

[12] *Ibid.*

holdas, Stanislavskis, Tairovas, brangino Baltrušaičio draugystę ir ne vienas iš jų kritiškais momentais atsiklausdavo Baltrušaičio nuomonės.

Jaunystės draugų — Naruševičiaus, Šilingo — raginamas, jo dvasios brolių — Krėvės, Sruogos — skatinamas, Baltrušaitis 1927 m. išdrįsta žengti ilgai delstą žingsnį — išspausdina pirmą lietuvišką eilėraštį „Ilgu širdžiai", o sakančiais metais garsiąją „Ramunėlę". B. Sruoga sutinka ją su išskėstomis rankomis:

> Pro Nepriklausomybės iškilmes ir šiokiadienes rietenas, visai nepastebėjome vieno iš įžymiausių įvykių mūsų literatūroje. Tasai įvykis — ne kuri nors nauja pasireiškusi literatūrinė srovė, ne kuris nors puošnus, storas leidinys, ne naujas kuris literatūros žurnalas. Ne tas, kur mes linkę pro mūsų dvasios samanomis apaugusius akinius įžiūrėti didžius literatūros darbus.
>
> Tasai įvykis — vienas vienintelis, šešiolikos eilučių, Jurgio B a l t r u š a i č i o eilėraštis, įdėtas nežymioje vietoje „Lietuvos Aido" 13-me numery. Tačiau tasai eilėraštis galėtų būti padėtas į svarstykles su kokia dešimčia kitų mūsų rašytojų eilėraščių rinkinių — ir dar nežinia kas nusvertų![13]

Dar vieni ledai pralaužti — į lietuvių literatūrą. Baimė, kad neužtektinai prisimena lietuvių kalbą, išsklaidyta. Baltrušaitis P. Klimui prisipažinęs: „Kol aš nerašiau lietuviškai, maniau, kad aš esu pamiršęs lietuvių kalbą. Pradėjęs rašyti, aš prisiminiau visus savo vaikystės žodžius".[14] Dar 1922 m. buvo pasirodžiusi žinutė: „Jurgio Baltrušaičio eilių rinkinys ‚Amžių Ugniavietė' netrukus žada apleisti spaudą. Tai bus pirmosios

[13] B. Sruoga, „Baltrušaičio ramunėlė", *Studentas*, 1928, Nr. 1, psl. 4.

[14] P. Klimo atsiminimai apie J. Baltrušaitį.

jo lietuviškų eilių knygos".[15] Deja, „Amžių ugniavietė" spaudos „neapleido". Greičiausia, nebuvo nė tokio rankraščio. Baltrušaitis yra davęs daug pažadų, tiek rusų, tiek lietuvių spaudai, kuriuos retai teišpildė — kiek „baigiamų" ar „rašomų" rusiškai pjesių, poemų, novelių ir net romaną yra minėjęs savo draugams ir pažadėjęs redaktoriams! „Esu jau parašęs per nepriklausomos Lietuvos laikotarpį visą eilių rinkinį. Pasistengsiu jį peržiūrėjęs dar šiais metais (1930) išleisti".[16] Spauda kartoja jo pažadus: „Jis (Baltrušaitis) lietuviškai sukurtų eilėraščių turi gerą pluoštą, kurį keta išleisti atskira knyga".[17] „Baigsiu spaudai ruošti didžiulį lyrikos tomą, (. . .). Antras mano veikalas, kuris taip pat jau baigiamas, yra vienas mano didesnių užsimojimų, tai tragedija ‚Tamerlanas' arba ‚Timūras'."[18] Nesulaukė taip pat V. Krėvė žadėto Baltrušaičio straipsnio (1928) ir paskaitos (1932), Petras Ruseckas — knygai *Pasaulio lietuviai* straipsnio apie Rusijos lietuvius (1934). Kritikas V. Kubilius linkęs tokius atvejus aiškinti ne tiek Baltrušaičio pažadų netęsėjimu, kiek pačiu jo „kūrybiniu proceso savitumu. Jam (Baltrušaičiui) iš karto, atrodo, gimdavo ištisos knygos sumanymas, kurį poetas tol nešiodavo ir brandindavo, kol telikdavo tik užrašyti".[19] Paremdamas savo išvadą, V. Kubilius cituoja M. Baltrušaitienės teigimą, kad du mėnesius prieš mirtį Baltru-

[15] Cituota V. Kubiliaus iš bibliografinio žurnalo *Knygos*, 1922, Nr. 1, psl. 67, *Jurgis Baltrušaitis. Poezija* (Vilnius, 1967), psl. 30.

[16] H. B. (H. Blazas).

[17] Redakcijos prierašas po J. Baltrušaičio eilėraščiu „Ekspromtas", *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 24 - 25, psl. 555.

[18] A. Braziulis, „Poetas Jurgis Baltrušaitis kalba apie savo kūrybą", *Literatūros naujienos*, 1938, Nr. 1, psl. 3.

[19] V. Kubilius, *Jurgis Baltrušaitis. Poezija* (Vilnius, 1967), psl. 31.

šaitis pareiškęs žmonai: „Mano knyga baigta, beliko ją tik parašyti. Ramaus gyvenimo mėnuo ir aš ją parašysiu". Neabejotina šio pareiškimo tikrumu, bet jeigu Baltrušaitis būtų per mėnesį parašęs, tai būtų buvusi pirma jo knyga, parašyta per tokį trumpą laiką.

Pirmas lietuviškų Baltrušaičio eilėraščių rinkinys buvo paruoštas spaudai tik 1940 m. pabaigoje. Tai buvo eilėraščiai, daugiausia rašyti Prancūzijoje, jau išėjus Baltrušaičiui į pensiją. Iki 1940 m. lietuviškai sukurtų jo eilėraščių žinoma tik dešimt, o tragedijos „Tamerlano - Timūro" — kelios eilutės. Ar Baltrušaitis ką daugiau buvo parašęs lietuviškai iki išėjimo į pensiją, sunku nustatyti. Kaip liudija K. Korsakas, *Ašarų vainiko* I d. rankraščio gale paties Baltrušaičio buvusi pažymėta 1905 - 1940 m. data.[20] B. Sruoga straipsnyje apie Vaižgantą cituoja Baltrušaičio frazę: „Motina žemė, kryžiais nustatyta".[21] Ši frazė yra pirmoji Baltrušaičio nedatuoto eilėraščio „Motina žemė" (*Ašarų vainikas* II d.) eilutė. Tokiu būdu, Baltrušaitis tą eilėraštį, ar jo fragmentą, jau buvo sukūręs prieš 1929 m. Galima prileisti, kad ir daugiau nedatuotų eilėraščių *Ašarų vainiko* I ir II dalyje gali turėti žymiai ankstyvesnes parašymo datas, negu 1940 metai.

III

Tapus „buržuazinės" Lietuvos atstovu, Baltrušaičio vaidmuo rusų literatūriniame bei kultūriniame gyvenime, kuriame išbuvo aktyviu ir pilnateisiu nariu daugiau kaip 20 metų, turėjo keistis. Kaip kito jo santykiai

[20] *Ibid.*, psl. 326.

[21] D. Padegėlis (B. Sruoga), „Vaižganto kelias — poeto", *Vairas*, 1929, Nr. 1, psl. 39.

su rusų rašytojais, teatralais ir kokia buvo jo padėtis diplomatinėse sferose Maskvoje?

Pradžioje, 1920 - 1922 m., Baltrušaitis stengiasi tęsti draugystę su rašytojais ir dalyvauti literatūriniame rusų gyvenime. Kurį laiką, kaip rašytojas, dalyvauja su savo poezija literatūriniuose vakaruose. Kartą (1920 m. rudenį ar 1921 m. žiemą), išėjus Baltrušaičiui į sceną skaityti savo kūrinių, lietuviai komunistai sukelia triukšmą, apšaukdami jį žmogžudžiu. (Jie protestavo prieš komunistų nuteisimą Lietuvoje). B. Zajcevas, skaitęs tame vakare savo kūrybą, prisimena: „Baltrušaitis stovėjo išbalęs, kažką norėjo pasakyti, bet nieko neišėjo... Baltrušaitį paskubomis išveda".[22] Tai buvo paskutinis Baltrušaičio, kaip poeto, pasirodymas rusuose.

Baltrušaičio draugai, išskyrus kelis, nepajėgė prisitaikyti prie naujos aplinkos. Šalo, alko, negalėdami kurti, duso. Baltrušaitis, svetimos valstybės privilegijuotas atstovas, draugų akyse buvo savotiškas pusdievis. Jie godžiai rinko nuo Baltrušaičio stalo lietuviško maisto gėrybes. Simbolistams — A. Belij, A. Blokui, K. Balmontui, V. Ivanovui Baltrušaičio pasiūlyta šoferio vairuojama Lietuvos atstovybės mašina tuo metu buvo prabanga. Negalintiems jokiais būdais išvykti į užsienį, Baltrušaitis buvo paskutinė viltis. Baltrušaičio parūpintomis vizomis išvyksta užsienin A. Belij, K. Balmontas ir kiti. Pagal B. Zajcevą, tokiu būdu Baltrušaitis Balmontą išgelbėjo iš mirties nasrų: „Niūrus kaip uolos Baltrušaitis, ištikimas jo (Balmonto) draugas, išrūpino teisišką išvykimą — ir tuo jį išgelbėjo".[23] Po poros metų tokiu

[22] B. Zajcevas, „J. Baltrušaitis Maskvos literatūriniame vakare", *Kūryba*, 1944, Nr. 2, psl. 112. (Versta iš B. Zajcevo knygos *Maskva. Russkije zapiski*. Paris, 1939).

[23] B. Zajcev, *Dalekoje* (Washington, D.C., 1965), psl. 45.

pat būdu pagelbsti Zajcevui ir jo šeimai. Matydamas nesaugią poeto akmeisto O. Mandelštamo padėtį, Baltrušaitis siūlosi išrūpinti jam Lietuvos pilietybę. 1934 m. Mandelštamą suėmus, Baltrušaitis laksto pas rusų rašytojus, ragindamas jį gelbėti, primindamas tragišką kito poeto akmeisto N. Gumilevo likimą. Matydamas Paryžiuje poetės M. Cvetajevos varganą gyvenimą, Baltrušaitis siūlosi padėti jai persikelti į Kauną. Balmontui mirus 1943 m. Paryžiuje, Baltrušaitis ir Zajcevas rūpinasi ant jo kapo pastatyti paminklą.

Vėliau Baltrušaičio plunksnos bei idėjos draugams išemigravus, išmirus, kitiems, atstumtiems nuo literatūrinio gyvenimo, nutilus, atrodytų, kad simbolistas ir „buržuazinės" valstybės atstovas Baltrušaitis turėjo jaustis vienišu mohikanu sovietinėje aplinkoje. Rašytojas Vl. Lidinas sugretina Baltrušaitį su kita buvusios Maskvos seniena — vežiku:

> Viskas Maskvoje buvo kita ir nauja, keitėsi ir pati Maskva, vietoje vežikų pasirodė automobiliai, o tramvajus palaipsniui pakeitė autobusai. Bet ne kartą man teko matyti Baltrušaitį būtent Maskvos vežiko puskarietėje, šioje išmirštančioje retenybėje, su paskutine kaulėta, pašlubusia kumelše, kuri jau buvo savotiška muziejinė retenybė. Ir vežikas buvo jau nebe tas — pliušiniu cilindru su kokorda ir mėlynu durtiniu — o tiesiog apsivilkęs ruda odine, baigiąs rašyti, stuksint jo arklio pasagoms, paskutinius buities puslapius.
>
> Bet puskarietėje, truputį pakumpęs, ištikimas įpročiams, niūrus, su portfeliu po pažastimi, sėdėjo senas poetas simbolistas, tapęs pasiuntiniu, giliai vienišas naujame gyvenime ir atrodantis tokia pat retenybe, kaip ir vežikas, kuris veža jį. Gal būt, mintyse laiko ribų istoriją rašė ir jis, Baltrušaitis, stuksint arklio pasagoms, arba kūrė eilėraščius.[24]

[24] Vl. Lidinas, psl. 169 - 170.

Rašytojas I. Erenburgas, kuris slapta retkarčiais susitikdavo su Baltrušaičiu, norėdamas, kad Baltrušaitis diplomatiniu paštu persiųstų į užsienį jo pinigus ir kt., aiškiai nusako Baltrušaičio ir sovietinių rašytojų santykiavimo galimybes: „Jam norėjosi, kaip ir anksčiau, susitikinėti su rašytojais, bet jis buvo diplomatas, ir jo diplomatiškai vengdavo",[25] t.y. nepriklausomos Lietuvos diplomato vardas trukdė jam su rašytojais bendrauti. Sovietų organų leidžiamų asmenų palaikyti asmeniškus kontaktus su Baltrušaičiu sąraše nebuvę nė vieno rašytojo pavardės.[26] Rašytojai kartais užeidavo pas Baltrušaitį slaptomis ar susitikdavo kur nors neva atsitiktinai. Svetimtaučiai, gyvenę Maskvoje, matė Baltrušaitį iš kitos perspektyvos. Loy W. Hendersonas, JAV diplomatas, artimai draugavęs su Baltrušaičiu 1934 - 1938 m. Maskvoje, rašo (1973.III.9) laiške šio straipsnio autoriui, kad Baltrušaitis „ir toliau palaikė ryšius su rusų literatais, kurie išliko gyvi; ir užmezgė naujus ryšius su tais literatais, kurie po revoliucijos išėjo į priekį". Iš prisimenančių Baltrušaičio pasikalbėjimus Kaune ir Maskvoje atsiliepimų išaiškėja, kad Baltrušaitis ne tik pažino tuometinę rusų literatūrą, bet ypač gerai žinojo kultūrinių įvykių ir kūrybinių sąlygų užkulisius.

Kokie bebuvo Baltrušaičio santykiai su rusų ir lietuvių literatūriniu gyvenimu, Baltrušaitis nenustojo kūręs rusiškai. Yra išlikę daugiau kaip 40 tokių eilėraščių, rašytų rusų kalba po kelis kasmet, būnant Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje ir jau pensijoje Paryžiuje. Tarp jų ir šeši eilėraščiai iš laikotarpio, kurį norėtųsi pavadinti

[25] I. Erenburg, *Sobranije sočinenij v deviati tomach*, 8 t. Liudi, gody, žizni (Maskva, 1966), psl. 272.

[26] Autoriaus pokalbis su meno istoriku Jurgiu Baltrušaičiu Paryžiuje 1973.V.1.

lietuviškuoju, kada visa siela Baltrušaitis gyveno savo vaikystės Lietuvoje, kūrė *Ašarų vainiką, Aukuro dūmus, Žiurkės įkurtuves*. Sakoma, įpratimas — antras prigimimas. Kartą, sėdint restorane Berlyne, Baltrušaitis paima popierinę servetėlę ir ekspromtu užrašo V. Sidzikauskui skirtą eilėraštį rusiškai. Pasikalbėjime su A. Braziuliu 1938 m. Baltrušaitis pastebi, kad jo lietuviškų eilėraščių „knygoje bus skyrius, kurio visi eilėraščiai susidės iš 4 eilučių, nes juo toliau gyvenu, juo tikriau manau, kad eilėraščiai bendrai neprivalo turėti daugiau, kaip keturias eilutes. Dideliam kūriniui sukurti tūkstančio eilučių nereikia".[27] Kiek žinoma, tėra trys lietuviškai parašyti Baltrušaičio ketureiliai. Tuo tarpu 20 ketureilių, parašytų rusiškai 1930 - 1939, sudarytų gerą knygos skyrių.

Dar caro laikotarpiu užsimezgusi Baltrušaičio glaudi bičiulystė su rusų teatru buvo tęsiama iki pat 1939 metų. Visai eilei su teatru susijusių asmenų, daugiausia iš Mejerholdo ir Kamerinio teatrų, buvo leista lankytis pas Baltrušaitį, į Lietuvos atstovybės priėmimus ir pan. Jis buvo kviečiamas į teatro premjeras, artistų pobūvius, juos sveikindavo jų sukaktuvių progomis, pajėgdavo gauti bilietus į teatro spektaklius paskutinę valandą. Baltrušaitis atveždavo jiems iš užsienio tų gėrybių, kurių stokodavo Rusijoje.

Maskvos diplomatinėse sferose Baltrušaitis neva buvęs privilegijuotas. L. W. Hendersonas prisimena, kad Baltrušaičiui „buvo leista, neatsižvelgiant į jo diplomatinį statusą, judėti rusų visuomenės sluogsniuose daug laisviau, negu kuriam nors kitam diplomatinio korpuso nariui". [28] Pagal prancūzų diplomatą R.

[27] A. Braziulis.

[28] Cituojama iš Loy W. Hendersono neišspausdintų memuarų skyrelio „Chiefs of Legation in Moscow".

Coulondre, Baltrušaitis buvęs vienas iš viso diplomatinio korpuso Maskvoje, turėjęs tiesioginį kontaktą su Kremliumi, t.y. su užsienio reikalų komisariatu.[29] Užsienių reikalų komisarams — Čičerinui ir Litvinovui — Baltrušaitis neoficialiuose susitikimuose buvo ne „gospodin Baltrušaitis", tik „Jurgis" ar „Jurgis Kazimirovič". Per mūsų atstovybės Maskvoje priėmimą 1934 m. sovietų diplomatas K. Umanskis rado reikalą pabrėžti apie Baltrušaitį dr. Albertui Geručiui: „On že i naš" (Jis gi ir mūsų), t.y. ir rusų kultūros atstovas.[30] Todėl Baltrušaitis buvęs nepakeičiamas sovietinės santvarkos, jos oficialių pareiškimų bei įvykusių pasikeitimų aiškintojas. Ypač jo žinias ir patarimus brangino jo artimi draugai: anglų ambasadoriai Maskvoje R. Hodgson ir D. Akers - Chilston, prancūzų — R. Coulondre, amerikiečių — W. Bullit ir kt.

Prezidentas A. Smetona taip pat vertino Baltrušaičio platų ir gilų Sovietų Sąjungos pažinimą ir ypač ištikimą tarnybą Lietuvai. Ministeriui D. Zauniui panorėjus Baltrušaitį iškelti toms pačioms pareigoms į kitą valstybę, tik prezidento Smetonos užtarimu Baltrušaitis pasiliko Maskvoje. Taip pat 1934 - 35 m., iškėlus mintį, kad Baltrušaitį reikėtų išleisti į pensiją, jam asmeniškai pasimačius su A. Smetona, reikalas buvo atidėtas.

1939 m. pavasarį Baltrušaitis išeina į pensiją, nors oficialiai dar buvo laikomas pasiuntinybės patarėju Paryžiuje. Pasiuntinybėje jokių įsipareigojimų neturėjo ir nuo 1940 m. sausio mėn. 1 d. jam buvo paskirta pen-

[29] R. Coulondre, *De Staline à Hitler: Souvenirs de deux ambassades, 1936 - 1939* (Paris, 1950), psl. 158.

[30] A. Geručio laiškas autoriui 1973.III.8.

sija. M. Kaunaitė savo (šiaip gana netiksliuose) prisiminimuose mini, kad „J. Baltrušaičiui buvo pasiūlyta likti Tarybų Sąjungoje, garantuojant buto nuosavybę, gerą pensiją ir galimybę dirbti kultūrinėje srityje".[31] Baltrušaičio sūnus šį Kaunaitės teigimą kategoriškai paneigia. Taip pat sūnus prisimena, kad kalbėdamas apie politinius ir kultūrinius įvykius Sovietų Sąjungoje, Baltrušaitis dažnai kartodavęs frazę: „Rusija serga".[32] L. W. Hendersonas, kuris ne kartą kreipėsi į Baltrušaitį „for advice and counsel" ir ilgus vakarus praleidęs pas Baltrušaitį svečiuodamasis, dar neišspausdintuose memuaruose rašo: „Baltrušaičio laimei, jis buvo Vakarų Europoje, kada Sovietų Sąjunga užgrobė Lietuvą 1940 m. Jeigu jis būtų buvęs Maskvoje ar Lietuvoje, jis, be abejo, būtų buvęs areštuotas".[33] Kaip pavyzdį Hendersonas pamini Baltrušaičio ilgamečio bendradarbio Maskvoje Leopoldo Bagdono atvejį, kuris buvo 1940 m. suimtas ir dingo be žinios.

IV

Taip ir vingiavo J. Baltrušaičio gyvenimo kelias per du pasaulius: Rusiją - Maskvą, jo nuolatinius namus, kuriuos jis, anot jo žmonos, „laikė savo antrąja gimtine", ir gimtąjį kraštą — nykštuką, pakilusį iš letargo, šešių mylių pušnimis bešuoliuojantį greta laisvųjų tautų. Dvi Baltrušaičio gyvenime nesutapusios, tarsi viena kitai prieštaraujančios, sąvokos: savi namai ir sava tėvynė!

[31] M. Kaunaitė „Tokį atsimenu...", *Pergalė*, 1971, Nr. 3, psl. 111.

[32] Autoriaus pokalbis su meno istoriku Jurgiu Baltrušaičiu Paryžiuje 1973.V.1.

[33] L. W. Henderson, „Chiefs of Legation in Moscow".

Tai išeivio kasdieniškoji realybė. Išėjęs į pensiją, Baltrušaitis neapsigyvena Lietuvoje. Kur buvo Baltrušaičio tikrieji - dvasiniai namai, jo siekimų pasaulis?

Kasdieninis darbas, kad ir mieliausias širdžiai, atsibosta, reikia pertraukos, poilsio, laikino atsiribojimo. Ir Baltrušaitis ne vienam ir ne kartą pasiskųsdavo varginančiu, nusibodusiu tarnybiniu darbu. „Nekantriai laukiu vasaros, kad su gerais žmonėmis pasimatyti ir atsidusti", — rašė diplomatui J. Urbšiui (1932.VI.11). Laiške B. Sruogai (1932.VI.5) prisipažįsta, kad „Čion vėl labai sunkus gyvenimas; be to, Lietuvos oro ir smilgų, ir tavęs, drūčiai pasiilgau".

Važiuodavo kasmet atostogauti tai į Vokietiją, tai į Austriją, Prancūziją, Italiją. Visuomet kelioms dienoms mielai sustodavo Kaune, Berlyne pas V. Sidzikauską. 1930 m. Baltrušaitis pasakoja H. Blazui, kad norėtų pabūvoti Lietuvos gamtoje: „Aš pats svajoju, kada galėsiu pagrybauti ir pauogauti Lietuvos miškuose, pažvejoti jos upėse ir persiimti jos laukų ir žmonių dvasia, kuri kūrėjui, taip reikalinga".[34] Tačiau, kiek žinoma, Baltrušaitis taip ir neprisiruošė bent kartą paatostogauti Lietuvoje.

Per visą nepriklausomybės laikotarpį Baltrušaitis neaplankė nei savo gimtojo Paantvardžio kaimo. (Kiek žinoma, tik vieną kartą iš viso apsilankė tėviškėje apie 1912 metus). Pagal O. Štulienės, Baltrušaičio sesers Onos dukters, pasakojimą, užrašytą V. Daujotytės, „Tik vieną kartą paprašė seserį Oną atvažiuoti į Kauną. Klausinėjo apie sveikatą, namiškius. Davė jai pinigų, šiaip gražių dovanų. — ‚Kažin kada dabar bepasimatysime', — paklausė atsisveikindamas. Sesuo kvietė į Skirsnemu-

[34] H. B. (H. Blazas).

niškius, prie Nemuno, o Jurgis tik palingavo galvą".[35]

Atrodo, Baltrušaitis nešiojo giliai paslėptą meilę savo gimtiesiems laukams ir vaikystės dienoms. G. Papini prisimena vieną epizodą, kada jis su Baltrušaičiu vyko dar prieš Pirmą pasaulinį karą iš Florencijos į Romą.

> Kuomet pasiekėme traukiniu žalias pievas, besitęsiančias tarp Trasimeno ir Orvieto, pamačiau staigiai nušvintant Baltrušaičio veidą.
>
> — Žiūrėk! — tarė man.
>
> Pažiūrėjau pro langą ir pamačiau gražioje lankoje būrį ružavų paršų, kuriuos baltais marškiniais vilkįs jaunuolis varėsi ganyklon.
>
> — Matai, — tarė jis man, — vaiku būdamas savo Lietuvos lygumose, ir aš buvau kiaulių saugotoju, ir kai jas pamatau, negaliu nesijaudinti. Dabar aš stebiu, kad tai buvo laimingiausi mano gyvenimo metai. Padariau blogai, apleisdamas savo kaimą, savo tėvynę, kad ieškočiau skausmo literatūroje, miestuose. Ir Enejus yra poetiškiausia Odisėjos asmenybė. O gyvuliai, paprastai supą poetus, yra daug blogesni už tuos, kuriuos savo jaunystėje varydavau ganyti ir girdyti.
>
> —
>
> Romoje kartu nuėjome naujai aplankyti griuvėsius ir garsius paveikslus, bet niekur negalėjau surasti jo veide tos šviesos ir to džiaugsmo, kuris buvo jį nušvietęs, kuomet iš traukinio pamatė laukuose jaunąjį kiaulių piemenį.[36]

Baltrušaitis ne kartą grįžo prie nevykdomos, bet nuolat puoselėjamos, svajonės pamatyti savo vaikystės Lietuvą. „Išėjusiems negrįžti" dalios gaida suskamba

[35] V. Daujotytė, *Jurgis Baltrušaitis*. Filologijos mokslų kandidato disertacija (Mašinraštis). Vilniaus V. Kapsuko Universitetas, 1971, psl. 80.

[36] G. Papini, „Atsiminimai apie Baltrušaitį", *Židinys*, 1939, Nr. 11, psl. 487. Iš italų kalbos vertė Vetusius (L. Blynas).

Baltrušaičio rašytame Ant. Miškiniui laiške iš vokiečių okupuoto Paryžiaus: „Pasiryžęs skendėti literatūroj ligi ausų, aš norėjau visų pirma pavažinėti ar, tikriau, pasivalkioti po visus Lietuvos kampus ir užkampius ir giliai įsiklausyti į žmonių, paukščių ir žolių kalbas, bet užėjo karas, atėjo bolševikai su visomis baisybėmis, ir aš pasilikau tikrai ir tuo tarpu nepataisomai, vičvienaitis".[37]

Dvidešimt metų išbuvo Baltrušaitis diplomatinėje tarnyboje. Būta įvairių nuotaikų ir visokių momentų. Laiške V. Krėvei (1930.VI.6) iš Maskvos rašo: „Čion sunku; labai sunku; šalta; ir spaudžia kažkoks senas nepakeliamas laisvės ilgesys. Ne mano prigimties šunkeliais rėplioju!". Kitame laiške Krėvei (1938.II.12) aiškinasi: „Pats stengiuosi rašyti daugiau, bet turiu tiek tarnybos vargų, kad sunku nuveikti tiek, kiek norėčiau". Kviečiamas į Lietuvos nepriklausomybės 20 metų minėjimą Kaune, Baltrušaitis atsako Liudui Girai (1938.II.12):

> Ačiū už kvietimą į XX sukakties posėdį. Deja, negaliu atvykti, nes turiu daug skubaus ir svarbaus tarnybinio darbo, kurį gal atliksiu, panaudojęs kai tik mūsų XX metų sukakties argumentus. O šiaip labai norėčiau būti kartu su amato puikiais draugais.
>
> Posėdžio dieną ir valandą būsiu visa širdimi su jumis.

Sužinojęs Baltrušaičio mirtį, Faustas Kirša užrašo ant lapelio kelis prisiminimų fragmentus. Vienas jų: „Gailėjosi buvęs diplomatas. Kartą pas „Konradą" jis man pasakė: ‚Viską atidaviau Lietuvai, jei nebūčiau buvęs diplomatas, būčiau Nobelio laureatas buvęs'. Tada jis buvo nebe ministeris ir jautėsi nuskriaustas".[38]

[37] A. Miškinis, „Mano pažintis su Jurgiu Baltrušaičiu", *Lietuviai*, 1944, Nr. 9/10.

[38] F. Kiršos prisiminimų rankraštis (Vienas puslapis), saugomas Respublikinėje Bibliotekoje Vilniuje.

Atrodo, kad nuėjimas į rusų literatūrą taip pat buvo Baltrušaičiui rakštimi. „Nors savo sielvartais Baltrušaitis su niekuo nesidalino, — prisimena P. Klimas, — visi jautėme, kad jis tragiškai pergyveno savo nutolimą nuo Lietuvos. (. . .). Jis nuolat jautė graužatį, kad, būdamas lietuvis, dalyvauja ne savo tautos, o rusų literatūroje. Susitikęs su lietuviais, varžydavosi dėl to ir dar labiau užsisklęsdavo savyje".[39] Tą jautė ir būdamas diplomatu. Jo sūnus prisimena tėvo apgailestavimą, kad taip gyvenimas susiklostė ir jis pradžioje nuėjo į rusų literatūrą. Sūnui baigus studijas Sorbonos universitete, tėvas paliepęs dirbti Vytauto Didžiojo universitete Kaune ir bent iš dalies atpirkti „tėvo skolą Lietuvai".[40]

Išspausdinus pirmuosius jo lietuviškuosius eilėraščius, atrodo, ta graužatis turėtų mažėti. Lietuva jį priėmė, kaip Šventajame Rašte tėvas savo sūnų paklydėlį. 1932 m. Vytauto Didžiojo universitetas suteikia Baltrušaičiui, drauge su Maironiu ir A. Jakštu, garbės daktaro laipsnį. 60 metų amžiaus proga (1933 m.) Baltrušaitis sveikinamas augštinančiais straipsniais. 1938 m. Baltrušaitis, drauge su mūsų literatūros veteranais V. Krėve ir G. Petkevičaite - Bite, išrenkamas Lietuvių Rašytojų Draugijos garbės nariu.

O vis dėlto Baltrušaitis Lietuvoje jautėsi tik svečiu. Keldamasis iš Maskvos, kurioje išgyveno 46 metus, pasirenka nuolatiniais namais ne Kauną, o Paryžių. Kaune jam būdavo malonu tik pasisvečiuoti. Paryžių ir anksčiau, būdamas diplomatu, dažnokai lankydavo. Baltru-

[39] P. Klimo atsiminimai apie J. Baltrušaitį.

[40] Autoriaus pokalbis su meno istoriku Jurgiu Baltrušaičiu Paryžiuje 1973.V.1.

šaitį Paryžius dar jaunystėje žavėjo, viliojo. Laiške savo draugui artistui A. Djakonovui (1907.VII.1), tuo metu turistui Paryžiuje, rašė: „Taip, Dievuli, Paryžius! Aš jame nebuvau, bet žinau, kad čia yra pats pilniausias žmogaus ir gyvenimo pasireiškimas jų šiandieninėje vidinėje būsenoje ir išoriniame pavidale. Svarbiausia žemės prekyvietė... Žmogiškumo triumfas, pernelyg žmogiško... Šių dienų žmogaus išbaigtumas... Kaktos ir pilvo darnumas... Non plus ultra... Paryžius — žmonija miniatūroje". Grįždamas iš Šveicarijos, vežinas užbaigtu antruoju savo poezijos rinkiniu „Gornaja tropa" (Kalnų takas), Baltrušaitis pirmą kartą sustoja Paryžiuje. Tam pačiam A. Djakonovui perduoda savo įspūdžius (1911. X.14): „Mes apsvaigę Paryžiumi, ir aš tik šiandien atkariavau porą valandų pasėdėti kambaryje, laiškų ir bendrai rašymui. Šitame mieste jėgos, didybės, aistrų, kraštutinumų, turto ir skurdo — yra kuo virptelti visai sielai. Ir mes visi virpame... Mano mintis įtempta iki įdūkimo. Ir visi — kaip įtempta styga".

Pensininką Baltrušaitį užlieja gaivalinga kūrybos banga. Nei Lietuvos okupacija, kurią skaudžiai pergyveno, nei vargana materialinė karo meto padėtis neišmuša jo iš poetinių augštumų; dienų dienomis jis ištisai kuria eilėraščius. Ir štai pagaliau Baltrušaitis nešinas *Ašarų vainiku*, *Aukuro dūmais* ir *Žiurkės įkurtuvėmis*, po ilgų klajonių ir pastangų, grįžta į tikruosius savo namus — lietuvių literatūrą. Penkis mėnesius prieš savo mirtį (1943.VIII.2) jis rašė V. Sidzikauskui: „Aš gi labai džiaugiuosi tik vienu — būtent tuo, kad stoviu gyvas tarp gyvųjų — kaip visą gyvenimą trokštau stovėti vienoje brolių lietuvių eilėje nepakeliamai sunkaus vargo metu".

V

Šiandien nepasakytum, kad J. Baltrušaitis tebėra slėpiningas ar nesuprantamas; greičiau paradoksiškas, kelialypis. Pasišventęs tarnauti tik Menui, gyvenime turėjo nuolatos grumtis su kasdienybe. Duonos rūpesčiai privertė jį mėnesius, metus prasėdėti prie įvairių vertimų, tapti valdininku — diplomatu. Mylėjo jūrą, kalnus, lankas, bet buvo lemta didžiąją savo gyvenimo dalį praleisti taip jo nemėgtuose miestuose. Tarnaujant Menui per rusų literatūrą, jį persekiojo jo vaikystės prisiminimai ir lietuviškoji prigimtis.

Atvykęs į Kauną, Baltrušaitis paviešėdavo, anot jo, „savo amato" žmonių — rašytojų bei apskritai kūrėjų tarpe. Tačiau ne lietuviai apskritai, ne ypatingesnės Lietuvos vietovės ir net ne jo vaikystės takeliai traukė jo sielą į Lietuvą. Poetui — žodžio meistrui reikėjo tiesioginio, gyvo ryšio su gimtąja kalba, simbolistui — lietuviškoje gamtoje įsiskverbti į žmogaus ir visatos paslaptis. Tur būt, todėl jis puoselėjo svajonę „pasivalkioti po visus Lietuvos kampus ir kampelius", norėdamas „įsiklausyti į žmonių, paukščių ir žolių kalbas". Ar Baltrušaitis, turėdamas tokią galimybę, būtų kada nors vaikštinėjęs Lietuvos kaimų takeliais, vis dėlto ir šiandien lieka klausimu.

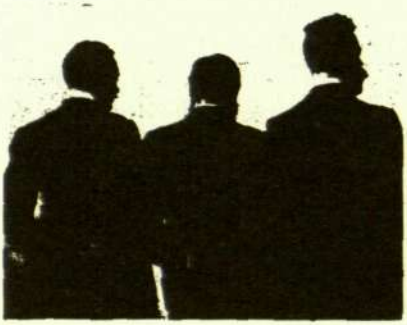

Trys svarbiausi „Skorpiono" (Skorpion) leidyklos ir Svarstyklių *(Vesy) žurnalo redakcijos nariai:*

Sergej Poliakov (1874 - 1943) — matekatikas ir vertėjas, artimiausias Baltrušaičio draugas visą gyvenimą, pradedant nuo universiteto laikų.

Valery Briusov (1873 - 1924) — rusų rašytojas ir vertėjas. Su juo Baltrušaitis artimai bendravo nuo 1899 m. iki maždaug 1907 m.; vėliau juodu vienas nuo kito šiek tiek nutolo.

Nuotrauka daryta apie 1904 m.

Jurgio Baltrušaičio siluetas, pieštas apie 1910 m.

Ak, Viešpatie, vaje, vaje,
Linksmi laikai Lietuvoje!
Nepaisęs [illegible],
Lipdo Staliną iš molio,
Laisvės budusią alėją,
Šluoja prie Maskvos šlavėja —
Gerbkit, skurdžiai, Staliną,
Kas laisvę pašalina!

Paryžius
1941

IŠ POETO JURGIO BALTRUŠAIČIO ARCHYVO

Jurgis Baltrušaitis, 1939 m. persikeldamas gyventi iš Maskvos į Paryžių, atsivežė visą savo biblioteką ir archyvą. Dabar viskas yra poeto sūnaus meno istoriko Jurgio Baltrušaičio, gyvenančio Paryžiuje, globoje. Iš šio archyvo pateikiame tris Baltrušaičio eilėraščius. Jie spausdinami pirmą kartą. Pirmieji du užrašyti ant pašto atviručių, adresuotų (pirmoji — į Metropolio viešbutį Kaune, antroji — į Paryžių) Elenai Baltrušaitienei, poeto sūnaus Jurgio Baltrušaičio žmonai. Trečiasis eilėraštis rastas tarp poeto rankraščių.

Br. V.

Elenute, čia jau sniegas —
Tyluma ir baltas miegas...
Sunkios dienos jau arti!
Vasarėlės linksmo vyno
Žmogus lyg ir nebežino...
Ar tiesa, kad be žodyno
Šią dainelę supranti?

Maskva, 16.XI.33

Lietuviškai — kaip norėjai...
Čia šalta, pilka, pučia vėjai...
Ir vis vėliau dienelės švinta...
Todėl širdis nenuraminta.
Širdis nerimsta ir dėl kito:
Darbai ir rūpesčiai nuo ryto.
Jie žmogų varo, stumia, traukia,
Nes mūsų dienos apsiniaukę...

Maskva, 2.XI.34.

Ag, Viešpatie, vaje, vaje,
Linksmi laikai Lietuvoje!
Nepažįsta brolis brolio,
Lipdo Staliną iš molio,
Laisvės buvusią alėją
Šluoja jau Maskvos šlavėja —
Gerbkit, skurdžiai, Staliną,
Kad laisvę pašalina!

Paryžius, 1941

PASIVAIKŠČIOJIMAS

PETRAS MELNIKAS

1

Vaikščioji, klaidžioji gatvėmis. Praeina viena minutė, vienas momentas, ir pametei gatvę ir savo mintis. Pradėjai vienu vaizdu, peršokai — ir baigei, biesai žino, kažkur kitur. Asociacijos tai, sakoma. Gal išsiblaškymas...

Kas jas suriš?

Žiūri į dangų, ir atrodo jūra. Į nupiautą žolę — javai. Žiūri į griaučius, primenančius medelių stabarus... Ir taip gali pergalvoti pusę gyvenimo. Nors tai neįmanoma, negriaunant konvencijų.

Išlendi iš tave priglaudusio atdaro garažo ir žingsniuoji gatve. Jau nelyja, ir vėl sausas gali galvoti ir tęsti nutrauktą pasivaikščiojimą. Matai, kad medžiais užgultos gatvės nuo lietaus pasikeitusios, šaligatviai šlapi, ir blizga naujai susitvenkusios balos.

Gatvė tuščia. Žmonės nuo lietaus pabėgo, ir niekas tavęs nemato. Tu vienas. Išskyrus tą mažą mergytę su pirštu burnoje. Praskleidusi užuolaidą, ji stovi ir mažom

akim kažką hipnotizuoja. Gal tave? Tu nusijuoki, mergytė tau pamosuoja. Po to su tavim tik namai, gėlės, stogai. Viskas labai taisyklinga. Viskas labai tiesu, lyg kažkas pabraukė liniją ir kreivę ir pasakė „gražu".

Kodėl ne? Gražu, ir staiga į tave žiūri keistokas namukas. Tu galvoji, gal jis įsispraudęs ar tik apeitas, o gal atvykęs iš tolimųjų prerijų? Toks palikuonis senosios statybos. Lyg retenybė, pailgais aukštais langais, apzulintom ir nuo amžiaus kiek pakrypusiom imitacinių plytų sienom. Paspiri ant šaligatvio ten gulinčią padangą ir apsidairęs pamatai aplink išmėtytus senus dviratukus, kieme nepataisomus rakandus ir kažkokius ratus.

Tai tavo gimtojo priemiesčio namas, galvoji, ar ne?

2

Gal būt. Ir jie turėjo virtinę pailgokų langų, dažytas ar nuo lietaus pajuodavusias horizontalių lentų sienas. Ir gonkas, kur vaikai sėdėdavo lietmečiu, kartais drąsiai šokdavo į pliekiantį vandenį, žaisdavo šaškėm ir dar kažkuo. Namo gonkos, rodos, buvo kiek išsikišę į kiemą, vos pravažiuodavo vežimai. Lentų šonai ratų išsikišimų buvo lyg įbrėžti — smala kiek dryžuoti.

Logiška: dryžai — nuo smalos.

Panašia logika ir čia kai kurie namai — Teksase gal? — turi tokius dryžus. Aišku, kartu prerijų dvasią ir šaunių žirgų kvapą.

Tik žirgai čia parišami prie šalia namų stovinčio kuolo ar tam ištiesto balkio (T. V. teko matyti). Žirgų parišimas yra greitas, — atrodo, lyg filmus suka nervuoti režisoriai. Į General Store tik skuba ir skuba Gunsmoke herojai, net nespėję keturkojų gerai parišti. Jie skuba kuo greičiau ekrane blykstelti pistoletu, atrodo.

Bet viskas yra reikalinga. Ir pistoletai...

Taip. Juk seniai seniai prie avantiūrinio kino stovėjo berniukas su pirmom ilgom kelnėm (gan panašus į tave). Atėjo jis kaip tik pažiūrėti tų blizgančių pistoletų ir kad drąsa nugali. Fotografijos prie kasos jį turėjo gerokai sujaudinti. Jis skaičiavo dūmų kamuolius ir dalindavo iš pažymėtos įėjimo kainos. Jei išeidavo dešimt centų už šūvį, buvo prastai, ir jis žygiuodavo ten, kur buvo pigiau.

Išleidęs pinigus, kitą dieną atkaklus berniukas vėl landžiojo prie kino kasų. Jis tikėjo, kad drąsa nugali. Šį kartą, neskaičiuodamas pistoletų, jis stebėjo skubantį storą ponaitį, jam nusišypsodavo ir, kartu peržengęs slenkstį, eidavo pažiūrėti drąsių herojų ir tų pabaigų, kur teisybė triumfuoja.

TEISYBĖ TRIUMFUOJA! Ir tai ne juokais.

Jis tikėjo, kad drąsa nugali, ir žinojo: nelaimingajam reikia padėti. Tokia buvo ekrano idėja: REIKIA IŠSILAIKYTI! Berniukas pritūpdavo, pasidarydavo mažas, įsisprausdavo tarp didelių žmonių, pasakiška tamsa jį apglėbdavo, ir tokia nuodėmė jam atrodydavo gėris...

3

Pradeda vėl krapnoti ir pasivaikščiojimas varginti, nors į kojas ateina miklumas. Tada pasuki kita gatve, ir dabar jau atrodo, kad eini namo.

Iš dešinės žaliame fone aštrių spalvų baseinai, po lietaus prisigėrę vandens iki pat plastikinių briaunų. Ant lygiai nupiautos žolės išmėtyti gelbėjimosi ratai ir blizga lašais guminiai ančiukai. Nuo peršlapusių rankšluosčių, pakabintų ant tramplyno, krenta lašai.

Vanduo baseine garuoja.

Viskas kažkaip pažliugę. Rudenį kiekvienas vaizdas apylinkėj, atrodo, lyg slepia praėjusios vasaros užsmaugtus garsus. Pažadintas pakrypusio namuko, nukeliavai net į gimtąsias gonkas, į kieman išsikišusią sieną, pravažiuojančių ratų smalos kiek išteptą. Dideli lietaus pėdsakai neužginčijamai matosi gamtoje, ir ypač to, baseine peršlapusio, rankšluosčio krentantys lašai vėl veda ant kažkokių vandeninių raizginių...

Pirma, tai kažkoks baseinas...

Rodos, Bavarijoj, tuojau po karo.

Iš tramplyno mikliai šoka keli ekskareiviai. Ne per blogiausiai! Šaltoka. Apačioje, prie krašto susėdę, su švarkeliais ant nuogų pečių tu ir tavo draugai juokiatės, džiaugdamiesi praėjusiu karu, ir mėtote komiškas replikas tramplyne siūbuojantiems.

Nuotaika linksma ir visa atrodo gerai.

Išlikus gyvam po visų bombardavimų ir baisių nepriteklių, dievaži, yra teisėta pasijuokti ir iš laimingą bilietą ištraukusio, tramplyne siūbuojančio, vokiečio — ekskariautojo!

Bet ne auslenderiui...

Nepraeina nei pusvalandis, — komiškos replikos į galą kiek patankėja, — kai be jokio perspėjimo tave ir tavo draugus su švarkais kažkas iš užpakalio stumia nuo krašto į šaltą baseiną.

Glu - glu, ir, grimzdamas vis giliau ir giliau į juodą pragarmę, blaškaisi kaip kokiam blogame sapne, rankom skeryčioji, kažkuria kryptim ieškodamas kelio iš baisaus dugno. Glu - glu, geri vandenį ir lyg blogame sapne ieškai skylės, angos, pro kurią iš vandeningo labirinto kaip nors išlįsti...

Tai tokia baseino ir šlapio rankšluosčio asociacija (o, koks knygiškumas!), ir žinai, kad ji nieko nereiškia.

Kažin... Dėl to — štai antra.
Po jos būsi jau namuose.

4

Taigi...

Neris nuo lietaus buvo gerokai patvinusi. Burliokų varomi ilgi sieliai keistai šniokštė pačiu viduriu. Prie jų krauliu artėdamas vaikėzas matė, kaip sielių karavano pačiam gale ilgas irklas — vairas tai pakildavo, tai vėl krisdavo į putojantį vandenį. Girdėjosi, kaip, artėjant prie Vilijampolės tilto, keisti, nesuprantami žodžiai buvo šaukiami iš vieno sielių galo į kitą. Stenėdami sieliai pamažu sukosi ir taikė nosim tarp tamsių artėjančio tilto didelių atramų.

Po tokio manevro vaikėzas matė, kad jų nepasieks. Sieliai jam tolo, ir jo maža, besiartinanti vandeniu galva burliokams, tikriausiai, nematoma.

Atstumui nuo plūduriuojančios galvos didėjant, vaikėzas šūktelėjo „gelbėkit", bet nebuvo išgirstas. Tik vienas burliokas pakėlė galvą, pakrapštė pakaušį ir lyg sustingo. „Ar jis suprato, kad aš išsisėmęs?", galvojo vaikėzas ir su augštai iškelta ranka šauksmą dar pakartojo.

Sielių priešaky vienas šūktelėjo, vairuotojas jam atsakė, ir vaikėzui atrodė, kad dabar bus gerai. Jo nuvargusios rankos vos vos irklavo, bet barzdotų galvų pakėlimas, šūktelėjimai, sielių karavano gale ilgo irklo paskubinti dūžiai ir sielių šono artėjimas aiškiai rodė, kad išsigelbėjimas arti.

Keista drama vystėsi Neries vidury. Burliokai į skęstantį žiūrėjo, matė jo beviltiškas pastangas, bet ne-

pakeitė pozicijų. „Argi gelbėtojai dėl nuobodumo nori matyt, kaip aš paskęsiu? Iki pat galo?" O gal...

„NELAIMĖN PATEKĘS HEROJUS DRAMOJE YRA POPULIARUS"

Tai — tiesa. Ir „n e k i e k v i e n a s n o r i p a d ė t i" — antra. Trečioji — kai kurie pajuda tik tavo linkme, šaukia kitus, padaro mažą manevrą irklu, bet skęstantis turi kaip nors išsilaikyti, padėt sau pačiam.

Ir jis tai padarė.

Jau gerokai prigėręs vandens, iš baimės išsprogusiom akim, vaikėzas matė artėjantį sielių šoną. Tai davė naujų jėgų. Po kelių stiprokų kraulio kirčių jis pasispyrė vandeny, čiupo artėjančią pliauską ir užmetė sunkėjantį kūną ant jos.

Spiaudydamas vandenį, jis taip sėdėjo, ilsėjosi ir žiūrėjo į tilto atramas, kurios artėjo tamsios ir grėsmingos žaibišku greitumu. Atrodė, sieliai šonu į jas atsitrenks! Jis tada skubiai ištraukė kojas iš vandens.

Riaumodami sieliai pračiuožė — keli centimetrai nuo atramų... Gera idėja novelei, galvoji.

5

Dabar susumuoji: ar buvo reikalingas antrasis vandens rezginys? Skendimas ir išsigelbėjimas, kaip priešingybė pastūmimui baseine? Ar gelbėtojai nenorėjo matyti, kaip skęsta žmogus? Beveik iki galo?

Žingsniuoji jau netoli namų ir galvoji, kad vaikėzas, kaip avantiūriniame filme, iš paskutinių jėgų stengėsi rašytojui — režisoriui *pratęsti* išsigelbėjimą ir tuo laiku padėt sau pačiam.

Mėgini viską surišti. Bet tau nesiseka...

Pirma, keistas namukas, apeitas naujųjų statybų, po to — gonkos ir tavo gimtojo priemiesčio mediniai namai. Teksaso žirgai ir avantiūrinių filmų idėja: teisybė ir drąsa priešą nugali. Staiga šlapias rankšluostis ir pastūmimas baseine! Kodėl? TAI GRIAUNA KONVENCIJAS! Be to, skendimas ir išsigelbėjimas (tu turi padėt sau pačiam! idėja?).

Galvoji dar: gelbėtojai ir režisoriai yra sadistai. Jie mėgaujasi, pratęsdami, žmogaus kančiom. Kas nori matyti ir gėrėtis gelbėjamo žmogaus pasispardymais, jei ne jie? Iki pat galo!

Tai baisu, tau atrodo.

Bet... gal visa tai nesirišąs, tik atsitiktinių momentų — minčių rezginys?

Lygiai kaip ir šis besibaigiantis, nuobodus pasivaikščiojimas.

Ir pro dekoratyvias egles pamatai savo namus.

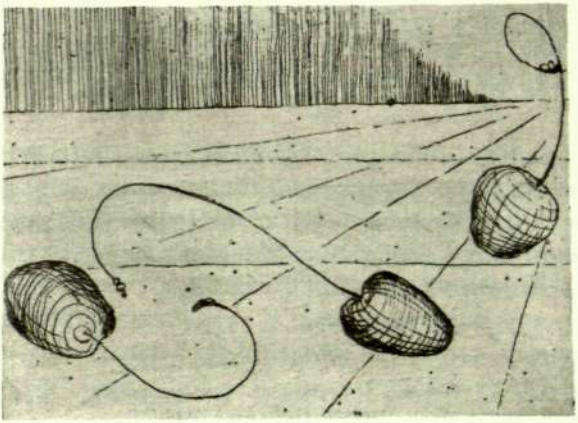

PIROTECHNIKA

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

Mergelės Marijos dienorašty, pradėtam rašyti nuo keturiolikos metų, randamos apysakos, sukurtos pagal laiko dvasią, kasdieninių įvykių aprašymai su pagražinimais, atitinkančiais paauglio sudėtingai polemikai, randami tam tikri apskaičiavimai, angelų vasarnamių piešiniai. Pirmieji puslapiai pagražinti rožėmis ir lelijomis. Randamos architravų diagramos, pagal kurias Palladio Vincenzoje pastatė žavingą koplytėlę. Į ją dar ir dabar iš visų Italijos kaimų keliais plaukia pamaldingieji.

Pačioj pradžioj Mergelė Marija aprašo nuotykius. Jie apibūdinami kaip prasidedą, kai saulė prasimerkusi nusuka savo raibuliuojančią galvą. Mergelė Marija pastebi, kad horizontas virsta rainu gaubtu, praradusiu savo monochromatiškus perėjimus, ir slegia tyvuliuojančius žemės pakraščius.

Mergelei Marijai atrodė, kad žmonės išbarstyti po perlamutro miestus, kad jie gyvena marmuro pilaitėse, kad laiptų variniai turėklai išsiraito taip, kaip susiveja vijoklių daigai, kad gyventojai glaustosi prie slidžių,

smulkiom mozaikom išmūrytų sienų ir liaunais pirštais brauko šiurkštesnes plytas, praryškinančias nišos pirmąją arką. Koklių lenktos rombinės nugaros, įspaustos pagal delnus, aplink lekuojančią patinuotą leopardo galvą pražiodytais nasrais, iš kurių, prasiveržus pro virpantį gerklės liežuvėlį, krenta elastingo gyvsidabrio vientisa srovė.

Mergelė Marija apgailestauja, kad stebinantys įvykiai, sudarantieji dienos eigą — susitikimas su skeltalūpėmis senėmis miške, užtikimas šulinių, kur svirtin nagais įkibę krankliai, žvilgančiose akyse atspindėdavo po du mažus lenktus peizažus, sakalai sidabriniais šalmais, mergaitės, paliekančios ant kiekvieno drebulės lapo po sutrupinamą ašarą — visos tos ezoteriškos ir švelnios anomalybės išdilo ir buvo atkartojamos statulose ir marionečių teatre.

Marija valgė pietus, sėdėdama kabančioj žalioj kėdėj. Kitoj pusėj žvynuoto stalo suposi šventasis Bernardas, tabaluodamas basom švariom kojom.

Sriuba nuleista iš viršaus balto porceliano vazoje su dangčiu, ant kurio balti vėžiai savo nejudančiomis žnyplėmis laikė nuogą Euridikės statulą. Euridikė pakelta ranka vėdinosi ovaliu veidrodžiu, atspindinčiu dainuojančio vyro galvą. Burna dailiai žiopčiojo, jisai, išvertęs savo aksomines eržilo šnerves, per vualį žvilgčiojo į Bernardą. Pačios dainos nesigirdėjo — tiktai tolimas bitės dūzgimas intervalais, atitinkančiais daininko burnos judesiam. Marija apvyniojo pirštus apie Euridikės vėsų baltą liemenį ir pakėlė sriubos indo dangtį.

Šventasis ištiesė ranką, paskendusią žalioje rankovėje, laikančią lėkštę, ir Marija šypsodamasi savo apšviestom lūpom įpylė jam sriubos. Ji pati užsigalvojusi

ilgai sukinėjo sunkų šaukštą, kol pagaliau panėrė gaubtą galvutę lėkštėn ir atsargiai, žiūrėdama spindinčion sidabrinėn papilvėn, pagaliau įspraudė tarp suglaustų lūpų, ir laikydama ją dantimis, nerijo. Kambarys sukosi, ir Marija nesiekdama grindų siūbavo.

Šventasis Bernardas pakreipė galvą ir žvelgdamas žemyn padėjo smakrą sau ant peties, perkryžiavęs ranką ir per krumplius nuleidęs pirštus taip, kad plaštakos šešėlis priminė lėkštą trikampį arba gulbės snapą. Aplink kaklą Bernardas buvo pasikabinęs sunkų chrizoberilą. Pati grandinėlė nebuvo aštri, bet Bernardui ją atsegus sprande likdavo gili žymė. Sages jis smeigdavo sau ne į odą, bet kairėje nuogos krūtinės pusėje lengvai atrandama paralelograminė mėlynė ir įsispaudęs sraigtelis — prisegimo komplikuotas mechanizmas. Jo vaikiški pirštai, apmaustyti didžiuliais žiedais, draudė jam greitai gestikuliuoti. Vos pakėlęs ranką šventasis pajusdavo žiedų svorį ir, nebaigęs plataus mosto, ją nuleisdavo. Trapų puodelį jis keldavo abiem. Pirma pasigirsdavo dzingtelėjimas — žiedai paliesdavo puoduko lukštą, tik paskum pirštų iškilę kauburėliai prilipdavo prie ąselės.

Rūkyti Bernardui nebuvo lengva. Pakėlęs cigaretę prie pravertų lūpų, pasukęs filtrą ir apvyniojęs jį vidinės lūpos minkštumu, Bernardas norėdavo pradaryti pirštus, palaikyti cigaretę vien lūpomis ir tik tada įtraukti dūmus, bet vieno žiedo smauglio nasrai apžiodavo kito avino ragų heliksą.

Savo dienorašty Marija retai aprašydavo visos dienos įvykius. Dažniausiai buvo aprašomi rytai — pabudimas, atskleidimas užuolaidų, kurių spalva ir sunkumas keisdavosi. Marija atskleisdavo melsvą tinklą dar gulė-

dama lovoje. Arba Marija, ranka laikydama rudo brokado uždangą, persisverdavo pro langą.

Mergelės užrašuose randami kambarių, salių ir bažnyčių dimensijų aprašymai. Savo netvarkingam įkaršty jinai apibūdina tinklinius skliautus, įvairias žoles, augančias šventiesiems po kojomis, dangaus imitacijas jaučių laikomose kupolose. Plačiau aprašomi salių interjerai, aktorių persirengimo kambariai, tamsaus medžio spintelė augštu, sunkiuose rėmuose paskendusiu veidrodžiu, siaurais giliais stalčiais, kuriuose mėtosi dieninio seanso bilietai.

Mergelė Marija buvo linkusi patirti mažąsias nelaimes, dažnai įsipiaudavo pirštą. Eidama koridoriais nusibrozdindavo petį. Visi tie susižeidimai smulkiai uždokumentuoti — įpiauto piršto antspaudas keliuose patamsėjusiuose kraujo lašuose. Gal būt, baisiausia žaizdos dokumentacija, tai antspaudas praskeltos kaktos. Mes įsivaizduojame Mariją lenkiant galvą lyg tai maldai ir liečiant sąsiuvinio lakštą prasivėpusiu smilkiniu.

Kai klasėje vaikai, užsiliūliavę svajonėm, rašalu piešdavo sau ant riešų apyrankes, delnuose voliutus, kuriuose buvo įrašyti paprasčiausi atpasakojimai, Marija mokyklos kieme suposi ir jos mėlyni ir balti platūs sijonai plevėsuodavo jai atlenkus galvą, kad net plaukai šluodavo žemę ir, įsisupusi iki nesaugumo, Mergelė pakildavo ir ilgu lanku šokdavo, pakibdama ore.

Marija mokindavo savo lėles šaudyti baltom strėlėm iš baltų lankų. Pačios mergelės širdis pavirsdavo į šviesų rubino kristalą. Lėlių širdys įspraustos tarp plaučių. Marija rašo, kad tai širdies formos kempinės, išmirkusios paskersto ėriuko kraujo pirmame nutekėjime.

Šventas Bernardas mokinosi, kaip nusilenkti karalienei. Dešinės rankos pirštai suspaudžia skrybėlės brylio kraštą, kairės pirštai suglausti pailgon kriauklėn. Dešinė koja paslysta priekin, kelias lenkiasi, skrybėlės susiraičiusi puri plunksna brūkšteli grindis ir ten užsiliepsnoja jo didžiulės meilės nenuslepiamas įrodymas. Karalienė, atėjusi taku, nusėtu augštom kinkuojančiom lelijom, įmerkusi savo siaurus pirštus iki riešo į lelijos praviras žiaunas ir iškėlusi kvapnią ranką, aplipusią skaisčiomis dulkėmis, ją ištiesia šventajam prie lūpų.

— Atleiskite, sumurma jisai, — atleiskite man, ir įsikniaubia į mėlyno satino srautą, susiklosčiusį apie karalienės neužčiuopiamus kelius.

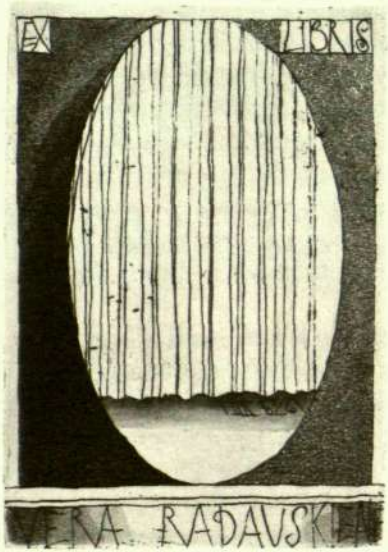

MITOLOGINIAI MODELIAI CIVILIZACIJŲ ANALIZĖJE

VYTAUTAS KAVOLIS

Aš galėčiau pradėti, sugrįždamas prie klausimo, kodėl mes skirtingai vertiname Prometėjų ir Šėtoną. Abu jie buvo, atrodytų, tos pačios rūšies mitologinės asmenybės: sukilėliai prieš nustatytą tvarką ir prieš dievus, kurie toje tvarkoje turėjo augščiausią vietą. Bet graikų civilizacija sukilėlį apvainikavo pagarba, o Viduramžiai jam priklijavo uodegą ir ragus. Kaip suprasti šį skirtingą sukilėlio temos traktavimą dviejų civilizacijų mitologijose?

Į šį klausimą yra du pagrindiniai atsakymai. Pirmasis kreipia mūsų dėmesį į šaltiniuose aprašytus Šėtono ir Prometėjaus *elgesio skirtingumus*, skirtingą jų sukilimo psichologinę motyvaciją. Prometėjus sukyla prieš nustatytą tvarką ne dėl to, kad jam pačiam ko nors trūksta, bet todėl, kad jis atjaučia tuos, kuriuos ta tvarka yra nuskriaudusi: žmones, iš kurių valdžia yra atėmusi ugnį

ir kurie todėl šąla ir skursta.[1] Šėtonas sukyla ne dėl to, kad esamoje santvarkoje kas nors kitas skriaudžiamas, bet todėl, kad jam toji santvarka neduoda, ko jis nori: jo kitus viršijančios šviesybės pripažinimo.[2]

Kitas esminis skirtumas: Prometėjus sukyla, siekdamas praktiško tikslo — duoti ugnį tiems, kurie šąla. Jam nesvarbu, kaip žmonės tą ugnį naudos, kaip jie integruos jo dovaną į savo pačių egzistencijos struktūrą. Prometėjus nenori pakeisti žmonių pasaulėžiūros, bet tik suteikti jiems priemonių siekti tų vertybių, kurias jie patys pasirinks. Savo pradinėje intencijoje Prometėjus yra technologinis, bet ne moralinis inovatorius.

Šėtonas, iš kitos pusės, nesirūpina praktiškais dalykais. Jo tikslas — pakeisti vertybių sąrangą, realybės definicijas taip, kad kas anksčiau buvo laikoma geru, būtų laikoma blogu, ir atvirkščiai. Šėtoniškoje sistemoje žmonių gyvenimo tikslus definuoja apaštalai, patiems žmonėms palikdami susirasti priemones, kuriomis tų tikslų siekti. Šėtonas yra moralinis inovatorius, indiferentiškas praktiškajai technologijai.

Šiais atžvilgiais Šėtonas ir Prometėjus yra visiškos priešingybės, ir klysta tokie filosofiniai kritikai, kaip Maurice Friedman, Melvillio kapitoną Ahabą, įspūdingai šėtonišką figūrą, interpretuodamas „moderniu Pro-

[1] Prometėjaus sociologiniam kontekstui vis dar dėmesio verta George Thomson, *Aeschylus and Athens: A Study in the Social Origins of Drama* (London: Lawrence & Wishart, 1946).

[2] Psichologinė Šėtono mito analizė yra Henry A. Murray, „The Personality and Career of Satan," *Journal of Social Issues*, 18 (October, 1962), psl. 36 - 54.

metėjumi".[3] Neteisus ir Lewis Feuer, kalbėdamas apie Markso „prometėjiškąjį kompleksą", ir Markso Prometėjuje tematydamas vien Šėtoną.[4] Nieko bendro su Eschilo Prometėjumi neturi ir Mary Wollstonecraft Godwin Shelley *Frankensteinas*, nors po jos knygos vardu ir užrašyta „modernusis Prometėjus". Žmogaus padaryto monstro įtikinamumą, žinoma, XIX amžiaus pradžioje, — o dar labiau šiandien, — yra padidinusios vis aiškiau matomos destruktyvios technologinės pažangos pasėkos. Nenuostabu, kad romantiškoji vaizduotė dažnai pakrypsta nuo technologinio inovatoriaus į moralinį revoliucionierių: nuo Prometėjaus į Šėtoną. Net ir Graikijoje jau buvo galvotojų, kaip Hesiodas ir Dionyzas Cinikas, kurie laikė Prometėjaus technologinius išradimus atnešusiais daugiau vargo negu naudos.

Antrasis atsakymas į klausimą, kodėl Prometėjus ir Šėtonas skirtingai vertinami, pabrėžia ne individų elgesio, bet šį elgesį vertinančių *civilizacijų skirtumus*. Žydų ir krikščionių tradicija turėjo, ir iš dalies tebeturi, tendenciją griežtai atskirti blogį nuo gėrio, siekdama iš žmogaus egzistencijos pašalinti blogio elementus ir užtikrinti jį pilnutiniam gėriui. Tokį blogio - gėrio santykio supratimą būtų galima pavadinti mobilizuojančiu arba reifikuojančiu: jis mobilizuoja žūtbūtinei kovai ir sustingdo, suabsoliutina moralines sąvokas.

Graikų civilizacijoje gėris ir blogis ne tik nėra griežtai atskiriami, bet jų tarpusavė sąveika yra gyvybės ir moralinio augimo sąlyga. Prisiminkime graikų civilizaci-

[3] Maurice Friedman, *Problematic Rebel: Melville, Dostoievsky, Kafka, Camus*, Rev. Ed. (Chicago: The University of Chicago Press, 1970).

[4] Lewis S. Feuer, *Marx and the Intellectuals: A Set of Post-Ideological Essays* (Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1969).

jos supratimą, kurį pasiūlė Nietzsche: įtampa tarp apoloniškųjų ir dioniziškųjų pradų, tarp klasiškos kontrolės ir nesuvaldomos ekstazės. Nesuvaldomos ekstazės atstovas, Dionizas, turi bruožų, kurie žydiškai krikščioniškoje tradicijoje būtų identifikuoti su Šėtonu: jo apsvaigintos moterys sudrasko savo kūdikius ir, praradusios protą, valgo jų mėsą.[5] Bet graikų civilizacijos kontekste Dionizas nėra blogio reprezentantas, o kūrėjas emocinių išteklių, kurių reikia racionaliajam, kontroliuotam, apoloniškam pradui išbalansuoti.

Kas žydiškos krikščioniškos tradicijos perspektyvoje yra griežtai atmestinas, izoliuotinas (o vėlesniais, „protingesniais" laikais beprotnamin uždarytinas) blogis, graikų kontekste yra motyvacinė energija, būtina civilizacijos gyvybingumui. Yra tam tikro panašumo tarp graikiškos idėjos — priešingybių tarpusavės priklausomybės — ir kinų Yin - Yang principo, priešingybių bendradarbiavimo. Tik kinams pagrindinės bendradarbiaujančios priešingybės nėra „gėris" ir „blogis", bet aktyvusis ir pasyvusis pradai; ir jų sistema nesikeičia, o yra, teorijoje, šiuo priešingybių bendradarbiavimu įamžinama. Graikams buvo, kaip ir visiems vakariečiams, svarbi „gėrio" ir „blogio" dimensija.

Pats vyriausias graikų dievas savy talpina „gėrio" ir „blogio" elementus. Paul Ricoeur žodžiais, „Dzeuso asmenyje. . . ‚blogojo dievo' problematika, nepadalinta

[5] Dionizo mito interpretacijai pateikia medžiagos Walter F. Otto, *Dionysus: Myth and Cult* (Bloomington: Indiana University Press, 1965); Philip E. Slater, *The Glory of Hera: Greek Mythology and the Greek Family* (Boston: Beacon Press, 1968); ir netiesiogiai Beatrice B. Whiting, "Sex Identity Conflict and Physical Violence: A Comparative Study," *American Anthropologist*, 67, No. 6, Part II (December, 1965), psl. 123 - 140.

dieviškojo ir šėtoniškojo vienuma, pasiekia savo augščiausio intensyvumo".[6] Kad gėris nugalėtų blogį nustatytoje tvarkoje ir pačiame Dzeuse, reikia blogio: būtent, nusikalstamo sukilimo prieš tą tvarką ir prieš joje dominuojančią galybę.

Prometėjaus sukilimas prieš Dzeusą graikams buvo „nusikaltimas", kai kuriais atžvilgiais panašus į Šėtono nusikaltimą. Prometėjus, tiesa, kaltinamas per didele meile žmonijai, bet taip pat nenuosaikumu ir baustina arogancija. Tačiau jei Dzeusas yra „blogasis dievas", tai Prometėjus yra „kilnusis nusikaltėlis", kurio elgesys kyla iš vidinės *dorybės*, protestuojančios prieš išorinės sistemos *neteisingumą* (ir nugalinčios nusikaltimo „kaltę").

Nei „blogojo dievo", nei „kilniojo nusikaltėlio" sąvokos nesuprantamos žydiškai krikščioniškos tradicijos rėmuose. Šios tradicijos pasąmoniniuose kloduose yra išlikusi senoji Babilono civilizacijos prielaida, kad sukilimas prieš nustatytąją tvarką yra „primityviojo chaoso" maištas prieš sukurtąjį pasaulį: nesuvaldytos gamtos, Tiamat, kuri „mus pagimdė" ir dabar „mūsų nekenčia", prasiveržimas. Į šitokį sukilimą tegalima atsakyti griežtesne įstatymo afirmacija, išvarymu iš rojaus, *love it or leave it*.

Esminis skirtumas tarp šių dviejų moralinių struktūrų yra šis: graikams (arba bent tiems graikams, kurie sukūrė Prometėjaus mitą) *moralinė santvarka vystosi sukilimais prieš ją*. Nors patys sukilimai ir „blogas" dalykas, jie reikalingi, kad moralinė santvarka, juos inkorporuodama, galėtų vystytis. Be tokių sukilimų net ir

[6] Paul Ricoeur, *The Symbolism of Evil* (Boston: Beacon Press, 1969), psl. 218.

teisėtoje santvarkoje įsigali valdžios sauvaliavimas ir žmonių skriaudimas.

Gėris ir blogis graikams nėra absoliutaus antagonizmo santykyje, mobilizacijos stovyje kovai iki „galutinio sprendimo", bet greičiau dialektiniame santykyje: gėris reikalingas blogio, kad pats nepagestų; blogyje yra gėrio augimo galimybių. Šį gėrio - blogio santykį vėliau išreiškė Goethe Mefistofelio aforizme: „Aš esu dvasia, kuri visada paneigia, kuri visada siekia blogo ir visada sukuria gerą". Toks gėrio - blogio santykio supratimas įkūnytas ir Freudo asmenybės sampratoje, ir nėra atsitiktinumas, kad graikiškas mitas užima tokį svarbų vaidmenį Freudo psichologijoje.[6a]

Šėtoniškajame universe moralinė santvarka yra jau iš esmės užbaigta ir nebesivysto, o tik *purifikuojasi*, išsivalo, inkvizicijomis ir teismais, iš savęs išskirdama sistemai priešingus elementus, juos izoliuodama, atsisakydama su jais turėti bet kokius ryšius, išskyrus kryžiaus karą iki galutinio pasidavimo. Šėtoniškoje sistemoje vystosi ne sistema, reaguodama į sukilėlį, bet tik paties sukilėlio asmenybė, ir būtent, — pagal oficialiąją versiją, parašytą Šėtono priešų, — tik blogyn.

[6a] Bet jei Freudo *teorija* dialektinė, jo pasiūlytoji terapinė *praktika* yra hierarchinė — ne ritualas, kuris apjungia antagonistus, bet žaidimas, kuriame silpnesnysis, t.y. „pacientas", pralaimi, t.y. esti transformuojamas, iš drauge kenčiančio ir vienas kitą analizuojančio bendrakeleivio į vien jame teegzistuojančią, izoliuotiną „problemą", „kompleksą" ar ką panašaus. Bet gal galima būtų „sielų gydymą", kiek jis iš viso reikalingas hierarchinės struktūros, suvokti graikiškai: psichiatrą kaip „blogąjį dievą", pacientą kaip potencialų „kilnųjį nusikaltėlį". Panašiai, mano nuomone, turėtų būti suvoktas ir normalus profesoriaus - studento ar vyresnės - jaunesnės kartos santykis.

Šėtonas pradžioje, Senajame Testamente, pasirodo, kaip Dievo funkcija, skirta išaiškinti silpnąsias vietas žmogaus moralybėje ir atkreipti Dievo dėmesį, ką reiktų laikyti nepatikimu elementu ir atitinkamai nubausti.[7] Būtų galima tolimesnę Šėtono evoliuciją svarstyti kaip medžiagą tezei, kad, kas savo karjerą pradeda, tyrinėdamas kitų lojalumą, tas pats galų gale pasidaro didžiuoju gundytoju. Bet mus domina kitas Šėtono asmenybės evoliucijos aspektas.

Šėtonas pradžioje yra absoliutus *tarnas*, valdininkas, totaliai apspręstas savo tarnybinės pozicijos. Jis neturi jokios savo paties galios, jokių pilietinių teisių, jokios nepriklausomos egzistencijos. Be savo viršininko jis yra niekas. Jis pajėgia tik būti labiau už savo viršininką negailestingas ir pabandyti užimti jo vietą. Tokia mitologinė asmenybė išsivystė Artimųjų Rytų absoliutinėse monarchijose, socialinėje sistemoje, kurią Karl Wittfogel yra pavadinęs „orientaliniu despotizmu".[8] Orientaliniame despotizme valdininko prievolė yra vien tarnauti, savo viršininko įsakymų nesvarstant.

Mezopotamijos despotizmą, kuriame vyravo karinės organizacijos klusnumo reikalavimas, galima būti priešpastatyti tradicinei Kinijai, kurią Wittfogel irgi laiko „orientaliniu despotizmu". Bet Kinijoje biurokratai turėjo savo luomo moralinį kodą, kuriuo jie definavo savo integralumą nepriklausomai nuo imperatoriaus reikalavimų ir kurio kriterijais jie galėjo net ir imperatorių pripažinti neteisiu ir jo atsisakyti. Nors praktiškai toks

[7] Rivkah Schärf Kluger, *Satan in the Old Testament* (Evanston: Northwestern University Press, 1967).

[8] Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (New Haven: Yale University Press, 1957).

teisėtas neklusnumas ir buvo retas dalykas, bet teoriškai ši galimybė buvo pripažinta. Sukilėlis Kinijoje todėl negalėjo būti suvoktas Šėtono pavidalu. Ir jokia šėtoniška mitologija neišsivystė Kinijoje iki devynioliktojo šimtmečio ir kontakto su Vakarais. Gali būti, kad, neturint šėtoniškos mitologijos, ir šėtoniškas elgesys Kinijoje buvo retesnis negu Vakaruose. Bet jei tradicinė kinų civilizacija neturėjo Šėtono baimės, ji negalėjo įsivaizduoti nei Prometėjaus drąsos.

Prometėjus į legendas ateina visai skirtingai negu Šėtonas: kaip *nepriklausoma* būtybė, kaip vienas iš dievų, kurio egzistencija nepriklauso nuo niekieno kito malonės. Jis turi savo paties galią, savo paties valią, ir savo paties žinojimą. Ypač įdomu, kad Prometėjus žino tai, ko nežino Dzeusas, — būtent, būsimojo Dzeuso pralaimėjimo paslaptį, — ir jo sukilimas remiasi tuo žinojimu, t.y. teorija, tobulesne už augščiausios valdžios turimąsias teorijas. Šėtonas, atrodo, nežino nieko, ko Dievas nežinotų. Šėtonas, tur būt, žino mažiau negu „visažinantis" Dievas: t. y. jo sukilimas remiasi ignorancija.

Prometėjus nuo pat pradžios turi galią ir supratimą elgtis kaip nepriklausomas veikėjas. Pradžioje jis, titanų maišto metu, apsisprendžia už Dzeusą. Vėliau jam šauna galvon mintis iškrėsti augščiausiai būtybei pokštą, pakeičiant jai skirtoje aukoje mėsą į kaulus ir taukus.[9] Prometėjaus moralinė evoliucija prasideda, kai jaunasis pokštininkas pajunta savyje simpatiją žmonėms, kurie

[9] Apie paraleles tarp Prometėjaus ir Amerikos indėnų trickster gods, ž. Karl Kerényi, "The Trickster in Relation to Greek Mythology," in Paul Radin, *The Trickster: A Study in American Indian Mythology* (New York: Philosophical Library, 1956), psl. 180-182.

badauja ir šąla. Tada tik jis pavogia ugnį. Bet prometėjiškos psichologijos supratimui, identifikavimui tų aplinkybių, kuriose ji turi daugiausia galimybių išsivystyti, esminis dalykas yra įsisąmoninti, kad Prometėjus yra nuo pat savo sąmoningos egzistencijos pradžios, t.y. nuo savo jaunystės *įpratęs pats apspręsti savo veiksmus ir turi pakankamai galios ir žinojimo tai padaryti.* Devynioliktojo amžiaus kategorijomis tariant, Prometėjus yra britų pilietis ar Thomas Jeffersonas; Šėtonas yra caro valdinys, net ir savo sukilime (ar, teisingiau tariant, savo sukilime labiau negu bet kada) apsprendžiamas vergo psichologijos.

Dvyliktajame amžiuje Vakarų Europos šį sykį jau sekuliarinėje mitologijoje pasirodė dar vienas sukilėlio tipas, nepanašus nei į Šėtoną, nei į Prometėjų, bet būdingas vėlesniam Vakarų civilizacijos vystymuisi. Turiu galvoje Tristano legendą.[10] Prancūziškasis Tristanas yra truputį panašus į graikų Dionizą: jie abu yra emociniai sukilėliai, abu su meniniais (šokio - muzikos) polėkiais, abu sukyla tik apsvaigę, ir abu sukyla ne prieš galios sistemą, kaip buvo sukilę Šėtonas ir Prometėjus, bet prieš gyvenimo rutiną, prieš „racionalizaciją". Jų abiejų sukilimus todėl galios sistemą kontroliuojantiems lengva eksploatuoti. Graikijoje Dionizo kultą rėmė tironai, norėję įgyti populiarumo žemutinėse klasėse, kurios Dionizą garbino. Modernioje visuomenėje Tristano - Izol-

[10] Vėliausia Tristano legendos medžiagos apžvalga — Sigmund Eisner, *The Tristan Legend: A Study in Sources* (Evanston, Northwestern University Press, 1969). Legendos klasikinė versija tačiau turėtų būti lokalizuota ir kontekste to socialpsichologinio proceso, kuris buvo apėmęs Vakarų Europą tuo metu, kai šioji versija formavosi. Colin Morris, *The Discovery of the Individual, 1050 - 1200* (New York: Harper & Row, 1972).

dės modeliu pagrįsta pseudoromantinė literatūra būdavo naudojama nukreipti, kaip pasakytų smulkiamarksistiniai sociologai, proletariato dėmesį nuo klasių kovos.

Ir Dionizas, ir Tristanas sukyla prieš nusistovėjusią tvarką tik „privataus gyvenimo" plotmėje, ir jų sukilimai turi implikacijų tik asmeniniams santykiams ir emocijų struktūrai, bet ne politinei ir ekonominei santvarkai, kaip turėtų šėtoniški ar prometėjiški sukilimai. Ir Dionizas, ir Tristanas sukuria emocinius išteklius situacijose, kuriose šie ištekliai be jų veiklos, gal būt, nebūtų atsiradę. Bet Dionizas iššaukia ekstazę kolektyve, kurį galima pavadinti „laikina garbinančiųjų bendruomene", ir šis kolektyvas sukasi apie centrinės būtybės — tuo pat metu režisieriaus ir aukos, tarytum Antano Škėmos, — egzistenciją ir nuo jo priklauso. Tristanas veikia individualiame dviejų, savo tarpe lygių žmonių santykyje. Čia ir yra moderniosios civilizacijos mitologinė naujiena.

Anksčiau nagrinėtuose sukilėlių modeliuose nebuvo *lygiųjų santykio* sukilimo procese: Prometėjus savo sukilime yra vienišas, pajėgus veikti pats iš savęs, net, gal būt, nereikalingas kitų dėkingumo; Šėtonas yra pretendentas į vadovavimą minioms, kuriose neegzistuoja jokia išskiriama individualybė; Dionizas veikia kolektyvinėje ekstazėje, apsuptas moterų, atitinkančių šiandieninėms *groupies*. (Didžiosios mitologijos pasikartoja: sykį kaip tragedijos, kitą sykį kaip farsai.) Tristano sukilimas vyksta kontekste, kuriam graikų mitologijoje dar nebuvo vietos: asmeniniame santykyje tarp išskiriamų ir vienas kitam vadovauti nesikėsinančių individų.[11]

[11] Tokį santykį graikai galėjo vėlesniame negu jų mitologijos kūrimosi periode įsivaizduoti filosofiškai, „draugystės" sąvokoje

Lygiųjų sukilimas, kuriam niekas nevadovauja, bet kuris su savimi atneša istorijoje naują gyvenimo principą, yra didysis moderniųjų amžių įnašas į sukilėlių mitologijos evoliuciją.[12] Mes jau beveik galime išgirsti Prancūzų Revoliucijos šūkius aristokratiškoje XII a. užuomazgoje.

Ką tačiau turėtų reikšti aplinkybė, kad Tristano legendoje sukilimas prieš paprotį, sutvirtintą kontraktu, kyla ne iš asmenybės vidaus, natūralaus biografinio proceso, bet iš išorinės jėgos, cheminio agento — meilės vaistų, kuriuos Tristanas ir Izoldė atsitiktinai, ne jiems skirtus, išgeria ir po to jau jų galios yra taip totaliai valdomi, kaip tebūna valdomi mechanizmai? Ką reiškia faktas, kad prototipiškasis Vakarų romantiškas herojus yra „atsitiktinis sukilėlis", sukilėlis ne iš savo valios, varomas jėgos, kuri nieko bendro neturi su jo sąmoningumu? Kurio „teorinis pažinimas" ribojasi žinojimu mito, paaiškinančio jo automatizmą? (Bet kiti jo aplinkoje nė to nežino.)

ir kai kuriais atvejais, ypač epikuriečių sąjūdyje, jį net praktikuoti. Bet epikurietiška draugystė turi daugiau „pasitraukimo" ir mažiau „sukilimo" elementų negu Tristano legenda, ir ji atrodo kolektyvine, neindividualizuota draugyste, kurioje beveik nesvarbu, kas su kuo susitinka epikuriečių „Sode", kuriame „visi skirtumai numetami" ir „suaugę ir vaikai, vyrai ir moterys, vergai ir laisvieji susijungia bendrai draugystei". John Ferguson, *Moral Values in the Ancient World* (London: Methuen & Co. Ltd., 1958), psl. 72. Kažin ar epikuriečių Sodas smarkiai skyrėsi nuo šiandieninės lietuviškos smuklės.

[12] Lygiųjų sukilimų yra buvę žemdirbių „revoliucijose", bet jos, tiek Kinijoje, tiek Vakaruose, — civilizacijose, kuriose, atrodo, tokių „revoliucijų" buvo daugiausia, — paprastai buvo nukreiptos į reikalavimą atstatyti *senas*, papročio pašventintas gyvenimo formas.

Galima, gal būt, aiškinti, kad emocijos automatizacija, įvykstanti Tristano legendoje, yra Šėtono darbas — arba, tiksliau, pasėka krikščioniškojoje tradicijoje įsitvirtinusios tendencijos griežtai atskirti gėrį nuo blogio, siekiant tuo būdu iš žmogaus egzistencijos pašalinti blogio elementus ir užtikrinti jį pilnutiniam gėriui. Tristano legendoje tačiau „gėris" ir „blogis" iš moralinių tampa emocinėmis kategorijomis: joje (kaip vėliau Baudelairo egzistencijos sampratoje, Heideggerio pasaulėjautoje, šiandieninėje Roszako ir Charles Reicho publicistikoje) gėris yra privati, savyje suspenduota *emocija*, o blogis — objektyvusis pasaulis, organizuota darbo, pareigų ir politinių sprendimų *praktika*. Tristano legendos tema, kaip de Rougemont yra aiškinęs, yra pasaulio atmetimas, kad siela galėtų būti laisva: heretiška idėja, turinti savo tiesioginį šaltinį dvyliktajame amžiuje Vakarų Europoje išplitusiuose neomanichėjiškuose sąjūdžiuose, kurie laikė medžiaginį pasaulį Šėtono kūriniu.[13] (Pozityvizmas, įskaitant šiuo atžvilgiu ir „mokslinius" socialistus — šio modelio inversija: „sielos" atsisakymas, kad „pasaulis" galėtų būti išlaisvintas.)

Tarp emocijos ir objektyvaus pasaulio Tristano legendoje nėra to dialektinio ryšio, kurį vėliau pajuto vokiečių ir anglų romantikai, nuo Schillerio iki Shelley, „paveldėję iš radikalaus protestantizmo rimtą ir sąžiningą dvasią",[14] kuri ir tapo šios dialektikos rišamąja

[13] Denis de Rougemont, *Love in the Western World*, Rev. Ed. (New York: Pantheon, 1956).

[14] M. H. Abrams, *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature* (New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1971), psl. 428 - 429. Šiuo atžvilgiu romantikai griežtai priešingi vėlesniems literatūriniams „modernistams", kaip prancūzų simbolistams ir t.t.

jėga. Bet viduramžiškos krikščionybės formuotoje pasaulėjautoje santykis tarp gėrio ir blogio, su retom išimtim, tegalėjo būti mobilizuojantis arba reifikuojantis, ir Tristano legenda mobilizuoja kovai už privačią emociją ir prieš objektyvųjį pasaulį, ir sustingdo, suabsoliutina šias sąvokas — objektyvųjį pasaulį ir emociją.

Šitaip suabsoliutinus emociją, žmogus, kuris yra jos valdomas, tampa pats sau svetimu, „daiktu", valdomu jėgos, kuri nebeturi nieko bendro su kitais jo paties egzistencijos aspektais.[15] Siela, atitrūkusi nuo pasaulio, tampa „mechanišku žaislu". Šitaip, man atrodo, reiktų interpretuoti ir „meilės vaistų" totalizmą Tristano legendoje, ir egzaltuotą jos liūdesį. Modernaus žmogaus susvetimėjimas, — mums sufleriuoja legenda, — prasidėjo ne su pramonine revoliucija, ir ne su Dekartu, ir ne su privačia nuosavybe; „praradimo simfonijai" pakilo uždanga, heretikų ir scholastikų amžiuje, su emocijos atskyrimu nuo kasdieninio gyvenimo struktūros ir jos transformacija į mechanizmą, sustingdantį ir jos siuntėją ir gavėją į figūras, užprogramuotas ritualiniam šokiui nesuprantamos bažnyčios bokšto laikrodyje.[16]

Bet gal Tristano legenda yra psichologinės tikrovės, atsiskleidžiančios moderniųjų amžių angoje, misinterpretacija? Kanoniškojoje legendos versijoje, sukurto-

[15] Plg. Ernest G. Schachtel, „On Alienated Concepts of Identity," in Erich and Mary Josephson, *eds.*, *Man Alone: Alienation in Modern Society* (New York: Dell, 1962), psl. 73 - 83.

[16] Reikia tačiau turėti mintyje, kad modernioji emocijos evoliucija *prasidėjo* su šiuo jos „sudaiktinimu". Iki XII a. viduramžiai privačiuose santykiuose pažinojo maždaug tiek emocijos, kiek prez. Niksonas savo politikoje. Evoliuciniai šuoliai dažnai prasideda su šitokiais „iškreipimais" ar organinio proceso mechanizacijomis.

je XII amžiuje, randame *abipusiškumą be spontaniškumo (ir todėl be kitimo), individualizmą be apsisprendimo (ir todėl be atsakomybės).* Ar galėjo kas nors šitaip interpretuoti besiformuojančios Vakarų civilizacijos emocinę dinamiką, — t.y. Abelardą, — kaip tik koks nors karališkojo dvaro konfucionistas, giliai paveiktas, bet nieko nesupratęs, kas darosi? Kinų galvojime stipri emocija visada buvo pašalinė jėga, užvaldanti žmogų iš lauko, jį „perimanti", bet ne jo paties vidinės dinamikos produktas.[17] Šią poziciją užima ir Tristano mito klasiškoji versija, nors jos keltiškuose šaltiniuose tos temos dar nebuvo.

Tristano mitui būdinga, kas Vakarų civilizacijai apskritai yra svetima: statiškas, nekintantis charakteris. Nuo to momento, kada jį ištinka vaistų smūgis, nebėra jokio tolimesnio vystymosi Tristano asmenybėje. Tai ir yra emocijos mechanizacijos pasėka. Bet jo personalistinio sukilimo eigoje nesivysto nei socialinė santvarka, kurioje jis egzistuoja. Jinai irgi tampa „daiktu" jo aplinkoje. Tristano legendoje *niekas* nesivysto: nei asmenybė, nei aplinka. Tuo ji panaši į kolektyvistinį emocinio sukilėlio variantą — graikiškąjį Dionizo mitą. Dionizo veikimas periodiškai kartojasi, kolektyvinė ekstazė įsiveržia į „normaliąją" gyvenimo struktūrą, ją laikinai paneigia, ir praeina, — ir vėl viskas sugrįžta į senąsias vėžes. Skirtumas tik tas, kad Dionizo išreiškiamas kolektyvinis stovis nuolat prisikelia (mitas nesirūpina, kas atsitinka su to stovio pagautaisiais), o Tristanas ir Izoldė, vienkartiniai individai, miršta sykį ir galutinai.

[17] Lucian W. Pye, *The Spirit of Chinese Politics: A Psychocultural Study of the Authority Crisis in Political Development* (Cambridge, Mass.: The M. I. T. Press, 1968), psl. 156.

Ciklišķas charakteris būdingas ir Šėtono mito loginei struktūrai. Jei Šėtonui pasisektų, jis nepakeistų galios struktūros, bet tik jos okupantą: jis nori pats užimti augščiausios valdžios vietą, bet nė kiek nepaneigia tokios valdžios teisės viską tvarkyti, kaip ji nori. Šiame procese kinta, degeneruojasi, tik paties sukilėlio asmenybė, — nesvarbu, ar jam pavyksta galią laimėti ar ne, — o despotiškos sistemos palieka, kaip buvusios, ir (jei jose neišsivysto kas nors naujo, šėtoniškai sistemai svetimo) periodiškai gimdo vis naujus šėtoniško tipo sukilėlius.

Pagrindiniu kontrastu šiems trims sukilėlio modeliams yra Prometėjaus legenda. Jos eigoje *viskas* vystosi: ir veikianti asmenybė, ir sistema, kurioje ji egzistuoja. Prometėjaus mitas yra iššaukimas keturiems istorijoje įtakingiems ideologiniams modeliams, kuriuos visus būtų galima pavadinti patologiniais. Patologinėmis čia laikysime tokias galvojimo struktūras, kurios lengvai leidžiasi panaudojamos pateisinimui veikłos, naikinančios kitus arba griaunančios paties veikėjo egzistenciją. Pasvarstysime keturis tokius patologinius galvojimo modelius: hierarchinį, dualistinį, monadišką ir monistinį.

Hierarchiniame modelyje individai santykiauja kaip sprendžiantys vadai ir klusnūs pasekėjai. Kas vadovauja, yra apdovanotas „neklaidingumu" ir neturi reikalo atsižvelgti į „žemutiniųjų sluogsnių" interesus ir galvojimą. Šis modelis buvo tvirčiausiai įsigalėjęs Indijos kastų sistemoje, — kur apskritai nebuvo galima įsivaizduoti teisėto būdo jam paneigti, — bet jį randame ir kitur: Jehova - Jobas, Stalinas - Bucharinas, „tauta susideda iš mažų vaikų, kuriems jų uždavinius (ir nusikaltimus) paskiria imperatoriaus patarėjai". Prometėjus ne tik nepaklūsta teisėtai valdžiai, bet ir parodo, kad tos valdžios

hierarchinis principas — totalaus klusnumo reikalavimas — yra, prieš jo sąžinę, neteisėtas.

Dualistiniame galvojimo modelyje randame griežtą priešingų kategorijų, kaip gėrio ir blogio, atskyrimą ir kovą tarp jų iki „galutinio sprendimo", t.y. priešingos pusės sunaikinimo arba tokio represavimo, kad ji nebepajėgtų priešintis. Šis galvojimo modelis buvo stipriausiai išvystytas Persijos, Artimųjų Rytų ir postklasiškoje Vakarų civilizacijoje; jis nebūdingas Indijai ir Kinijai. Dievo ir Šėtono santykio (kosmose, visuomenėje ir savo paties asmenybėje) paradigma yra, gal būt, geriausiai pažįstamas šio modelio variantas, bet jis yra kurį laiką dominavęs ir komunistinės sistemos — „laisvojo pasaulio" santykių supratimą ir jo pėdsakų randame daug kur kitur.[18] Prometėjus ne tik suabejoja savo aplinkoje galiojančiomis „gėrio" ir „blogio" sąvokomis, bet, įvykdydamas „kilnų nusikaltimą", kvestionuoja patį gėrio ir blogio skirtumo absoliutumą.

Monadiškame, arba atomistiniame, galvojimo modelyje kiekvienas individas juda savo paties energija, neturėdamas reikšmingo santykio su kitais tokiais pat individais. Leibnizo žodžiais, monadas neturi „langų" į kitus, tik pro juos visus veikia, vienaip ar kitaip suvoktas, aktyvumo principas. Šis modelis — žinomas graikams, apčiuopiamas ir Tristano legendoje — ypač „išsigrynino" (apsivalydamas nuo ankstyvesnės, viduramžiškos „sielų bendruomenės" prielaidų) klasikinio libera-

[18] Trivialus pavyzdžiukštis: „Tiesa, iš mūsų jaunimo reikalaujama neišsižadėti tautinės, religinės ir konservatyviosios moralės principų; šių principų išsižadėjęs jaunimas lietuvių tautai būtų visiškai bevertis ir nereikalingas". *Vienybė*, 1973 birželio 15.

lizmo ir kapitalizmo amžiuje, kada dominuojanti socialinė teorija skelbė, kad žmonių tarpusavius santykius tvarko utilitarinių kalkuliacijų kriterijus. Bet Prometėjus pasikeičia, pajutęs savyje kitų kentėjimo atjautimą, iš nerūpestingo pokštininko į technologinį inovatorių ir pagaliau į sukilėlį, reikalaujantį, kad augščiausioji valdžia atsisakytų savo iki šiol vykdytų neteisybių. Jeigu spontaniškai pajusto ryšio su kitais pasėkoje, be jokių chemikalų ir kitokių burtų pagalbos, šitaip išsivysto asmenybė, reikšmingo santykio galimybę tenka laikyti įrodyta, — kad ir kaip retas jis būtų kasdienybėje.

Monistiniame galvojimo modelyje prileidžiama, kad visa, kas egzistuoja, yra vienos galutinės tikrovės išraiškos: neapsimoka todėl eikvoti energijos bandant pakeisti išorines detales, nes dalykų esmė visvien pasiliks amžinai ta pati — pažiūra, būdinga daugumai Indijos ir Kinijos filosofijų ir dažna žemdirbių ir biurokratų galvojime. Prometėjus parodo, kad individo sukilimu prieš egzistuojančią moralinio universo struktūrą toji struktūra esmiškai pasikeičia: tik sukilimo prieš jį pasėkoje Dzeusas supranta, kad moralinis jautrumas privalomas ir augščiausiajai valdžiai, jai net labiau negu kitiems. Individo akcija pakeitė moralinio universo struktūrą, ir todėl apie šį universą nebegalima galvoti monistinio modelio rėmuose: visata *nėra* iš vieno gabalo ir amžinai ta pati.

Prometėjaus mitas, vienintelis iš čia nagrinėtųjų, yra evoliucinis, o ne ciklinis: iš jo išsivysto *išliekančios vertės* pasikeitimas tiek veikėjuje, tiek jo aplinkoje. Ir jis nėra vien Vakarų civilizacijos mitas, bet pagrindinis žmonijos moralinės evoliucijos modelis. Tačiau su graikams būdingu ribotumu: ten, kur vėliau prabilo gelminė jausmo ir sąmoningumo dialektika individualizuotame

žmogiškame santykyje, Prometėjus liko blankus, vien „žmonijos apskritai" draugas: jis dar neturėjo privataus gyvenimo reikšmingumo sąvokos.

Gal vertėtų šią paskaitą užbaigti klausimu, ar Prometėjaus mito išblėsimas šiandieninių vakariečių vaizduotėje turėtų reikšti, kad moralinei evoliucijai, kompiuteriais ginkluotų technokratų amžiuje, pradeda pristigti vidinės ugnies? Socialinės psichologijos plotmėje būtų galima klausti: Ar prometėjiškoji sistema prieinama tiems, kurie *nėra* (kaip buvo Prometėjus, ar John Stuart Mill, ar Aleksandras Hercenas) asmeniškai nepriklausomi privilegijuotos klasės nariai? Gal žmonėse, kurie visą savo gyvenimą buvo „gaminami" įvairiose biurokratijose ir fabrikuose, prometėjiškasis impulsas negali įsižiebti?

Civilizacijų analizės plotmėje peršasi klausimas: Ar savo evoliucijoje modernioji civilizacija yra pasiekusi tokios fazės, kada visi mitologiniai modeliai, kuriais buvo tvirtinamas žmonių galvojimas apie save ir apie kitus, palieka arba akademinių studijų objektu arba pasitraukimais iš pasaulio, kurį sudaro Watergate riteriai, multinacionalinės korporacijos, ir Brežnevas? Gal vietoj kurią nors specifinę patirtį tirštai sukaupiančių mitologinių modelių šiandien ieškoma galvojimo kategorijų, kurios „prasišviečia" taip, kad patirtis jose neužkliūva?

Istorija dar gali į šiuos klausimus atsakyti, prastumdama po mūsų durims Bertoldo Brechto parafrazę: „Tu gali nesidomėti mitologiniais modeliais, bet mitologiniai modeliai domisi tavimi".

BLOGIO VEIDAI TRIJOSE LIETUVIŲ DRAMOSE

ALGIRDAS LANDSBERGIS

„Kaip maras, teatras yra Blogio metas, tamsiųjų jėgų triumfas". Kas Antrojo pasaulinio karo išvakarėse pagalvojo, kad šis prancūzų teatro vizionieriaus ir genialaus pamišėlio Antonin Artaud posakis pasirodys toksai pranašiškas ir po poros dešimtmečių pavirs kūnu ant tiekos daugelio scenų? Šiandienos teatras dažnai artimesnis Senekai negu Eschilui, jokūbiečiams (Jacobeans) negu Šekspyrui. Vien JAV avangardinio teatro tamsiojoje papilvėje knibžda eilės Drakulų ir kitokių šėtoniškų figūrų. Kai statomi klasiški veikalai, kuriuose susikerta Blogis ir Gėris, kaip pvz. *Karalius Lyras* ar net *Vasarvydžio nakties sapnas*, Gėrio pajėgos sumažinamos ar visai išjungiamos, idant alchemiškai išsunkus grynąjį Blogį.

Šiame 1960 - 1970 m. pasaulinės scenos fone ypač įdomiai suskamba trys scenos veikalai išleisti Lietuvoje 1971 metais: Justino Marcinkevičiaus *Katedra*, Juozo Glinskio *Grasos namai*, ir Kazio Sajos *Šventežeris*. Juos visus gaubia tirštas Blogio problemos šešėlis; jų dramatinė dinamika didele dalimi remiasi Blogio šešėliavimais

ir apraiškomis. Koks tų veikalų santykis su Artaud renesansu ir jo mokiniais Vakaruose? Kaip juose panaudojami tradiciniai ir naujieji Blogio vaizdavimo būdai? Kaip Blogio problema kristalizuojasi dramінėse ir sceninėse formose? Koks autorių nusistatymas Blogio atžvilgiu? Tai tik keli iš daugelio svarbių klausimų, kuriuos užmena minėtieji trys lietuvių dramos veikalai.

Pradėkime su *Katedra*. Jos fabula vystosi XVIII a. pabaigoje — dalijimų, sukilimų, Lietuvos - Lenkijos Respublikos suirimo laiku. Kad skaitytojui ar žiūrovui neliktų jokios abejonės apie veikalo temą, ją pačioje pradžioje nusako žibintininkas Motiejus: Tamsa prieš Šviesą, Gėris priešais Blogį. Patsai Dievas nustatė šią aiškią ribą ir perskyrą, bet žmogus ėmė ir sumaišė tas svarbiąsias priešingybes. Pasėkoje, aiškina Motiejus, Vilnius virto Šėtono „sostine", Blogio „duobe". Dramai prasidedant, Šėtonas Vilniuje galingesnis už Dievą — padėtis giminiška manichėjinės filosofijos pasaulėvaizdžiui: visuotinis Gėris radikaliai atskirtas nuo visuotino Blogio, pasaulis kaip nepaprastai galingo Šėtono viešpatija.

Galingasai Šėtonas sunaikino ir senąją Vilniaus Katedrą. Miestui reikia naujos Gėrio šventovės, šventumo santalkos amžinoje kovoje tarp Šviesos ir Tamsos. Ją statyti tenka buvusiam baudžiauninkui Laurynui Stuokai. Jis ką tik sugrįžęs iš Apšvietos Europos, persisunkęs jos idėjomis. Apšvietos simbolis gi yra šviesa, žmogiškojo proto spindesys. Todėl jo uždavinys ne tik svarbus bei prasmingas, bet drauge ir paprastas. Statyti Katedrą reikš kurti Šviesą: „Šviesos, daugiau šviesos"! (Tą akimirką jis panašus optimistiškiesiems graikams, kurie III - IV a. tikėjosi sutuokti graikiškąjį proto kultą su krikščioniškojo Apreiškimo paradoksais.)

Koksai naivus, dramai vystantis, pasirodo Lauryno

nesudėtingas optimizmas, pasitikėjimas Šviesos galia! Prie Šviesos - Tamsos kontrasto dabar prisijungia Talento ir Galios priešingybė. Galios atstovas yra vyskupas Masalskis, Lauryno mecenatas. Tai jiedu, Galios ir Meno sąjungininkai, drauge pastatys Katedrą. Tačiau jų sąjunga pasmerkta žlugti. Masalskis pasirodo esąs nepilnas, netobulas platonistas, amoralus Grožio mylėtojas, sėjąs Blogį, kur jis bežengtų. Jis suvedžioja Lauryno mylimąją, baudžiauninkę Teresę, ir sunaikina savo neteisėtą kūdikį. Pagaliau, jis patsai susinaikina ir prisideda prie Lauryno sužlugdymo.

Marcinkevičius, matyt, nenorėjo, kad jo Masalskis pavirstų vienaspalviu Blogio įkūnėjimu, stereotipine pabaisa, panašia į machiaveliškus renesanso vyskupus jokūbinėse dramose, ar į kai kurių sovietinių filmų dvasiškius. Autorius nuolat praskleidžia vyskupo oficialiuosius rūbus, nuogina jo žaizdas bei kančias, trumpam paverčia jį filosofu - karaliumi, Didžiuoju Inkvizitoriumi, ir vienoje scenoje — net Dievu. (Sąžinės kankinamas, Masalskis, apkaltina Dievą, davusį jam ne kūną, „o gyvatyną, beknibždantį visokiais geiduliais", ir tuomi dalyvavusį jo nuodėmėje — vyskupas aiškiai nepatenkintas laisvos valios doktrina.)

Laurynas netrukus supranta, kad parduodamas savo meną galiūnams jis dvasiškai nusižudė. Masalskis pasirodo esąs „Valdžia", o ne „Idėja". Architektas tapo moliu Masalskio rankose, kurio žodžiais:

> Tu reikalingas man, nes talentingas.
> Aš per tave įamžinu save
> Ir tavo rankom sau kuriu paminklą.

Dabar Laurynui įsakoma, ką kurti ir kaip kurti. Jisai praregi, kad jis pats ir kiti menininkai yra pavirtę „kur-

tizanėmis", tarnaujančiomis galiai, kuri skleidžia Blogį šnipais knibždančioje visuomenėje. Sukilimas tėra vienintelė išeitis. Stodamas prieš Masalskio estetizmu pridengtą nihilizmą, Laurynas perkuria save, tapdamas kenčiančiu, prometėjišku menininku - kovotoju. Grožis, Laurynas paskelbia, gimsta kovoje priešais Blogį, ir todėl „Lyra privalo vėl lanku pavirsti". Negana to, Grožis turi būti sutuoktas su Tiesa; naujoji katedra, jo *magnum opus*, turi įkūnyti tiesą:

> O jei bent vienas melo akmenėlis
> Į pamatus paklius — tai vargas jai.

Ir, pagaliau, naujasis Tiesos ir Grožio junginys turi išaugti ant Tėvynės pamatų — idėja, perskrodžianti Lauryno sąmonę, sąmokslininkams susibūrus katedros rūsyje, kur Laurynas atranda savo tautines šaknis.

Ar naujoji šviesa - sukilėlė nugali tamsą? Sąmokslininkai susekami, Lauryno likimas blogesnis už mirtį. Jo bendrininkus pakaria, o jį paleidžia su gėdinga amnestija. Jo draugai pasmerkia jį, kaip išdaviką. Jis įsijungia į sukilimą prieš rusus, bet netrukus nusivilia jo veiksmais ir tikslais. Vaidinimui baigiantis, scena grimsta tamson: „Grėsmingai auga kanopų bildesys... Kardo kirtis į smuiką... Lėtai leidžiasi gaisrų pašvaistės nušviesta uždanga".

Paskutiniai dramos sakiniai pasigirsta iš Moters lūpų. Senajai katedrai sugriuvus, jos sūnelis buvo palaidotas po griuvėsiais, ir nuo to laiko ji kasnakt aprauda jį. Jos archaiškoje, likimą priimančioje raudoje — vienaime svarbiųjų dramos leitmotyvų — galima įžiūrėti kontrapunktą Lauryno išvedžiojimams, pagrindžiantiems jo kovą prieš Blogį. Katedrą, patį meną, pasak jo, rei-

kia ginti, net jei jie tebūtų iliuzijos. Tačiau, ar meno tęstinumas, ar Lauryno *exegi monumentum*, gali atpirkti vienintelio nekalto kūdikio mirtį?

Ir taip drama, prasidėjusi pamokslėliu apie kovą tarp Šviesos ir Tamsos, baigiasi tamsybėje. Uždangai leidžiantis, scena ne tik tamsi, bet ir tuščia — be skambių atsakymų, patogių sprendimų. Net ir Tėvynė, „vienintelė kolona", prie kurios Laurynas šliejasi pabaigoje, gali pasirodyti tesanti žaltvyksle.

Kai *Katedrą* dar galima priskirti šilerinių filosofinių dramų genčiai, svarstančių svarbias etines problemas platoniškosios Tiesos - Gėrio - Grožio trejybės dvasioje ir besiremiančių poetizuotu dialogu, *Grasos namai* įveda mus į skirtingą pasaulį. Vyriausias veikėjas čia irgi menininkas — Strazdas — konflikte su valdžia. Tačiau Juozas Glinskis ne tik įmantriai manipuliuoja sudėtingus žodinius derinius, bet ir naudoja Artaud Žiaurumo Teatro įrankius, kurdamas apčiuopiamus Blogio garsus, kvapus ir pavidalus.

Grasos namai prasideda ilgu XIX a. kalėjimo - psichiatrinės ligoninės aprašymu, biurokratiško žargono stiliuje. Į tuos „ypatingo režimo grasos namus" uždaromi visokio plauko nepaklusnūs ar nukrypstantieji dvasininkai ir vienuoliai, kurie:

> . . .nerodo paklusnumo vyriausybei, nesilaiko dvasinių kanonų arba serga susimąstymo, manijų ir kitomis aiškiomis ar neaiškiomis proto ligomis,. . . kiršinančių dainuškų kūrėjai arba susideda su maištininkais, . . . skatina biauriausią nepaklusnumą piliečių tarpe ir kenkia didžiosios imperijos galybei. . .

Po žodinio pranešimo staigiai atsiveria Grasos namų atmatų duobė, kurioje karštligiškai kapstosi trys svar-

bieji kaliniai. Strazdas atsidūrę joje už Dievo „nustatytos tvarkos" griovimą, mužiko kiršinimą „prieš poną". Jo kaimynas „dugne", buvęs vyskupas Orlovskis, dar neseniai ragavęs valdžios saldybę, tapo savo paties gašlybės auka. Trečiasis kalinys, Ryla, buvęs vyskupijos archyvaras, rūsčiu, apokaliptiniu balsu kreipia dramą į Paskutiniojo Teismo preliudiją. Orlovskis pateko į Grasos namus už nusikaltimus; Ryla už tai, kad jis išdrįso juos užrašyti.

Visi trys kaliniai yra susitepę Blogiu, bet kenčia ir atgailauja. Blogį gryname stovyje atstovauja antraeilis veikėjas, amoralus psichiatras Mališevskis. Savo mokslinį žinojimą jis atiduoda valdantiesiems, „medicinos meno" pagelba paversdamas maištininkus - „išsišokėlius" „piktųjų dvasių apsėstaisiais ar bepročiais". Ir jį vilioja galybė; jis nujaučia, kad jis darosi galingesnis už galinguosius: „Laikas bėga, dievai mainos, o Mališevskis vis toks pat, jis — nemirtingas". Mokslininkas — tironų įrankis, prisitaikantis prie bet kurios valdžios: tai įdomūs apmatai veikėjui vystyti. Su savo machiaveliškais aforizmais, žvairu šaipymųsi, „che - che" (kontrastu gerųjų veikėjų „cha - cha") juoku, jis primena angliškuosius „jokūbinius" ar XIX a. melodramos arkiniekšus. Apmatai taip ir lieka apmatais, apybraiža, nepajėgiančia pakelti gryno blogio idėjos krūvio.

Kaip karščio purtomas ligonis, drama blaškosi tarp kraštutinio natūralizmo ir siurrealizmo. Kankinimo scenas nuplauna žvilgsniai atgal, slogučiai, pamišėliškos vizijos. Kalėjimo sienos ištirpsta ir vėl suakmenėja. Veikėjai velka scenos grindimis savo kraujuojančius, dvokiančius, pūvančius kūnus, kaip flamando Michael de Ghelderode viduramžiškos kreatūros. Mintys, užuominos, įtarimai staiga įkūnėja prieš mūsų akis. Vos tik

davatkos pavadina Strazdą panašiu į velnią, jo kūnas apsitraukia gaurais. Tačiau visas tas kūniškumas ir medžiagiškumas pasirodo esą labai trapūs. Kai vienoje scenoje Pikulienė stveria dekaną Emalinavičių, tasai subyra — „kiaurai sukirmijęs". Veikėjai susilieja: Orlovskis jaučia, kaip Ryla „iš žarnų" atšliaužia į jo „skrandį, stemple jau kyla prie gerklės, kakle jo rašaluoti pirštai graibstos". Pagal Žiaurumo Teatro taisykles, vietoje kalinio Gubernatorius apklausinėja žiurkę ir spirgina ją su žvake. Didingas ir galingas Cenzorius akimirksniu pavirsta blusa ir įlenda po Strazdo marškiniais. *Grasos namuose* dar ryškiau kaip *Katedroje* iškyla manichėjinė vizija: kūnas tėra labai menka tvirtovė, asmuo — tiktai iliuzija, visas medžiaginis pasaulis — korupcijos pūliai, Blogio versmė, artėjanti prie apokaliptinio suirimo, kaip Artaud mare.

Kaip ir *Katedroje*, menininką (Strazdą) gundo valdžios atstovai. Jie mėgina gąsdinti jį užmarštimi, nes „Prapuolusi giesmė — tas pat, kas negiedota", ir už paklusnumą žada išleisti jo knygas. Jie bando suklaidinti jį savo valdiška logika: „Mes — ciesoriaus, o tu — naro do balsas. O ciesorius ir jo narodas — viena šeima". Strazdo gundymai, palyginus su Lauryno, siurrealistiškesni, panašūs į paveikslus, vaizduojančius šventųjų gundymus dykumose, ir sceniškai iškalbesni. Blogis *Grasos namuose* daug išraiškesnė būtis negu *Katedroje*, apčiuopiama būtybė.

Pajėgos, kurias Strazdas stengiasi sumobilizuoti prieš Blogio galybę, panašios į Lauryno: Daina (t.y., Menas) ir Laisvė. Kaip ir *Katedroje*, tos pajėgos netriumfuoja; nepasilieka įspūdis, kad Gėris tikrai laimės. Patsai Strazdas, kaip senas boksininkas, nebesugebąs apsiginti nuo smūgių serijos, persekiojamas kaltės jaus-

mo, pametęs savo sugyventinę dainų kūrimo laisvės dėliai, stebintis savo sūnų virstantį „razbainikėliu", daug labiau už Lauryną nutolęs nuo romantiškojo menininko-kovotojo modelio, ir jo kovai prieš Blogį stinga Lauryno herojinio skambesio. Drama baigiasi ne viena jo gajų, žemės galia alsuojančių dainų, bet Rylos šio pasaulio pasmerkimu ir piligrimų giesme. Uždangai leidžiantis, jie išneša Rylos lavoną iš „sopulių pilnos pakalnės" į „amžinos ramybės džiaugsmą". Čia vėl sutvyksi manichėjinis pasaulėvaizdis — Blogis nugalimas paliekant jo versmę, šį kūno ir medžiagos pasaulį.

Kai Marcinkevičius ir Glinskis gvildena Blogio problemą nerealistiniuose, polifoniniuose, praeityje įrėmintuose vaidinimuose, Kazys Saja panašiam tikslui pasirinko tikrovinę melodramą. Jo *Šventežeris* kadais buvo gamtos mylėtojų prieglobstis, pirminio Sodo vėlyvas įkūnėjimas. Dabar jin įsiveržė „naujieji žmonės", trys geologai. Siaurapročiai, nusikaltėliškai nejautrūs, grubiai materialistiški, jie teršia gamtos grožį bei sandarą, paversdami ežerą ir jo apylinkę būdingu mūsų technologinės eros šiukšlynu. Tačiau tie geologai visai nepanašūs į Marcinkevičiaus ar Glinskio Blogio atstovus. Jie nėra didingi Tamsos pasiuntiniai; jie tik paprasti rateliai beveidėje Blogio mašinoje. Jų Blogį galima pavadinti „banaliu".

Kiti veikėjai myli gamtą ir tebėra ištausoję senąją animistinę pagarbą jos šventumui. Viena jų kreipiasi į ežerą senos liaudies dainos žodžiais, tarsi ji kalbėtų su Dievybe. Net ir gydytojas, apsilankęs iš miesto, dar nėra praradęs tradicinės pagarbos ežerui — ežeras jam „tikrai šventas" ir primena jam „sąžinę". Kad tik tie Gėrio atstovai, „gerieji" gamtos mylėtojai, būtų veiksmingesni. Gyvulija, augalija, vandenija miršta aplinkui

juos, o jų vienintelis atsakymas tėra bejėgis čechoviškas skundas. („Dvesia stirnos, gandrai kažkodėl neparskrido... O lieka tik musės...") Jų bestuburkaulis „gerumas" bejėgis prieš geologų Blogį, koks banalus tasai bebūtų.

Pasirinkdamas realistinį modelį, Saja susiaurino savo Blogio temą ir atsisakė daugelio galimų niuansų, simbolinių galimybių. Antra vertus, be maištaujančių menininkų, be Blogio didžiūnų, be pasišventimo grynai Dainai ir Laisvei, jo drama, mūsų dabarties veidrodis, sukuria ypatingą klaustrofobinę atmosferą, apgaubiančią ir žiūrovus. Tai mūsų gyvenimas, mūsų aplinka, gal išeities nėra, mes belaisviai spąstuose, apsupti šliaužiančio, banalaus, bet, gal būt, visagalio Blogio.

Jei skaitytojui būtų susidaręs vaizdas, kad Marcinkevičių, Glinskį ir Sają galima įrėminti į manichėjinį pasaulėvaizdį, ar kad jie tėra dabartinės Blogio Bangos avangardiniame teatre atšvaistės, dabar pats laikas pabrėžti tai, kas juos išskiria, kas jiems savita. Kaip labai jie besiskirtų vienas nuo kito, tereikia juos palyginti su kai kuriais vakariečiais Blogio dramaturgais, kaip su Artaud ar Genet, ir bematant išryškėja jų svarbieji bendrumai.

Trys lietuviai dar, matyt, tebejaučia, kad žodis tebėra gyvas, svarbus, kad jis tebeturi tradicinio šventumo. Todėl jie nepriima Artaud iššūkio „prasilaužti pro kalbą, kad pasiekus gyvenimą". Ne atsitiktinai jie visi vaizduoja Blogio įsiveržimą kalbos iškreipimo ir taršos pavidalais. *Grasos namuose* prieš Strazdo dainą stojasi šaipi jos parodija, naikinanti antidaina, Blogio įrankis ir atkirtis kūrybingumui. *Šventežerio* geologai - teršikai išsiskiria iš kitų veikėjų, „gerųjų" ir „neutraliųjų", savo

iškraipytu žodynu, knibždančiu lietuviškai - rusiškais lipdiniais.

Nors Sajos, Glinskio ir Marcinkevičiaus dramose Gėris ir nelaimi mūšio, jie neįžiūri Blogyje „laisvinančios galybės" ir, užuot giedoję jam himnus, tradiciniu būdu bando pasiekti „poetinio teisingumo" ir atstatyti bent dalinę kosminę lygsvarą, nubausdami kai kuriuos Blogio atstovus. Tai, ką supa Blogio grėsmė — šis pasaulis, jo žmonės — nėra visiškai sugedę ar nusipelnę visuotinos pražūties. Yra dalykų, kuriuos verta ginti, tebėra vertybės šerdis, kurią reikia ištausoti net ir tamsiausiais laikais mūsų ypač netobulame pasaulyje. Todėl ir manichėjiniai įvaizdžiai ar idėjos, išnyrančios jų dramose, telieka fragmentais.

Vienas įdomiausių bendrumų čia nagrinėtose dramose yra dažnas Blogio sutapatinimas su nusikaltimu prieš moteriškąjį pradą. Visi trys autoriai išsamiai naudoja seksualinį simbolizmą ir vaizduoja Blogio taršą moterų prievartavimu, lytiniu iškrypimu. *Šventežerio* jaunąją Ramunę, ežero senojo grynumo atspindį, suvedžioja geologas, kuris teršia *visą* gamtą. („Tokioj aplinkoj pasidaro gėda būti nekaltai", sušunka viena veikėja). *Grasos namų* Mariją, besilankančią Orlovskio seksualiniuose košmaruose, iššagina visas būrys kazokų. *Katedros* Teresę suvedžioja ir pražudo Masalskis. Nuolat kartojama idėja, kad tokios Blogio apraiškos, kaip kriminalumas ar psichopatologija yra tiesiogės užtvenkto ar iškreipto seksualumo pasėkos.

Su moteriškojo prado iškėlimu įdomiai rišasi ir visiems trims autoriams bendra dažna religinė terminologija ir simbolizmas. Dvi nuskriaustosios moterys vadinasi Jieva ir Marija. Ciniški geologai pamėgdžioja religinę ceremoniją. Tai, aišku, nereiškia, kad mūsų dramaturgai

yra religingi institucine to žodžio prasme. Kadangi Vakarų tradicijoje Gėrio ir Blogio klausimai taip ilgai buvo susipynę su religiniais simboliais, jais naudojasi visokio plauko autoriai, kad pasiekus norimo išraiškumo ir intensyvumo. (Prisiminkime, kad ir netikinčiojo Camus *Kritimą* ar ateisto Jevtušenkos *Bratsko stotį*).

Ir vis dėlto Blogis žergiasi virš *Katedros*, *Šventežerio*, ir *Grasos namų* kaip galingas, solidus užkariautojas — ne Augustino gėrio stoka; ne marksistų laikina liga, išnyksianti pakeitus aplinką, ne lingvistinių filosofų žodinė abstrakcija. Kas jį įveiks ar bent sulaikys? Maištaujantys menininkai, ar paprasti žmonės, kaip Marcinkevičiaus Žibintininkas ar Smuikininkas, užsispyrusiai, gal ir naiviai, tebetikintys į moralinę visatą? O gal moterys, kurioms *Katedroje* ir *Šventežeryje* paliekami paskutiniai žodžiai ir veiksmai, kaip pasiryžimas „išvalyti šulinį"? Artaud skatino menininkus, užuot „terliojusis su formomis", būti „panašiais į ant laužo deginamuosius, signalizuojančius pro liepsnas". Šių moterų žestai, laiko nušlifuoti ir sukilninti, sušvinta didybe ir dramatiškumu, joms signalizuojant pro jas supantį Blogio potvynį.

METMENŲ ŠIMTININKAI:
42) „Antro kaimo" kolektyvas
43) Emilijus Hollenderis
44) Jonas Riauba
METMENŲ REMĖJAI (50.00):
Vytautas Doniela

APIE SĄVOKINĮ MENĄ

Ta dabartinio meno srovė, apie kurią čia rašoma, anglų kalboje vadinama „conceptual art" arba „conceptualism", iš to ir vertimas „sąvokinis menas". „Process art" terminas vis rečiau naudojamas sąvokistams apibrėžti, tai be šio termino galim ramia sąžine apsieiti. Sąvokistų rūšies kūrybą italai pavadino *arte povera*, ką išverstum nuskurdintu arba išsisėmusiu menu. Bet būdvardis „sąvokinis" tvirtai pabrėžia šios meno srovės bedaiktiškumą, užtat ir naudosime „sąvokinio meno" terminą.

Seka keli sąvokinio meno pavyzdžiai, nurodą jo bedaiktiškumą, t.y. kuria prasme apsieinama be fizinių, apčiuopiamų meno daiktų/produktų.

Sakykite VIENAS galvokite DU. (Arakawa)

Taškas, dabar rodomas ekrane, šviesos greitumu pradeda plėstis į visatos galus laikotarpyje, kuriame šitie žodžiai skaitomi, bet viskas sugrįžta taško pavidalan, kada paskutinis šio sakinio žodis bus perskaitytas.

Čia du ar daugiau taškų kurie negalėjo būti atskirti.
Čia du ar daugiau taškų kurie negalėjo atsiskirti.

(Arakawa)

Pirma mintis (šešetai)

1. *Kuris piešinys geriausiai iliustruoja tris besiliečiančius šešetus?*

a. b. 18

2. *Kuris piešinys geriausiai iliustruoja tris padidintus šešetus?*

a. 666 b. 777

3. *Kuris piešinys geriausiai iliustruoja tris naujas pozicijas šešetams?*

a. b.

4. *Kuris piešinys geriausiai iliustruoja tris šešetus vieną virš kito?*

a. b. 6

5. *Kuris piešinys geriausiai iliustruoja tris šešetus vieną apačioje kito?*

a. b 6

(Jonathan Borofsky)

Sausoka, ar ne?

Užtenka šių pavyzdžių nurodyti sąvokinio meno bedaiktiškumui, bet jeigu skaitytojas jų ieškotų daugiau, jis juos ras Art - Language, *The Journal of Conceptual Art* puslapiuose.

Kokiais sumetimais atsirado sąvokinis menas?

Šaknys meno istorijoje gilios, nes jas galim rasti ne tik šio šimtmečio pradžioje, bet ir XVIII amžiaus estetikų samprotavimuose. Italų sąvokistas Germano Celant, pavyzdžiui, laiko Marcel Duchamp sąvokinio meno krikšto tėvu.

> *Nuo momento, kada Duchamp apsisprendė, visos ribos pasidarė nepriimtinos. Veikimas, galvojimas ir komunikavimas pasidarė estetiniai ir meniniai reikalai. Duchamp susprogdino meną kaip išvaizdą ir apkeitė ją menu kaip mintim. Jo* a priori *pasirinkimas sudaužė fizines - matomas* a posteriori *meno daikto savybes ir iškėlė tą* a priori *proto jėgą.*

Bet nėra reikalo pradėti su Pirmojo pasaulinio karo laikmečio dadaistais. Galim sąvokistų pastangų pradžią taip pat įžiūrėti kubistų prieškariniuose eksperimentuose tapyti ne tik tai, ką jie mato, bet ir tą, ką jie žino. Arba galim žengti dar giliau praeitin, kol susiduriam su Immanueliu Kantu.

Savo 1790 m. knygoje, *Die Kritik der Urtheilskraft*, Kantas įveda estetinį sprendimą kaip kategoriją tarpine ir lygiagrečia tarp žinojimo ir jautimo kategorijų. Iš čia ir kilo trys atskiros XIX a. estetinės srovės: idealizmas, formalizmas ir sensualizmas. Idealistų teorikai buvo Schopenhauer ir, šiame šimtmetyje, Panofsky. Formalistų poziciją tobulino Fiedler, Hildebrand ir Woelfflin, o sensualistų teoretikai buvo Vischer, Lipps ir Worringer. Čia ne vieta pristatyti šių mąstytojų turtingas sistemas, užtenka paminėti, kad XIX amžiuje idealistų pozicija, t.y. sąvokistų pozicijos pagrindai, liko mažiau išdirbta negu formalistų ar sensualistų pozicijos. (E. K. Mundt, „Three Aspects of German Aesthetic Theory," *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, XVII, March, 1959.) Šiame kontekste nėra svarbu išnagrinėti idealistų įtakas sąvokistams, svarbu pastebėti, kad rimti intelektualai sąvokistų praeityje ir užnugaryje. Nelengva ir nesąžininga būtų į sąvokistų protėvius nekreipti tinkamo dėmesio.

Bet paklausykim pačių sąvokistų išreiškiančių mintis ir nuotaikas, kurios verčia juos kurti sąvokinį meną. Čia įvairiuose šaltiniuose surinkti pabiri sakiniai, kurie buvo suredaguoti į daugiau ar mažiau serialinės logikos tvarką:

Joseph Kossuth: *Jeigu dailininkas priima tapybą (arba skulptūrą), jis priima susirišusią tradiciją. Tai todėl, kad žodis „menas" yra bendrinis ir kad žodis „tapyba" yra rūšinis. Tapyba yra meno* rūšis. *Jeigu tu tapai paveikslus, tu priimi (bet ne kvestijonuoji) meno esmę.*

Jan Dibbets: *Tapyba ir prekiavimas pasidariusios dailiųjų menų klišėmis. Aš nuolat ieškau meno formos, kuri tradicijos nesurišta ir kurioje padirbtas daiktas ne tiek svarbus, kiek pats tyrinėjimas. Yra tiek daug būdų regėti bet ką, kad stovėti priekyje paveikslo ar eiti aplink skulptūrą gali būti pats paprasčiausias būdas.*

Kasimir Malevich: *Dailininkas, kuris nori išvystyti meną už tapybos galimybių, yra verčiamas kreiptis į teoriją ir logiką.*

Joseph Kossuth: *Konkretūs meno daiktai yra istoriniai kuriozai. Kas liečia patį* meną, *Van Gogh paveikslai nėra svarbesni už jo dažų paletę. Abu yra daiktai rinkėjam... Menas*

„gyvuoja" paveikdamas kitą meną, bet ne kaip dailininkų idėjų fizinė nuotrupa. Priežastis, kodėl praeities dailininkai „atgaivinti", yra ta, kad kas nors jų darbuose pasidaro „naudotina" gyvųjų dailininkų tarpe.

Sol LeWitt: *Meną, su kuriuo esu susirišęs, aš vadinsiu sąvokiniu menu. Sąvokiniam mene mintis arba sąvoka yra svarbiausia darbo dalis. Kada dailininkas naudoja sąvokinę meno formą, tas reiškia, kad visas planavimas ir visi sprendimai iš anksto baigti ir pats išdirbimas yra atsainus reikalas. Sąvoka pasidaro priemonė, kuri pagamina meną. Tas menas nėra teorinis arba teorijų pavyzdys; jis intuityvinis, jis surištas su visokiais proto procesais, ir tas menas betikslis. Dažnai jis nieko bendro neturi su dailininko gabumu kaip amatininku. Sąvokinio meno dailininko tikslas yra padaryti jo darbą protiniai įdomiu žiūrovui, ir užtat dažnai dailininkas norėtų, kad jo darbas būtų emociniai sausas. Tačiau nėra reikalo manyti, kad sąvokinis dailininkas nori nuobodinti stebėtoją.*

Don Judd: *„Ne - menas", „anti - menas", „ne - meninis menas" ir „anti - meninis menas" yra bereikšmiai. Jeigu kas nors vadina savo darbą menu, tai tas ir yra menas.*

Robert Morris: *Griaunama daugiau negu vien mintis: menas kaip ikona. Atakuojama racionalistų sąvoka, kad menas yra darbo rūšis, kuri baigiasi apdirbtu produktu... Mintis, kad darbas yra nesustabdomas procesas, kuris baigiasi pastovia ikona/daiktu, nebeturi daug relevencijos.*

Sol LeWitt: *Jeigu dailininkas išpildo savo mintį ir ją įgyvendina matomam pavidale, visi eigos žingsniai yra įdomūs. Pati mintis, nors ir nepadaryta matoma, yra tiek pat meno darbas, kiek užbaigtas daiktas. Visi tarpiniai žingsniai — keverzojimai, škicai, paišiniai, nepasisekę darbai, maketai, studijos, mintys, pasikalbėjimai — yra įdomūs. Tie, kurie parodo dailininko galvojimo eigą, yra kartais įdomesni už patį užbaigtą meno daiktą.*

Carl Andrė: *Kas gi atsitiko meno daiktui?*

Ad Reinhardt: *...modernaus dailininko didžiausias priešas yra paveikslų gamintojas, kuris kaip tai suteikia publikai įspūdį, kad nieko nereikia žinoti apie meną arba meno istoriją norint meną suprasti. Tačiau žiūrėti nėra taip jau paprasta.*

Sol LeWitt: *Kaip meno daiktas atrodo, nėra labai svarbu. Jis turi kaip nors atrodyti, jeigu jis turi fizinį pavidalą. Nesvarbu, kokį pavidalą jis galų gale tebeturėtų, jis turėjo prasidėti su mintim. Tai ir sugalvojimo ir atlikimo eiga dailininkas rūpinasi...*

Jan Dibbets: *Aš pradedu su noru išnaudoti visas galimybes, nesirūpinant apie sąlygas, kada kas nors tampa menu. Aš negaminu AMŽINĄ MENO DARBĄ, aš tik pristatau vaizdines žinias. Aš esu daugiau susidomėjęs pačia eiga negu užbaigtu meno darbu.... Aš manau, kad daiktai yra pati įprasčiausia mano darbo dalis. Aš tikrai nebesidomauju toliau gaminti meno daiktus.*

Atsižvelgus į prielaidas ir nuotaikas, kurios pagimdė sąvokinį meną; susipažinus su keliais sąvokinio meno pavyzdžiais, tinka artėti prie išvadų apie šią dabartinio meno srovę. Žinoma, išvados laikinos, nes sąvokinis menas tebesivysto ir toli gražu nėra pilnai išsišakojęs. Būtų pretenzinga ir netikslu ieškoti galutinių žodžių šiai besivystančiai srovei. Be to, šis straipsnis apžvalginio, informacinio pobūdžio. Vis dėlto laikinos pastabos įmanomos.

Meno daiktui pranykus arba, tiksliau sakant, meno daikto atsisakius, atkrenta visos diskusijos apie spalvą, faktūrą, paviršiaus savybes. Taip pat atkrenta visos kalbos apie tai, kaip meno daiktas buvo pagamintas, t.y. ar jis gerai, tobulai, kompetentingai padarytas. Dailininko kruopštumas, jo amatininkiškas sugebėjimas arba jo meistriškumas negali būti aptariami, nes nėra palyginimų su geriau ar blogiau padarytais meno daiktais. Estetiniai įvertinimai apie kokybę, tobulumą, kompozicijos įmantrumą, savaime aišku, neįmanomi.

Kadangi nieko nėra reprezentuojama, kalbos apie meno ryšį su matomais daiktais, aplinkos pasaulį ir net subjektyvų dailininko pasaulį — jo vaizduotę ar vizijas — irgi tampa netinkamos.

Ligi šiol meną pažinome kaip tam tikrų sukurtų daiktų klasę, bet šio daikto prielaidą atmetus, radikaliai pasikeičia ne vien tik kalbos apie meną.

Nuosavybės sąvoka pranyksta, ir tuo galerijos ir muziejai pasidaro nebereikalingi, nes nebėra meno daiktų, kurie galėtų būti eksponuojami tose patalpose. Sąvokinis menas taikomas žurnalų ir laikraščių puslapiams, taip pasiekdamas milžiniškai didesnį publikos skaičių. Šitaip sąvokistai pripažįsta įvaizdžio svarbą šiandieninėje civilizacijoje, ar tai būtų nuotrauka žurnale ar keliolikos sekundžių įvaizdis televizijos ekrane. Šį impulsą Germano Celant formulavo sekančiai:

> *. . . tai menas, išpildomas rašytais ar tartais žodžiais, persiųstu ar pagamintu įvaizdžiu, mastyta ar išpildyta hipoteze (tas menas), kuris neleidžia savęs būti manipuliuojamas ar tarpininkautas tradicinėm priemonėm kaip muziejai ar galerijos, jis užima komunikacijos ir informacijos instrumentus, priimdamas ir iškeldamas jų savotiškas vertybes ir lingvistines implikacijas. . .*

Meno daiktui ir nuosavybės sąvokai pranykus, retumas ir brangumas pameta savo reikšmę. Tuo pat mecenatai ir patronai, kartu su jų turtu, atkrenta, nes nėra ko pirkti ir pasisavinti. Turtui pasidarius nereikalingu, pakertama meno galerijų sistema, kurioje meno galerijos savininkas proteguoja savo investaciją — potencialias meno žvaigždes. O meno žvaigždžių gamintojai — meno žurnalų redaktoriai, kritikai ir rašytojai — irgi atsiranda nebereikalingųjų tarpe.

Turėtų būti aišku, kad sąvokinio meno implikacijos radikalios. Sąvokistai tačiau savo radikalias išvadas neforsuoja.

Tai kaip tik viena iš svarbesnių sąvokistų santykio su publika ypatybių. Jie nedrožia pamokslų. Jie nemokina. Jie neprotestuoja prieš tikras ar išgalvotas skriaudas. Jie neserga pranašų ar reformistų įkarščiu. Jie publikos nešokiruoja ir neprovokuoja. Jie nepasižymi tarpukario avangardistų arogancija. Vietoje anksčiau populiarios aktyvisto pozos, sąvokistai pasirinko nuošalyje stovinčio pozą. Ir naudodamiesi šia poza, jie pristato galvojimo, kalbėjimo ir regėjimo sausus įpročius.

Bet jų pristatymas nelieka sausas, nes savo pastabose sąvokistai įvedė humorą. Sąvokistai žaidžia galvojimo, kalbos ir re-

gėjimo įpročiais. Žaismingai jie pertvarko įpročių nustatytus ryšius bei rėmus ir tuo perdirbimu stebėtojui primena tautologines sistemas, kurių dėka mes vienas su kitu galim susikalbėti. Be sąvokistų žaidimo kažin ar stebėtojas būtų dėmesį kreipęs į savo paties kalbos ir regėjimo užburtą ratą.

Sąvokistai bando išlipti iš kalbos įpročių užburto rato ir atgal jo vidun lengvabūdiškai pažvelgti. Jų susižavėjimas žodžio magika ir žodžio/įvaizdžio tampriu ryšiu nuvedė juos savo žaidimo keliu. Bet tai nėra vien tik jų užsiėmimas. Psichologai, lingvistai, epistomologai ir kiti specialistai tuos pačius galvojimo, kalbėjimo ir regėjimo įpročius, žinoma, savo disciplinų rėmuose, smalsiai nagrinėja. Jų priėjimai kitokie ir, savaime aišku, neš naudotinus rezultatus.

Tikėkim, sąvokistai ir toliau žais savo sofistikuotą kalbos žaidimą ir naudotinom išdavom nesirūpins.

Kęstutis Paulius Žygas

ŽEMDIRBIŲ KULTŪROS STUDIJA

Gerhard Bauer, *Gesellschaft und Weltbild im baltischen Traditionsmilieu. Eine soziologisch - volkskundliche Untersuchung über die Gesellschaft und Mythologie bei den baltischen Völkern, dargestellt anhand historischer und volkskundlicher Quellen.* Heidelbergo universiteto inauguralinė disertacija. Heidelbergas, 1972. 267 psl.

Ši disertacija parašyta žmogaus, kuris į savo gimtąjį kraštą galėjo žiūrėti iš perspektyvos ir be įsipareigojimų kam nors įsiteikti. Šioje knygoje skaitytojas neras nei tendencijų, nei emocijų. Tai teisingas ir tvarkingas jauno mokslininko (gimusio Klaipėdoje 1940 m.) darbas, gerai susipažinusio su skandinavų, vokiečių, Amerikos ir kt. tautų tautotyrininkų darbais bei metodikos klausimais.

Knygos tikslas — charakterizuoti paskutiniųjų šimtmečių lietuvių ir latvių kaimo bendruomenę ir jos pasaulėvaizdį. Vartodamas žodį „Traditionsmilieu", autorius turi galvoje laikotarpį tarp XIX a. vidurio ir pirmųjų XX a. dešimtmečių. Šitam laiko-

tarpiui aprašyti yra daug folkloro ir istorinės medžiagos. Industrializacijos įtaka ir kaimo kultūros keitimasis ar disintegracija suintensyvėjo po Pirmojo pasaulinio karo, Nepriklausomos valstybės laikais bei Sovietų periode. Nei paskutiniųjų 50 metų, nei ankstyvosios istorijos bei proistorės duomenimis autorius nesinaudojo. Liaudies menas ir plačiašakė tautosaka, išskyrus latvių mitologines dainas, liko už autoriaus dėmesio orbitos.

Vakarų kultūros istorijos tyrinėjimo dėmesio centre ilgą laiką buvo antikinis pasaulis, o kitų Europos kraštų etnologija ir sociologija mokslininkų mažai dar ištirta. Tokie kraštai kaip Lietuva ir Latvija, „kultureller Rückzugsgebiet", etnologijos ir folkloro studijoms turi neišsemiamus aruodus medžiagos. Dėl to labai sveikintinas autoriaus pasirinktas uždavinys pajudinti tą turtingą medžiagą.

Įžangoje duota ankstyvesniųjų tradicinės kaimo kultūros ir mitologijos tyrinėtojų darbų apžvalga. Paminėtas Max Müller, kuris domėjosi baltų mitologija tarytum raktu į graikų ir romėnų mitologijos paslaptis ir garsusis Wilhelm Mannhardt, rašęs apie baltų *solarinius mitus ir stebėjęsis*, kad baltų *mitologijos* motyvai taip nuostabiai sutampa su indų Vedų motyvais, be to suteikęs mitologams beveik visą istorinių šaltinių medžiagą, liečiančią lietuvių, latvių ir prūsų mitologiją (knygoje *Letto - preussische Götterlehre*, išleistoje po autoriaus mirties 1936 m. Rygoje). Toliau latvių religijų istorikai Haralds Biezais ir A. Johansons. Biezais Švedijoje atspausdino šešias stambias knygas, liečiančias baltų mitologiją (ypač minėtinos knygos, nagrinėjančios latvių *likimo deives*, 1955, *Dievą*, 1961, *ir dangaus mitologiją*, 1972). Teisingai autorius paminėjo, kad lietuviai neišaugino nė vieno religijų istoriko; dėl katalikiškosios ortodoksijos senosios religijos tyrinėjimas negalėjo išsivystyti Nepriklausomoje Lietuvoje, o Stalino laikais apie mitologiją ar religiją irgi niekas nerašė.

Autorius stipriai pasisako už tezę, kad kaimiečio pasaulėvaizdį galima atstatyti tik jo paties aplinkumoje. Sekant švedų etnologą Erixoną, kaimo kultūros tyrinėjime visų svarbiausia atsižvelgti į laiką (specifinį istorijos momentą), vietą (gerai apibrėžtose geografinėse sąlygose) ir į socialinius žmonių santykius. Žodžiu, geriau neužsiimti palyginimais iš gilios praeities ar *rekonstrukcijomis pagal kitų vietų ir laikų duomenis. Autorius net* abejoja, ar yra prasmė kalbėti apie bendrus indoeuropiečių

kultūros modelius ir juos pritaikinti baltų kultūros studijoms. Kritikuoja kai kurių lietuvių tautotyrininkų ir filosofų lietuvių kultūros klasifikaciją kaip susidedančią iš 1) patriarchalinio nomadinio prado ir 2) matriarchalinio žemdirbių. Ją vadina „bodenlose Geschichtsmetaphysik" (Istorine metafizika be jokio pagrindo). „Laikas", sako autorius, „filosofams mesti istorijos mitologizavimą, reikia pereiti į realesnį medžiagos traktavimą ir į mikroskopinį analizavimą". Iš įžangos gali susidaryti vaizdą, kad autorius su tvirta disciplina įspraudžia savo darbą į nustatytus metodologijos rėmus, daugiausia sekdamas švedų mokslininkus. Šis kelias, žinoma, yra saugus.

Baltų tautų kultūros istorijos apžvalgoje autorius kalba apie baltų kalbas, kurios susilaukė ypatingo dėmesio XIX amžiuje sąryšyje su lyginamuoju indoeuropiečių kalbotyros išsivystymu, duoda politinio išsivystymo apžvalgą bei krikščionybės įvedimo istoriją Rytprūsiuose, Lietuvoje ir Latvijoje. Vartoja „Volksreligion" ir „Volkschristentum" terminus sinkretistinei kaimiečio religijai apibūdinti. Šis terminas iš tikrųjų turėtų būti plačiau vartojamas ir geriau suprastas, nes tarp XIV ir XX amžių egzistavo religija, kuri nebuvo grynai prieškrikščioniška ir tuo labiau nebuvo krikščioniška, o kažkas tarpinio ir kartu būdingo baltų tautoms. Atskirame skyrelyje kalba apie kultūrinės geografijos problemas baltų teritorijoje, ypač iškeldamas primityvią žemdirbystę ir gyvulininkystę. XIX amžiuje dar buvo naudojama deginimo technika (angliškai „slash and burn agriculture", vokiškai „Schwendbau"), kokia yra buvusi neolito laikais, prieš 8 - 5 tūkstančius metų. (Miško gabalas buvo nukertamas ir išskirstyti medžiai paliekami gulėti per žiemą. Pavasarį buvo uždegami ir po to suariama, sėjama ir akėjama.) Baltų žemdirbystės sutechninimas vyko žymiai lėčiau nei vakarų Europoje. Trumpa kultūros istorijos apžvalga parašyta objektyviai, sodriai ir gabiai. Ją ir atskirai galima būtų išversti į anglų ar lietuvių kalbas.

Pagrindinis knygos skyrius yra paskirtas kaimo bendruomenei („Gesellschaft"). Trumpai paminima kaimo istorija, pabrėžiama valakų reforma XVI amžiuje. Trijų laukų sistemos įvedimas supanašino Lietuvos kaimą su vidurio Europa ir atskyrė nuo Rusijos. Atsirado ilgi, gatviniai kaimai. Normaliai viename kaime buvo tarp dešimties ir 50 ūkinių vienetų. Tokie kaimai išsilaikė iki žemės reformos laikų nepriklausomos Lietuvos laikais. 1918

metais, pavyzdžiui, buvo 9604 dideli kaimai, kuriems priklausė du milijonai hektarų žemės. Tai sudarė 45% visos ariamosios žemės Lietuvoje.

Būdingas baltų ūkis, nepaisant kaimo didumo ar vienkiemių sistemos (vakarinėje Latvijoje), susidėjo iš pagrindinio gyvenamojo pastato ir eilės smulkių ūkiškų pastatų, tvarto, kluono, klėties, pirties, jaujos. Aprašyta šeimos ir šeimynos sudėtis, broliava arba draugė (kada keli broliai pasilieka kartu ūkininkauti po tėvo mirties) ir ūkio darbai. Baltiškasis ūkis buvo ekonomiškai nepriklausomas vienetas. Viename vienete, t.y. didelėje patriarchalinėje šeimoje, dirbo tarp 12 ir 20 žmonių, pradedant nuo vaikų - *piemenų iki senių*. Šitokią šeimą, kaip *ekonominį vienetą*, autorius laiko paskutiniųjų šimtmečių ekonominių ir socialinių aplinkybių išdava, *o ne paveldėta iš bendros indoeuropinės struktūros*. Bet kodėl negalėtų būti ir viena ir kita? Patriarchalinės šeimos egzistencija įrodyta archeologiniais ir lingvistiniais metodais ištisai per žalvario ir geležies amžius; tokia pati sistema išsilaikė dėl to, kad jai keistis nebuvo sąlygų.

Trečiasis knygos skyrius paskirtas baltų pasaulėvaizdžiui, vokiškai „Weltbild". Autorius neturėjo tikslo pristatyti baltų religiją ar mitologiją, bet jam rūpėjo įrodyti, kad mitologiniai vaizdai replikuoja realias kaimo žmogaus gyvenimo sąlygas. Šiame skyriuje *skaitytojas ras sociologinę* baltų mitologijos interpretaciją. Daug puslapių paskirta įvadui į šį skyrių, kuriame autorius *bando atsakyti į klausimą, kas yra pasaulėvaizdis ir koks* pasaulėvaizdis lauktinas atsižvelgiant į socialines sąlygas.

Apsiribota dangaus mitologija, pasiremiant latvių mitologinėmis dainomis iš K. Barons rinkinio ir H. Biezais knygų. Kalbama apie dangaus panteono pagrindinius veikėjus, Dievą, Laimą, Perkūną, Saulę, Mėnulį, Aušrinę, Dievo sūnelius, Saulės dukras, Dangaus Kalvį, cituojant visą eilę latvių dainų su vokiškais vertimais. Duota dangaus kaip kalno ir kosminio saulės medžio pavyzdžių. Toliau dainomis iliustruojami dievų tarpusavio santykiai ir konfliktai, jų gyvenamoji vieta, įvairūs darbai susiję su žemdirbyste, medžiokle, žūkle ir kt., ir, pagaliau, dievų piršlybos ir vestuvės.

Sociologo akimis žiūrint, atrodo, kad tikrai baltų mitologija tarytum fotografija. Kalnai, miškai, namai, pirtys perkelti į dangų, o dangaus kūnai sužmoginti. Čia daug teisybės, bet ne visai visa

teisybė. Kiekvienas laikotarpis uždeda savo antspaudą ant dainų ir pasakų, bet daugelis mitologinių motyvų yra paveldėti iš labai senų laikų. Mitologinėse dainose, pasakose, tikėjimuose sukaupta daugelis baltų istorijos sluogsnių; lyginamajai mitologijai, kalbotyrai ir archeologijai netrūksta duomenų nustatyti pačios pagrindinės mitologijos struktūros ir atskirų motyvų amžių, siekiančių penkis, šešis ar net septynis tūkstančius metų iki indoeuropiečių protautės laikų. Tik iš dalies mitologiniai vaizdai gali atitikti ekonominį - ekologinį tam tikro trumpo laikotarpio ir vietos modelį. Augalas turi šaknis. Tos šaknys gilios ir semiasi gyvybės vandens iš įvairiausių klodų. Jos dažnai pramuša modelius. Žmogaus kūrybinės fantazijos sparnai yra platesni nei žemės derlingumas (tarp kitko: pati turtingiausia ir fantastiškiausia lietuvių tautosaka užfiksuota ne kur kitur kaip Dzūkijos smėlynų kaimuose).

Visoms indoeuropiečių religijoms dangaus dievai labai būdingi; jų pradžia siekia tuos laikus, kada indoeuropiečių kiltys gyveno pusiau nomadinį gyvenimą ir turėjo daug progos stebėti dangų ir jo reiškinius. Iš tų laikų paveldėtas dangaus kaip akmenų kalno įsivaizdavimas, o taip pat ir pagrindiniai dievai — Dievas, Perkūnas, Velinas (= požemio ir gyvulių dievas, tik prieš porą šimtų metų pavirtęs į velnią), Saulė (*ankščiau vyriškosios* giminės), Mėnulis, Aušrinė, Dievo sūneliai (dvyniai), Laima ir kt. Jų pavidalai, jų žirgai, vežimai ar karietos, žirgų auksinės kamanos, jų dvarai su trimis ar devyniais vartais ir kt. „dieviški" dalykai neišėjo iš skurdžios XIX amžiaus lūšnelės. Dievų pavidalai su diržais, su kardais, kirviais ir buožėmis — tai karių ar valdovų iš proistorės laikų pavidalai. Labai daug mūsų mitologijos motyvų buvo sukurta valdančiosios klasės sluogsnyje ir tik jos pati paskutinė gyvybė išlaikyta kaime, prie ratelio ir prie balanos. Be reikalo autorius kovoja su „survival theory" (senų motyvų paveldėjimo teorija); pats sau prieštarauja pristatydamas senus, turtingus baltų mitologijos kosminius vaizdus ir dievus. Knygos silpnoji pusė yra kartais nereikalingas teorizavimas (tik su vokiška kantrybe galima visus įvadus perskaityti). Rėmai pasidaro neproporcingai dideli, o pats paveikslas nepakankamai ryškus.

Kalbant apie pasaulėvaizdį naudojantis mitologija, galima būtų pridėti dar daug sultingos medžiagos, pvz. visą chtoninę pusę, išsiplečiant į jūras - marias, pelkes, požemio karalystes, jūrų

dugnus, žalčio gintaro rūmus, o taip pat į fantastišką augmenijos ir gyvūnijos pasaulį. Tam, be abejonės, reikėtų antros disertacijos. Tikėkimės, dr. Bauras sėkmingai tęs sąžiningai ir gražiai pradėtą darbą baltų sociologijos ir mitologijos srityje. Tuo tarpu jam priklauso gili padėka už šį kruopštų darbą, kuris bus labai naudingas Europos ir Amerikos tautotyrininkams.

Marija Gimbutienė

GYVENIMO TIESA TEZINIAME ROMANE

Gerai parašytas tezinis romanas yra retas paukštis Tarybų Lietuvos literatūroje. Nors iki šiol nemažai prirašyta romanų, įrodinėjančių socialistinės santvarkos atėjimo Lietuvon neišvengiamumą, dauguma jų neišvengė plakatiškumo, gyvenimo gražinimo ir bekonfliktiškumo uolų. Vytauto Bubnio *Alkana žemė* yra išimtis. Jau M. Šolochovo *Tykusis Donas* įrodė, jog geras romanas įmanomas — net ir ginąs tezes, nepriimtinas mums Vakaruose. Bubnio *Alkana žemė* tą patį patvirtina lietuviškoje prozoje. Vertinant veikalus, kur skaitytojui kyla pagunda knygoje dėstomus dalykus priešpastatyti gyvenimo tikrovei, prisimintina, jog literatūroje ne tik svarbu faktų suregistravimas, kiek gyvenimo galimybių tikroviškas išdėstymas.

Bubnio romano tezė, paimta tiesiog iš Markso, nusakoma šitaip: turtas, nors ir dorai užsitarnautas, žmogų moraliai smukdo. Pati knyga nėra tokia sausa kaip šis apibūdinimas. Įvykių vieta ir laikas — pokario Lietuvos kaimas kolūkių formavimosi metu. Turtas — ne akcijos ar pinigai, bet sunkiai užsidirbta ūkininko žemė. Suburžuazėjusių asmenybių, kaip Markausko ir Andriaus, motyvacijose šalia melodramatiško godumo turi svarbos ir natūralus jų troškimas užsitikrinti geresnį rytojų. Markausko supratimu: „Gyveno žmogus, penktą dešimtį baigė; ėjo per dienas kaip juodas jautis junge, neleisdamas nei sau, nei žmonai atsipūsti; dvilinkus rietė svetimus, nes pats vienas nevaliojo laukų aprėpti... spaudė centą prie cento, su kaimynais bylinėjosi dėl nuartos ežios... Galvojo apie ramią senatvę ir viskuo aprūpintus vaikus. Nenorėjo būti trempiamas, norėjo pats būti viršuje. („Jei ne aš kaimyną, tai kaimynas mane".) Šitaip Markauskas suprato savo gy-

venimą ir manė kitaip ir būti negali. Manė, jo teisybė, dievo palaiminta, amžina" (psl. 139).

Buožė Markauskas — prieštaringa asmenybė. Tai ne tipiškas „išnaudotojų" klasės atstovas iš standartinės sovietinės melodramos. Jis ir dirba sunkiai ir stengiasi aprūpinti šeimą ir turįs savigarbos. Gyvenimo sąlygos skatino Markauską praturtėti, o turtas pražudė vertingus jo asmenybės pradus — tokia yra romano tezės logika.

Alkanos žemės tezė nėra vien tik racionalus pratimas tuštumoje. Nebūtų ji marksistinė, jeigu romane netartų lemiamo žodžio laikas (istorija). Iš Markausko darviniško pasaulio, kur „Jei ne aš kaimyną, tai kaimynas mane", istorija siūlo stalinistinį išsigelbėjimą kolūkio pavidale. Atidavus žemę liaudžiai (t.y. valstybei), pradingtų žmogaus asmenybę smukdančios sąlygos — teigia romanas. Žinoma, Markauskas jau per daug užkietėjęs savo pažiūrose. Už jo „dievo palaimintus ir amžinus" įsitikinimus jam skirta Sibiro dalia. Nebūtų Sibiro išvengęs nei Markausko buvęs samdinys Andrius Marčiulynas. Jį, ne laiku, įspūdingai aprašytoje scenoje — prie kryžiaus pririštą, per Didįjį Penktadienį sušaudo partizanai. Bežemis, įskundęs saugumui savo buvusį šeimininką ir nusistatęs prieš partizanus — Andrius išpildo daugumą privalumų tapti tipišku sovietinio romano herojumi. Jį pražudo nesugebėjimas suprasti paskutinio stalinistinės dialektikos vingio, jog neseniai jo perimtas ūkis priklauso visiems (liaudžiai). Pagal romane nustatytą gyvenimo dėsnį — troškimas nuosavos žemės Andriuje išsigimė į savanaudiškumą.

Alkana žemė pateikia gyvą anų laikų panoramą: netikrumas, baimė, partizanai, egzekucijos, stribai, tardymai, lavonai turgaus aikštėje ir taip toliau. Skaitytojui šie vaizdai perduodami romano veikėjų sąmonių pagalba, arba, pagal Albertą Zalatorių, „tiesiogine menamąja kalba". A. Zalatorius savo „Lietuvių apsakymo raidoje ir poetikoje" tiesioginę menamąją kalbą yra apibūdinęs kaip pasakojimo techniką, kurioje autoriaus žodžiai susilieja su veikėjų žodžiais ir kai aplinkos detalės į skaitytojo sąmonę patenka per veikėjo individualaus matymo prizmę. Pasėkoje atsiranda neišardomas ryšis tarp išorinio pasaulio ir vidinės žmogaus būsenos paveikslų. Pasirinktas pasakojimo būdas įteisina *Alkanoje žemėje* dominuojančią dabartį. Romane mažai refleksyvių, susumuojančių aprašymų, kurie žymėtų veikėjų nueitą kelią ir vertintų

praėjusius įvykius. Reminiscencijų nuotrupos romane kyla organiškai iš tiesioginių situacijų kaip spontaniškas paliestos sąmonės komentaras. Pavyzdžiui, anksčiau cituotas Markausko laikysenos susumavimas įvyksta prieš tremiant jį į Sibirą, Andriaus sunkios jaunystės prisiminimai iškyla biaurią dieną jam beriant žemę, Sakalo sąmonės ironiški sugretinimai rezistencijos kilnių idealų su kraupia dabartimi vyksta prieš sušaudant Andrių ir pan. Įvykiai Bubnio veikale veikėjus ne auklėja ir moko, bet atskleidžia jų ypatybes, susiformavusias už romano ribų. *Alkana žemė* nėra charakterio vystymosi romanas. Jos veikėjų elgesys yra nuoseklus ir pasikartojąs. Andrius iki jo mirties lieka betrokštąs nuosavo ūkio, o Sakalą sutinkame vis besvyruojantį savo įsitikinimuose. *Visiems Bubnio romano veikėjams skirta savaip iliustruoti gyvenimo tiesą*, apspręstą romano tezės.

Alkanos žemės personažai vieniši ir užsisklendę. Jau vien romano pasakojimo būdas laiduoja jų uždarumą. „Naujosios kairės" anglų kritikas David Caute rašo*) jog romano struktūra geriau tinka atvaizduoti vienišą fakelą, iššaukiančiai liepsnojantį jį supančioje tamsoje, negu šlovinti milijonus, žygiuojančius į pažadėtąją žemę. Jau pati romano forma, pagal jį, reikalauja, kad būtų iškelta individo vertė. Nesiginčijant dėl šio principo visuotinumo, reikia pripažinti, jog skaitytojo simpatijas patraukia Bubnio personažų sauviškas nepalenkiamumas likti ištikimiems savo tiesai, nors ir kiek siaubinga ji bebūtų, kaip pvz. Šarvo. Šarvas, vienas iš partizanų, kuris, Sakalo žodžiais tariant, „per okupantmetį šaudė, korė, lupinėjo auksinius dantis, kurį patys vokiečiai nuteisė už muštynes ir kuriam Lietuvos vardas, tėvynės likimas mažiausiai rūpėjo" — yra nežabota jėga. Savo ciniškumu ir žiaurumu Šarvas galėtų lygintis su Šekspyro šlubuoju karaliumi Ričardu III, taip pat iššudžiusiu eilę suaugusių ir vaikų. Tačiau kai Bosworthо laukuose nuo žirgo parblokštas Ričardas šaukia — „Arklį! — Karalystę už arklį!", tai yra ne priešmirtiniai niekadėjo aimanavimai, bet individo, nepalenkusio galvą kolektyvui paskutinis iššūkis. Savo desperacija ir užsispyrimu Ričardui nenusileidžia Šarvas, kai, šlapdriboje klampodamas ir nujausdamas artėjan-

---

* *The Illusion — An Essay on Politics, Theatre and the Novel* (New York: Harper & Row, 1972).

tį galą, jis keikiasi: „Rupūžės, guli su bobom ir vaikus peri. Kad paleisiu iš automato". Geras pavyzdys čia yra ir Andrius Marčiulynas: pasiryžęs ginti savo nuosavybę nuo visų — partizanų ir naujos valdžios. Jis kai kur primena Šolochovo individualistą kazoką Grigorijų Melechovą, taip pat negalėjusį pritapti prie jokių valdžių. Tiek Andriaus Marčiulyno, tiek ir Grigorijaus Melechovo tragedijos esmė yra, kad abu, būdami savarankiški ir vieniši žmonės, gyvena pasaulyje, kuris nepripažįsta nei savarankiškumo, nei vienišumo.

Nors ir kiek skaitytojas simpatizuotų vienam ar kitam romano herojui, būtų klaidinga daryti išvadas, jog romano tikslas yra šlovinti savo personažų individualybę. *Alkanoje žemėje* svarbiausias veiksnys nėra individas, bet gyvenimo tiesa. Ši tiesa glūdi išsivadavimo procese iš žmogų žlugdančio nuosavybės geismo. Romano veikėjų paskirtis yra savo likimais ją atskleisti, o jų moralinė vertė priklauso nuo to, kiek jie šią tiesą sugeba įsisąmoninti. Kaip jau minėta, gyvenimo tiesai atskleisti autorius atsisako retoriškų - propagandinių priemonių. Romane ji palikta pilnai neišsakyta — kaip dar neįgyvendinta galimybė. (Atminkime, jog romano vyksmo metu žemė dar nebuvo kolektyvizuota). Teigiamieji romano veikėjai, kaip aktyvistai, stribai ir pan., gyvenimo tiesą apgraibomis suvokia, bet dar nesugeba jos partiškai deklaruoti. Autoriaus subtiliam dėstymo metodui būdinga, kad jo aktyvistai, pvz. Pranys ir Jurgis Naravai, nėra aiškiaregiai, geležies ir plieno žmonės, kokius esame pripratę sutikti tarybinėje literatūroje. Priešingai, jie parodyti žmogiški — su savo silpnybėmis. Pavyzdžiui, partizanams nukovus Pranį, Jurgis Naravas nepajėgia apsispręsti, ar leisti jį laidoti su katalikiškomis apeigomis kaip Pranio žmona norėtų, ar klausyti partorgo ir sulaužyti senas tradicijas. Atmintina ir ta scenelė, kur stribas Maliauka iš automato nupleškina lizde gandrą — „Just for the hell of it", kaip amerikiečiai sakytų. Už šį žygdarbį jis gauna pylos nuo Jurgio. Paviršutiniškai žiūrint, Maliauka elgėsi barbariškai. Tačiau sekant gyvenimo ir romano logiką, gandras yra nuosavybės ir sėslumo simbolis (kas metai grįžta į savo lizdą) ir todėl jo sunaikinimas yra visai pateisinamas. Žinoma, to nesuvokia Jurgis Naravas. Nors ir stovįs arčiau tiesos, jis, kaip ir kiti romano veikėjai, paskendęs laikmečio prieštaravimuose. Ateitis, kaip ir gyvenimo tiesa, romane tik nujaučiama ir pasislėpus už horizonto.

Mums Vakaruose įdomu, kaip knygoje vaizduojami partizanai. Buvęs mokytojas Sakalas, dabar vadovaująs partizanų būriui, yra gerų norų žmogus — idealistas. Dar Nepriklausomybės laikais jis vežė mokinius parodyti Pilėnus — pasakojo jiems apie didingą Lietuvos praeitį. Jo tėvas, Nepriklausomybės kovų dalyvis, nebuvo koks nors buožė, bet mažažemis. Abiejų kelias Nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo rožėmis klotas. Vis dėlto Lietuva jiems visada egzistavo tik praeityje, tarsi koks gėrio idealas. „Albertai, mano vaike", — kalbėdavo Sakalo tėvas prispaustas tikrovės negandų, — „nemanyk, kad ten vyrai be reikalo galvas paguldė. Už Lietuvą, Albertai! Aš menkas žmogus ir tamsus, bet kuopos vado žodžiai man pratrynė akis: nieko nėra gražesnio, kaip žūti už Lietuvą! Ar tu girdi, Albertai? Aš tave išleisiu į mokslą, išplyšusiu klynu vaikščiosiu, bet išleisiu, ir tu pamatysi — teisus buvo tavo tėvas!" (psl. 178). Sakalas (Albertas) išaugo patriotinėje dvasioje. Nepasikeitęs jis ir dabar — pokario Lietuvoje „. . .aš nepanorėjau būti tuo gyvuliu, kurį su rykšte nuvaro į skerdyklą. Aš išėjau kovoti. Už Lietuvą, Markauskai. Už Lietuvą be svetimų — ar jie būtų rudi, ar raudoni. . . aš tikiu, Markauskai, kad tokia Lietuva bus! Juk valstybės išbraukti iš pasaulio žemėlapio negalima" — pasakoja jis Markauskui (psl. 63). Romane tačiau *visi jo įsitikinimai prieštarauja tikrovei. Savo mokiniams jis* stengėsi įdiegti tėvynės meilę, bet tie, kurie pasekė jo keliais, yra likę sužvėrėję cinikai. Pasiuntiniai iš Vakarų reikalauja griežtos kovos ir teroro prieš tuos, kurie partizanų nepalaiko, bet Sakalas mato, jog lietuviai žudo lietuvius. Galop, net ir gyvenimo rūpesčių prispaustas Markauskas, turįs ideologiškai stovėti arčiausiai Sakalo, kai anas dėsto apie Lietuvos nepriklausomybę ir didingą jos praeitį, sau galvoja: „Gražiai kalba Sakalas, tačiau ką jis pagiedotų, jei nebūtų naktinis? Jo namai — krūmai ir miškas, ant jo galvos viena kepurė. Negi ir tu, žmogau, viską metęs, eisi jam iš paskos, galo ieškodamas? Kad nevergautum. . . O kada tu buvai laisvas?" (psl. 65) Šioje situacijoje yra pademonstruota didžiausia Sakalo gyvenimo tragedija ir atskleista autoriaus tezės giliausia prasmė: žemės (nuosavybės) geismas padaro žmogų tokiu savanaudžiu, jog jis nenori pasiaukoti net ir idėjoms, ginančioms jo interesus. Ne ką geresni už Markauską yra Bubnio knygoje ir patys partizanai. Jie atvaizduoti, kaip akla jėga, naikinanti net ir savo potencialius rėmėjus (pvz. Andrių Marčiulyną). Partizaninis

judėjimas savo paskutinėje stadijoje romane yra kaip nekontroliuojama mašina, kurią sustabdyti bejėgiai net ir tie (kaip Sakalas), kurie mato prieštaravimus tarp idealų ir laiko tikrovės.

Alkana žemė yra tendencinga knyga. Išėmus romano tezes iš veikalo konteksto, dauguma mūsų su autoriumi ginčytųsi dėl jų visuotinumo. Tačiau šių tezių dėstymas *Alkanoje žemėje* sukelia pasitenkinimą, kurio, gal būt, negauname skaitydami ne vieną ideologiškai labiau priimtinesnę partizaninę epopėją, parašytą šiapus. Žymus amerikiečių kritikas Kenneth Burke, savo jau klasiku virtusiame *Counter - statement*, yra pasakęs, jog fikcija skaitytojuje sukelia didžiausią malonumą kai jai pavyksta jame sužadinti (ir veikalo eigoje patenkinti) skaitytojo dėsningumo poreikį. Literatūroje, ir apskritai mene, skaitytojas labiausiai vertina atskirų dalių darnumą, vientisumą, tikrovės subendrinimą (idealizaciją) simbolių pagalba ir panašius dalykus. Informacija ir faktai, kad ir pvz. kokio nors kalno Tibete smulkus aprašymas ar „kūnų suskaičiavimas", kaip buvo įprasta daryti Vietnamo kare, romane turi antraeilę reikšmę. Norėdamas susipažinti su faktais, skaitytojas mieliau griebiasi almanacho ar laikraščio negu romano. Grįžtant prie *Alkanos žemės* — tai veikalas, išpildąs skaitytojo poreikį į formą, tai yra, romano eigoje pateikiąs savo tezę ir ją, be didelių vidinių prieštaravimų, vieningomis priemonėmis įrodąs. Be to, V. Bubnys romane išlaiko bent minimalią pagarbą savo veikėjams, su kurių pažiūromis jis nebūtinai sutinka. Tai — taip pat laimėjimas, rečiau pasitaikąs romanuose šiapus.

Liūtas Mockūnas

MITAI IR MOKSLAI EGZILYJE

Kaip ir kiekvienais metais, Santaros - Šviesos dvidešimtasis suvažiavimas pasižymėjo paskaitų gausumu ir jų temų įvairumu, atspindinčiu santariečių labai nevienodus interesus. Nuo filosofijos iki gamtos mokslų, nuo istorijos iki literatūrinės kritikos ir sociologijos, paskaitininkai pristatė klausytojams savo sunkaus darbo vaisius, visuomet rasdami publikoje gyvą susidomėjimą ir

aktyvų interesą diskusijose. Situo faktu santariečių suvažiavimuose visuomet tenka stebėtis: nemaža dalis publikos aktyviai domisi beveik kiekvienu iškeltu klausimu, kad ir egzotiškiausiu. Jeigu iš viso įmanoma apibūdinti santariečius kaip grupę, sakyčiau, kad jie širdies gilumoje diletantai (naudoju tą žodį senesne, teigiama prasme). Žinoma, nenoriu tuo nuvertinti jų pasiekimų savose srityse ir visuomeninėje veikloje, nes tai vėl kas kita.

Jeigu šis suvažiavimas buvo kuo nors išskirtinas palyginus su ankstyvesniais, tai, tur būt, dėl įspūdingo įvykio tradiciniame šeštadieniniame literatūros vakare, būtent, Rašytojų Draugijos literatūros premijos įteikimas svečiui iš Belgijos. Eduardas Cinzas — galantiškas džentelmenas, taurus, humaniškas žmogus. Rašytojų Draugijos atstovas Algirdas Landsbergis trumpai apibūdino laureatą, prisimindamas, kaip po karo dalis tremtinių vyrų traukė į Belgijos anglių kasyklas, ir kaip naivūs jaunesni vaikinai (jų tarpe pats Landsbergis) pavydėjo jiems nuotykių ir uždarbio. Jų dalia, žinoma, buvo varginga, bet Cinzo *Brolio Mykolo gatvė* lyg ir įprasmina šios išeivijos dalelės pergyvenimus.

Muzikinėje vakaro dalyje mezzosopranas Aldona Stempužienė, akompanuojant kompozitoriui Dariui Lapinskui, jautriai išpildė C. Monteverdi, F. Bajoro ir B. Kutavičiaus kūrinius (pastarųjų liaudies motyvais sukurtus), pajėgdama sudaryti jaukią saloninę atmosferą gana nejaukioje Tabor Farmos daržinėje. Literatūros programoje Eduardas Cinzas skaitė ištrauką iš naujo veikalo, kuri pademonstravo jo gabumą aprašyti paprastų (bet neeilinių) žmonių gyvenimą su simpatija ir supratimu. Prozininkas Marius Katiliškis, vienas didžiausių išeivijos talentų, deja, savo veikalus skaito taip neaiškiai, monotoniškai ir negarsiai, kad sunku iš viso jį suprasti. Živilė Bilaišytė perskaitė kelis simpatiškai impresionistiškus eilėraščius, o Liūnė Sutema stipriai paveikė skaitytojus giliai pergyventomis eilėmis iš ciklo „Badmetis". Henrikas Nagys skaitė eilėraščius iš įvairių rinkinių, o Austė Pečiūraitė su savo apysaka „Pirotechnika, arba, Pagundos valgymas" įrodė, kad žodžiai gai būti absoliučiai bereikšmiai, o apysaka be minties. Publiką užkariavo unikalus poetas ir teatralas Antanas Gustaitis satyriniu monologu „Ne taip kaip kiti". Gustaitis taikliai smeigia pirštu į modernaus gyvenimo ir lietuvių išeivijos biauriausias ydas, bet su tokiu meiliu humoru

ir kipšišku supratimu, kad patys neištveriam iš savęs nepasijuokę. Programą užbaigė taip pat savotiškas humoristas Rimas Vėžys, kurio šmaikščių eilėraštukų prasmė atsiskleidžia tik paskutinėje eilutėje.

Bene įdomiausia suvažiavimo paskaita buvo Kosto Ostrausko „De exilio, arba, Nėra to blogio, kuris neišeitų į gerą", kuri įžvalgiai ir sąmojingai nušvietė išeiviškas kūrybingumo sąlygas. Kostas Auksaburnis, kaip jį praminė E. Cinzas, svarstė, ką rašytojui reiškia egzilis. Ar iš tikrųjų tiesa, kaip A. Herzenas kažkada teigė ir dažnas kartoja, kad egzilis veda tik į iliuziją? Ar tiesa, kaip kartais teisinamasi, kad išeivių rašytojų kūryba, sukurta neva tai „tremties sunkiose sąlygose", kiekybiškai ir kokybiškai nukentėjo ir kad šių rašytojų talentai būtų ryškesni tėvynėje? Pradėdamas savo analizę nuo teigimo, kad egzilis mūsų laikų ženklas, kad lietuvių rašytojų padėtis ne unikali, Ostrauskas iš visų pusių nagrinėjo egzilio įtaką rašytojui. Įdomi išvada, kad egzilio sąlygos nebuvo ypatingai nepalankios lietuviui rašytojui (ir įdomus iškeltas klausimas, ar sąlygos iš viso turi ką bendro su kokybe). Jeigu egzilis turėjo kokią ypatingai neigiamą įtaką, tai ji pasirodė tematikoje ir nuotaikose, nes lietuviams ir taip netrūko nostalgijos ir sentimentalumo, kurie literatūroje dažnai veda į banalumą. Tačiau, jeigu rašytojas rašo banaliai, tai ne egzilis, o jis pats kaltas. „Kokį egzilį susikuri, tokį ir turi". Dažnai pamirštama, kad egzilis rašytojui daug horizontų atskleidė: davė kūrybinę laisvę ir ryšius su Vakarų kultūra. Laisvė ir egzilis prigimtimi neutralios sąvokos. Viskas priklauso nuo to, kaip jie naudojami ir interpretuojami.

Dar trys suvažiavimo paskaitos taipgi lietė literatūrinius klausimus. Prof. Rimvydas Šilbajoris originaliai analizavo Sigito Gedos poeziją, palikdamas klausytojams įspūdį, kad Gedos talentas tiesiog genialus, tik kartais buvo sunku nustatyti, kur Gedos genialumas baigiasi, o Šilbajorio prasideda. Tai bene vienintelis išeivijos literatūros kritikas, kuris taip jautriai pergyvena analizuojamą kūrinį ir savo lakia fantazija atskleidžia klausytojui (ar skaitytojui) naują pasaulį, sukurtą poeto, bet ryškiai paspalvintą Šilbajorio. Analizuodamas kalbos vartoseną ir metaforų vaizdų sudarymą *Pėdose, Strazde*, „Dvidešimtšešiose rudens ir vasaros giesmėse", ir „Nakties žieduose", Šilbajoris dėstė, kaip Gedos „keistas talentas... savaip peraudžia gyvenimo

juostą". Poeto rupi ir kartais šokiruojanti kalba, supinta su meile ir vaiko logika bei perspektyva, jo senų legendų pavartojimas ir naujų mitų kūrimas, paskaitininko pailiustruota citatomis iš Gedos poezijos, sudaro šio naujo audinio pagrindą, o jo efektas, bent paskutiniuose kūriniuose, tartum „fantastiškų vargonų grojimas".

Dramaturgas Algirdas Landsbergis pažvelgė į „Blogio veidus" dabartinės Lietuvos dramoje, tiksliau, Justino Marcinkevičiaus *Katedroje*, Juozo Glinskio *Grasos namuose* ir Kazio Sajos *Šventežeryje*. Apibūdinęs, ką reiškia Blogio sąvoka modernioje vakarietiškoje dramoje, Landsbergis perėjo į Blogio interpretavimą Lietuvoje. Melodramatiškame *Šventežeryje* Blogis yra banalus, smulkus, ir veikalas tampa uždaras ir klaustrofobinis kaip tik dėl to smulkumo. Istorinėje dramoje *Katedra* ir fantastiniuose *Grasos namuose* Blogis vaizduojamas gilesnėje plotmėje. Bet nei vienas iš šių autorių nevaizduoja Blogio dominuojančiu ar galutinai laimėčiu.

Živilė Bilaišytė pristatė Liūnės Sutemos poetinį „aš" ir kompetentingai analizavo ryšį tarp poetės ir daiktų, tarp vidinės ir išorinės tikrovės. Klausytojams buvo išdėstyta šio santykio raida Sutemos poezijoje nuo pirmojo iki paskutiniojo rinkinio. Šitokia chronologinė poetės nueitojo kelio apžvalga šiek tiek nušvietė jos poetinio identiteto vystymąsi, bet kažkaip nublankino pačią poeziją. Sutemos aistra ir sielvartas liko nuošalyje.

Filosofijos profesorius Algis Mickūnas lyg ir tęsė savo pernykščias mintis, kalbėdamas apie „Fenomenologinį metodą lietuvių kultūros studijose". Esą, galima apibrėžti kiekvienos kultūros esminius bruožus, atsižvelgiant į jos laiko, erdvės ir judesio sąvokas. Skirtingi šių sąvokų supratimai nustato skirtingas kultūrines savybes ir suteikia kultūroms jų savitumą. Kadangi šios sąvokos yra kultūros pasaulėžiūros rėmai, jų tikslus nustatymas esminis gilesniam kultūros suvokimui. Indų kultūra skiriasi nuo europiečių, nes jos laiko ir judesio sąvokos yra ritminės, o ne linearinės. Lietuvių kultūros pilnam supratimui reikia žinoti senųjų lietuvių (t.y., prieš krikščionybės ir Vakarų kultūros įvedimą) laiko, erdvės ir judesio sąvokas. Po paskaitos išsivystė plačios diskusijos, kuriose išreikšta nemažai skeptiškumo.

Suvažiavime buvo skaitytos dvi paskaitos istorinėmis temomis. Prof. Julius Slavėnas nušvietė ryšį tarp liberalizmo ir nacionalizmo XIX amžiuje ir dabar. Ši paskaita buvo išskirtinai

įdomi dėl paskaitininko erudicijos ir išsamaus nepaviršutiniško priėjimo prie problemos. Slavėnas išaiškino liberalizmo ir nacionalizmo sąvokų evoliuciją, parodydamas, tarp kitko, kad ne kiekviename istoriniame kontekste liberalizmas siejosi su demokratija. XIX - me amžiuje rytų Europoje paplito Herderio teorijų įtakojamas nacionalizmas (kalbos bendrumo pagrindu) ir todėl nacionalizmas sužlugdė senas imperijas. Vakarų Europoje vyravo kita tautos sąvoka (politinių - kultūrinių pergyvenimų bendrumas), ir dėl to, pavyzdžiui, šveicarai liko tauta. Herderinė koncepcija tik dabar pradeda įsigalėti Vakaruose (baskuose, Belgijoje, Kanadoje); ligi šiol amerikiečiai nesuprasdavo, kodėl reikia skirti tarp tautybės ir pilietybės. XIX a. vidurinėje ir rytų Europoje nacionalizmas glaudžiai siejosi su liberalizmu, nes nacionalizmas buvo vienas iš akstinų liberališkiems išsilaisvinimo sąjūdžiams (o to meto konservatoriai buvo antinacionalistai). Pamažu nacionalizmas virto šovinizmu, ir po Pirmojo pasaulinio karo nacionalizmas jau nebebuvo nei progresyvus nei liberališkas, nors kai kur, pavyzdžiui Afrikoje, nacionalizmas ir šiandien tebėra pozityvi jėga. Prelegentas užbaigė pritaikydamas savo tezę lietuviškojo liberalizmo raidai ir trumpai palygindamas lietuviško ir amerikietiško liberalizmo formas. Norėtųsi, kad jis dažniau analizuotų lietuviškas istorines problemas ir pasirodytų lietuviškoje periodikoje.

Prof. Romas Misiūnas kalbėjo apie mažųjų tautų ateitį besiformuojančioje pasaulinėje sistemoje. Teigė, kad technologinė pažanga veda prie pasaulio „sumažėjimo" ir kultūrinio supanašėjimo, kad „viešpataujantis vienodumas persisunkė į visas pasaulio kultūras" ir kad tolimesnėje ateityje „atskirų kultūrų egzistencija Europoje bus neįmanoma". Šitokios mintys apie mažų tautų eventualų išnykimą tam tikrų amerikiečių istorikų ir politinių mokslų žinovų tarpe dabartiniu metu gana populiarios. Tačiau dažniausiai šių idėjų šalininkai žiūri į tautas kaip į XIX a. padarus. Paskaitą komentavo Skirmantė Kondratienė, analizuodama tautų vystymąsi iš skirtingo taško ir suabejodama dėl Misiūno išvadų.

Visai kitokią paskaitą apie ateitį skaitė prof. Rimas Vaišnys. Programoje jo tema buvo paskelbta kaip „Būsimasis pasaulio vaizdo biologizavimas", nors jis pats ją pristatė tezės pavidalu: „Nepilnai racionaliame pasaulyje tobulas racionalumas žmogui

nėra pilnai racionalus". Šiuo paskaitininkas nebandė pakeisti paskaitos temos (apie gamtos mokslų įtaką kultūrai, politikai, ekonomijai ir t.t.) bet paryškinti jo panaudotų sąvokų reikšmę. Trys paskutiniu metu gamtos moksluose labiau iškylančios sąvokos, kurios turi įtaką naujų socialinių - politinių ir kitų sistemų sudarymui, yra komplikuotumo, asmeniškumo bei ribotumo sąvokos. Šių sąvokų apibūdinimas, istorija ir pritaikymas sudarė esminę paskaitos dalį. Vaišnys racionaliai (kiek ribotumo sąvoka leidžia) pristatė įdomių minčių, bet tiems, kurie nėra susipažinę su dabartinių gamtos mokslų problemomis ir kurie bent truputį nenusimano apie „systems analysis", paskaita buvo sunkokai suprantama.

Ramūnas Kondratas, rašąs disertaciją iš medicinos istorijos Harvardo universitete, kalbėjo apie „Vilniaus universiteto profesoriaus Juozapo Franko mokslinių teorijų evoliuciją", pristatydamas ir naują medžiagą, kurią rado Vilniaus universiteto rankraščių skyriuje. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje įvyko svarbios transformacijos medicinos teorijoje ir praktikoje, kurios atsispindi įžymaus terapeuto Juozapo Franko veikaluose ir veikloje. Viską apimančių medicininių „sistemų" žlugimas ir klinikinės, empirinės medicinos pradžia sudarė istorinį foną, kuriame Kondratas nagrinėjo Franko dvidešimties metų veiklą ir mokslinius nuopelnus Vilniuje. Paskaitininkas plačiau apibūdino Franko iki šiol nespausdintus atsiminimus (penki išlikę tomai). Juose daug dar nepanaudotos medžiagos ne tik medicinos istorijai, bet ir Lietuvos bei Europos kultūrinei ir politinei istorijai.

Filosofijos profesorius Vytautas Doniela, svečias iš Australijos, savo paskaitoje apie „autoritarinį ir egalitarinį mentalitetą" analizavo šių sąvokų ryšius dabartinių socialinių mokslų šviesoje. Pagal Erich Fromm ir jo pasekėjų teorijas, vaikas pergyvena krizę nustatydamas savo santykius su pasauliu. Jeigu jo santykiai su aplinka būna spontaniški, lygybės santykiai, tai dažniausiai išsivysto egalitarinis mentalitetas; o jeigu jėgos santykiai vyrauja, autoritarinis mentalitetas. Autoritarinis mentalitetas reiškiasi daugelyje sričių (politikoje, religijoje ir t.t.) gana panašiomis formomis. Autoritarinė dinamika politinėje sferoje reiškiasi būtinumu remtis jėga. Žmonėse skiepijamas kaltės bei bevertiškumo jausmas prieš didesnę jėgą (partija, jos vadai, ir

t.t.). Autoritaro jausminiai pagrindai yra baimė, neapykanta, netolerancija ir kaltės jausmas. Šio mentaliteto dinamika ta pati tiek komunistams tiek fašistams. Egalitarinis mentalitetas pasižymi savo atvirumu, lygybės sąvoka ir mokslišku mu. Ne tik psichologinės, bet ir socialinės aplinkybės turi didelę įtaką įvairių mentalitetų išsivystymui.

Suvažiavime įvyko du simpoziumai, abu moderuojami Audronės Misiūnienės. Pirmajame Jonas Boguta, Jūratė Jasaitytė ir Zenonas Rekašius žvelgė į Santaros - Šviesos Federaciją „iš šono". Boguta trumpai paaiškino, kaip kitos organizacijos ir visuomenė žiūri į santariečius. Gana įdomiai apibūdino kelias, jo nuomone, nebeaktualias, bet tebevyraujančias nuomones apie Federaciją, kurias jis pavadino mitais (pvz., kad Federacija avangardiška organizacija). Jūratė Jasaitytė, kalbėdama apie išeiviją ir išnykimą, daugiau dėmesio skyrė išdėstyti, kokie santariečiai turėtų būti. Siūlė labiau jungtis į Bendruomenės veiklą ir iš vidaus stengtis įtakoti jos gyvenimą, o ne veikti nuošaliai, kaip iki šiol. Zenonas Rekašius pristatė „oficialias" Lietuvos nuomones apie santariečius, kaip jos išreiškiamos komunistinėje spaudoje. Priėjo išvados, kad Lietuvos valdininkų žvilgsnis į Federaciją paskutiniu metu smarkiai pasikeitęs į neigiamą pusę ir kad, bendrai paėmus, jie blogai orientuojasi net faktinėje padėtyje (jiems liberalai, akiratininkai, santariečiai ir net ateitininkas Vytautas Vardys atrodo viens ir tas pats). Antrame simpoziume organizaciniais reikalais kalbėjo Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas, Vytautas Kavolis ir Rimas Vaišnys. Nutarta centro valdybą sudaryti iš „aktyviųjų organizacijos branduolių" atstovų, o pirmininku išrinktas Horstas Žibas.

Suvažiavimo metu vyko Lietuvos ekslibrisų paroda (iš Gintauto Vėžio rinkinio). Savo darbais buvo atstovaujami Petras Repšys, Vincas Kisarauskas, Stasys Eidrigevičius, Valentinas Antanavičius, Gražina Didelytė, Kęstutis Ramonas, Saulė Kisarauskienė, Antanas Kmieliauskas, Juozas Petrauskas, Antanas Gedminas, Irena Žemaitytė - Geniušienė ir kiti dailininkai, taigi buvo galima susidaryti gana reprezentatyvų (ir labai teigiamą) vaizdą šios meno šakos stovio dabartinėje Lietuvoje.

Skirmantė Kondratienė

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1973 kovas - 1973 liepa.

2) Aloyzas Baronas, *Abraomas ir sūnus* (Čikaga: Lietuviškos Knygos Klubas, 1973).

3) Živilė Bilaišytė, *Žaiskim ieškojimą* (Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1973). Viršelis D. Stončiūtės. Mecenatas ČALM 1972 - 1973 m. abiturientai.

4) *Books Abroad*, Spring, 1973; Summer, 1973.

5) Kazys Bradūnas, *Pokalbis su karalium* (Čikaga: Mykolas Morkūnas, 1973). Grafika V. O. Virkau.

6) Juozas Eretas, „Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje", atspaudas iš L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbų* VII t., 3 - 54 psl. (Roma, 1972).

7) *Evangelijos šviesa*, 1973 pavasaris, vasara, ruduo.

8) *Film Culture*, No. 56 - 57, Spring, 1973.

9) Jurgis Gliauda, *Sunkiausiu keliu* (Čikaga: Dr. Kazio Griniaus Fondo leidinys, 1973).

10) Jurgis Gliauda, *Taikos rytas* (Londonas: Nida, 1972).

11) Antanas Gustaitis, *Saulės šermenys* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1973). Dail. V. Vizgirda.

12) Stasys Yla, *Vardai ir Veidai mūsų kultūros istorijoje nuo Mažvydo ligi Skvirecko*. (Chicago: Lietuvių Knygos Klubas, 1973).

13) Jurgis Janavicius, *Umph* (Canberra City: Poetry & Prose Publications, 1972).

14) Jurgis Jankus, *Užkandis* (Brooklyn: Ateitis, 1973). Rimo Laniausko aplankas.

15) *Jaunā gaita*, Nr. 93, 94, 95.

16) *Journal of Baltic Studies*, 1972, No. 3 - 4.

17) *The Journal of Indo - European Studies*, 1973, Vol. I, No. 1.

18) Vytautas Kavolis, „Literature and the Dialectics of Modernization," atspaudas iš Joseph P. Strelka, *red.*, *Literary Criticism and Sociology* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 1973).

19) Algirdas Landsbergis, *Vėjas gluosniuose. Gluosniai vėjuje.* Du stebukliniai vaidinimai (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1973). Aplankas Zitos Sodeikienės.

20) *Lietuvis dailininkas išeivijoje, red.* Algimantas Kezys, S.J. (Chicago: Mūsų žinios, n.d.).

21) *Lietuvis žurnalistas*, 1973 Nr. 3(9).

22) Ada Martinkus - Zemp, „Européocentrisme et exotisme: l'homme blanc et la femme noire (dans la littérature française de l'entre-deux-guerres), atspaudas iš *Cahiers d'Études Africaines*, 13 (1973), psl. 60--81.

23) *Mūsų sparnai*, 1973 birželis.

24) *Naujoji viltis*, 1973 Nr. 5.

25) *Pasaulio lietuvių jaunimas*, 1973, Nr. 1, 2.

26) *Poezijos ir prozos lakštai*, 5 (Sydney, 1973). Redagavo ir išleido Jurgis Janavičius ir Juozas Almis Jūragis.

27) Alė Rūta, *Po angelų sparnais* (Londonas: Nida, 1973).

28) Liūnė Sutema, *Badmetis* (Chicago: Jūrų Skautijos Korporacija Gintaras, 1972). Viršelis Dalios Lukošiūnaitės.

29) *Svečias*, 1973 Nr. 1, Nr. 2.

30) Vladas Šlaitas, *Pro vyšnių sodą* (Chicago: Ateitis, 1973). Aplankas Danguolės Stončiūtės.

31) Juozas Švaistas, *Karnavalo aikštėje* (Londonas: Nida, 1972).

32) Zenta Tenisonaitė, *Pavasaris ir aš*. Eilėraščiai (Londonas, n.d.).

33) Vincas Trumpa, *Napoleonas Baltija Amerika: istorinės sintezės bandymas* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1973). Aplankas Vytauto O. Virkau.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Aldona Meiluvienė, Liūtas Mockūnas, Marytė Paškevičienė, Mindaugas Pleškys, Angelė Šimaitytė, Laima VanderStoep, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Irena Virkau

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

ALp(LKA)1742
1973, Nr.26
L.arch.

88.291.52